

ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์
ถ้าใหญ่่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

ปีการศึกษา 2569

ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระ
ถ้ำใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอภูน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

ปีการศึกษา 2569

Beliefs and Rituals of Chao Pho Tham Yai Nam Nao Homage-Paying
(Tham Yai Nam Nao Sacred Buddha Bathing Tradition / Festival) in
the Lak Dan Sub-district, Nam Nao District, Phetchabun Province

OFFICE OF ART AND CULTURE

PHETCHABUN RAJABHAT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2026

ชื่อเรื่อง : ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว
(ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาวของชุมชนตำบลหลักด่าน
อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์)

ผู้วิจัย : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

ปีทำการวิจัย : 2569

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ และ (2) ศึกษาความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยกำหนดพื้นที่ศึกษาในตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 6 หมู่บ้าน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญเลือกแบบเจาะจง จำนวน 30 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย การสำรวจพื้นที่ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง รวมถึงการสนทนากลุ่ม นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสังเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิดทฤษฎีโครงสร้าง - หน้าที่ และทฤษฎีความเชื่อ

ผลการวิจัยพบว่า ที่มาและความเป็นมาของพิธีกรรมชุมชนตำบลหลักด่าน มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานจากการอพยพย้ายถิ่นมาจากจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ และพื้นที่รอยต่อภาคอีสาน โดยมีความผูกพันกับธรรมชาติและป่าเขาอันอุดมสมบูรณ์ ถ้าใหญ่น้ำหนาว (ภูน้ำริน) ถือเป็นภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ และศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว สิ่งศักดิ์สิทธิ์อารักษ์ปกปักรักษาผืนป่า สายน้ำ และทรัพยากร จึงเกิดเป็น พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว หรือประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าฯ ที่สืบทอดกันมานานกว่า 100 ปี จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือน 6 หลังเทศกาลสงกรานต์ ก่อนเริ่มต้นฤดูกาลทำไร่ทำนา

โครงสร้างของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว มีความผสมกลมกลืนระหว่างความเชื่อเรื่องผิอารักษ์สิ่งเหนือธรรมชาติกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ผ่านกระบวนการสื่อสารโดยมี ผู้นำประกอบพิธีกรรม (พ่อสมุน) และพระภิกษุสงฆ์ ทำหน้าที่เชื่อมโยง ขั้นตอนต่าง ๆ ประกอบด้วยการเตรียมเครื่องสักการบูชา และประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่

น้ำหนาว เพื่อแสดงความกตัญญู ปิดเป่าสิ่งชั่วร้าย และขอความคุ้มครองอภิบาล และความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว สามารถจำแนกได้เป็น 3 มิติหลัก คือ

1. ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพลังเหนือธรรมชาติ (ผีอารักษ์ พญาแถน และพญานาค) ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาวเป็นผู้ปกป้องคุ้มครอง กระทำผิดจารีต บุกรุกทำลายป่า หรือไม่จัดพิธีบวงสรวงสักการะ จะส่งผลให้เกิดภัยพิบัติ เกิดโรคระบาด หรือฝนแล้ง ในทางกลับกันหากกระทำพิธีกรรมถูกต้อง เจ้าพ่อถ้าใหญ่จะบันดาลความอยู่เย็นเป็นสุข ความอุดมสมบูรณ์ และพืชผลทางการเกษตรที่เจริญงอกงาม

2. ความเชื่อเรื่องการสรงน้ำพระถ้าฯ เป็นการผ산ความเชื่อพุทธ - ผี โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปภายในถ้าใหญ่ น้ำหนาวมีความศักดิ์สิทธิ์ น้ำที่ผ่านการสรงพระพุทธรูปและหยดน้ำศักดิ์สิทธิ์ภายในถ้าถือเป็นน้ำมนต์ที่นำไปประพรมร่างกาย หรือพืชผลเพื่อความเป็นสิริมงคล เสริมขวัญและกำลังใจในการเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูก

3. ความเชื่อเรื่องกุศโลบายการอนุรักษ์ธรรมชาติและสร้างความสามัคคี พิธีกรรมทำน้ำที่เป็นข้อตกลงทางสังคม ชุมชนกำหนดให้พื้นที่ถ้าและป่ารอบ ๆ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามตัดไม้ ทำลายหิน หรือล่าสัตว์ ส่งผลให้เกิดการดูแลรักษาธรรมชาติอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือศูนย์รวมจิตใจที่ดึงดูดให้สมาชิกในชุมชนและคนรุ่นหลังกลับมารวมตัวกัน สร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ด้วยความอนุเคราะห์ ช่วยเหลือจากหน่วยงานและบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอกล่าวรายนามดังนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์จันทร์พิมพ์ มีเปี่ยม ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ที่คอยให้คำแนะนำ และข้อเสนอแนะ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัยและเพื่อปรับปรุงงานวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณ ผู้นำชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน ที่เมตตาบอกเล่าเรื่องราวและประวัติความเป็นมา ร่วมถึงผู้นำประกอบพิธีกรรม ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ท้องถิ่น) และผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ในชุมชนตำบลหลักด่าน ที่กรุณาให้ข้อมูลและให้ความร่วมมือแก่ผู้วิจัย ตลอดจนขอขอบคุณชาวบ้านในตำบลหลักด่านที่ให้ความเมตตาในการลงพื้นที่ทุกครั้ง

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงาน พี่น้อง สำนักศิลปะและวัฒนธรรมทุกคนที่คอยให้ความช่วยเหลือในทุก ๆ เรื่อง และท้ายที่สุดกราบขอบพระคุณบิดามารดาของผู้วิจัยที่ให้การสนับสนุนและให้ กำลังใจ และคอยช่วยเหลือมาโดยตลอด

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ในทางวิชาการแก่ผู้ที่มีความสนใจในพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ทั้งหน่วยงานต่าง ๆ นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชน เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนในประเพณีท้องถิ่นสืบต่อไป

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
บทที่ 2 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ.....	8
แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีกรรม.....	12
แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประเพณี.....	15
สภาพทั่วไปของอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.....	20
ประวัติตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.....	27
อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว.....	32
ถ้ำใหญ่น้ำหนาว บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์..	32
1. แหล่งโบราณคดีถ้ำใหญ่น้ำหนาว.....	33
2. ตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับถ้ำใหญ่น้ำหนาว.....	33
3. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว.....	35
4. พิธีกรรม ประเพณี และข้อตกลงที่มีอิทธิพลของความศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน หน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว.....	36
5. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์ชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่ เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรม.....	37
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	38
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	48

	หน้า
รูปแบบการวิจัย.....	48
ประชากรที่ศึกษา/ กลุ่มตัวอย่าง.....	49
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	50
การสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	50
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	51
กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย.....	51
บทที่ 4 ผลการศึกษาวิจัย.....	52
ความเป็นมาของประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว.....	53
พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (งานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว).....	55
1. บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว).....	56
2. เวลาและสถานที่ดำเนินพิธีกรรม.....	57
3. เครื่องสักการบูชา และประกอบพิธีกรรม.....	58
3.1 ธูป.....	58
3.2 พานบายศรีสู่ขวัญ.....	64
3.3 เครื่องร้อย.....	66
3.4 เครื่องสักการบูชา.....	67
3.5 ฝ้ายตีนกา หรือประทีปตีนกา.....	68
3.6 บั้งไฟ.....	69
3.7 ต้นปราสาทผึ้ง.....	72
3.8 ชันท์ 8.....	75
3.9 ชันหมากเบ็ง.....	76
3.10 พาคาว พาหวาน.....	77
3.11 กระทงหน้าวัว.....	78
4. พิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว.....	80
4.1 พิธีบายศรีสู่ขวัญและการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์.....	80
4.2 พิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น.....	81
4.3 พิธีทำบุญตักบาตรเช้า.....	83

	หน้า
4.4 พิธีบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่.....	86
4.5 ขบวนแห่งานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่แม่น้ำหนาว.....	89
4.6 พิธีสงฆ์น้ำพระธาตุและพระพุทธรูป.....	91
4.7 พิธีถวายพาคาว พาหวาน.....	94
4.8 การรำถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่.....	94
4.9 มหรสพสมโภช.....	95
4.10 พิธีถวายต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี.....	96
4.11 พิธีสวดสู่สังกระทรวงหน้าวัว.....	99
4.12 พิธีอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ – เจ้าพ่อเสือแดง กลับไปประทับ ณ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่.....	100
5. ความเชื่อที่แสดงออกผ่านทางพิธีกรรม.....	101
5.1 ความเชื่อเรื่องการจุติบูชาเพื่อขอฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์.....	101
5.2 ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการคุ้มครองป้องกันภัย.....	101
5.3 ความเชื่อเรื่องกตัญญูกตเวทิตาและสิริมงคลชีวิต.....	101
5.4 ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง.....	101
6. บทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระ ถ้ำใหญ่แม่น้ำหนาว.....	102
6.1 ด้านจิตใจ.....	102
6.2 ด้านสังคม.....	102
6.3 ด้านสิ่งแวดล้อม.....	102
6.4 ด้านอัตลักษณ์.....	103
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	104
สรุปผลการวิจัย.....	104
อภิปรายผลการวิจัย.....	105
ข้อเสนอแนะ.....	106
บรรณานุกรม.....	108
ภาคผนวก.....	110
ภาคผนวก ก ผู้ให้สัมภาษณ์.....	111
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์.....	115

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ทางขึ้นถ้ำใหญ่น้ำหนาว ตำบลหลักด่าน.....	53
2 ชาวบ้านจัดเตรียมสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมที่วัดเก่า (วัดจันทรงษ์).....	58
3 ชาวบ้านในตำบลหลักด่าน ร่วมใจกันช่วยกันทำธงดำและธงแมงกะเบี๋ย.....	58
4 ธงทอ หรือธงดำ.....	59
5 ธงใยแมงมุม หรือธงแมงกะเบี๋ย.....	60
6 ส่วนที่เรียกว่า หัวเรือ ของธงดำ.....	61
7 พวงมาลัย ส่วนที่ขนาบไปกับตัวธง (ซ้าย) และส่วนที่เป็นหางธง (ขวา).....	61
8 วงแมงกะเบี๋ยที่ถักมัดด้วยไหมพรมหลากสี.....	62
9 ชาวบ้านช่วยกันติดปีกนก ทั้งด้านซ้ายและด้านขวาของธง.....	62
10 รังนก หรือหางนกแขว ส่วนชายตุงตั้งที่อยู่บริเวณล่างสุดของธง.....	63
11 การแขวนธง ณ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน.....	64
12 พานบายศรีสู่ขวัญ (ซ้ายและกลาง) และเครื่องถวายสักการบูชาอื่น ๆ (ขวา).....	65
13 เครื่องร้อย ประกอบด้วยสิ่งของมงคลแต่ละชนิดอย่างละ 100 คำ.....	66
14 เครื่องสักการบูชา 9 อย่าง.....	68
15 ฝ้ายตีนกา ในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น.....	68
16 บั้งไฟที่นำมาเข้าร่วมในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น.....	70
17 การประกอบบั้งไฟ.....	71
18 ต้นปราสาทผึ้งที่ชาวบ้านนำไปถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว.....	72
19 ชาวบ้านช่วยกันจำลองผึ้งเพื่อสร้างต้นผึ้งหลักของชาวบ้าน บ้านหลักด่าน.....	73
20 การแกะสลักแม่พิมพ์จากลูก “อีลุบู่เป่า”.....	74
21 ชาวบ้านช่วยกันจำลองผึ้งของชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด.....	74
22 ชาวบ้านช่วยกันประกอบดอกผึ้งเป็นชั้น ๆ เพื่อนำมาติดกับโครงให้ได้เป็น ต้นปราสาทผึ้ง.....	75
23 ข้าวต้มมัดและกรวยดอกไม้สำหรับถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่.....	76
24 คณะแม่นางแต่งช่วยกันจัดเตรียมขันหมากเบ็ง.....	77
25 พาคาว พาหวาน อย่างละ 100 จาน.....	78
26 เครื่องสักการะ และพาคาว พาหวาน วางกระจายบริเวณภายในโรงประกอบพิธีฯ....	78

ภาพที่	หน้า
27	กระตงหน้าวัว หรือกระตง 9 ห้อง..... 79
28	ชาวบ้านนำข้าวขาว ปลาย่าง มาใส่กระตงหน้าวัว..... 80
29	ช่วงค่ำชาวบ้านร่วมพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น..... 82
30	หิน กรวด หวาย ที่ชาวบ้านนำมาประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น..... 82
31	เครื่องร้อย เครื่องสักการบูชา 9 อย่าง และฝ้ายตีนกา ในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น..... 83
32	การทำน้ำพระพุทธมนต์ควบคู่ไปกับพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น..... 83
33	ชาวบ้านช่วยกันเตรียมอาหารถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์..... 84
34	การใส่บาตรและถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์..... 84
35	พ่อสมุนนำพาข้าวน้อยถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง..... 85
36	ชาวบ้านนำขันธ 8 มาถวาย ณ ศาลสำรองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่..... 86
37	พ่อสมุนบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ถวายเครื่องสักการะ เพื่อทำพิธีจุดบั้งไฟ..... 87
38	จุดบั้งไฟ จุดที่ 1 บริเวณศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ - เจ้าพ่อเสือแดง (จำนวน 2 ลำ)..... 87
39	พ่อสมุนบอกกล่าวที่พระธาตุ เพื่อสงฆ์พระธาตุและจุดบั้งไฟ ณ วัดคลองยุต..... 88
40	จุดบั้งไฟ จุดที่ 2 บริเวณด้านหลังพระธาตุ วัดคลองยุต (จำนวน 2 ลำ)..... 88
41	จุดบั้งไฟ จุดที่ 3 บริเวณหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว (จำนวน 4 ลำ และบั้งไฟเสี่ยงทาย)..... 89
42	ตั้งขบวนเดินเท้าเพื่อเดินทางไปเข้าสู่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว..... 90
43	คณะพระภิกษุสงฆ์สวดให้ศีล ให้พร..... 91
44	พระภิกษุสงฆ์ร่วมสงฆ์พระธาตุ (เรียงตามลำดับ)..... 92
45	คณะพระภิกษุสงฆ์ ชาวบ้าน เข้าไปยังถ้ำด้านหลังพระพุทธรูป ร่วมกันสวดมนต์ สวดแผ่เมตตา และนั่งสมาธิร่วมกัน..... 92
46	พ่อสมุน ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน ประกอบพิธีกรรม ณ บริเวณถ้ำด้านหน้าถ้ำใหญ่..... 93
47	พระภิกษุสงฆ์ร่วมสงฆ์พระพุทธรูปหน้าถ้ำใหญ่ (เรียงตามลำดับ)..... 93
48	คณะพ่อสมุนนำถวายพาคาว พาหวาน แด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่..... 94
49	รำถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ บริเวณลานจอดรถหน่วยพิทักษ์อุทยานฯ หน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว..... 95
50	การแสดงมหรสพสมโภช ณ วัดเก่า (วัดจันทรังษี)..... 95
51	ขบวนแห่ต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี..... 96
52	พิธีถวายต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี ณ วัดเก่า (วัดจันทรังษี)..... 98
53	ต้นผึ้งของคณะพ่อสมุนนำมาถวายไว้ ณ ศาลสำรองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว..... 98
54	คณะพระภิกษุสงฆ์ประกอบพิธีสวดสู่ส่งกระตงหน้าวัว..... 99

ภาพที่		หน้า
55	ชาวบ้านนำหิน กรวด ทราย ที่ผ่านพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นกลับไปยัง บ้านเรือนของตน.....	100
56	คณะพ่อสมุน นำชาวบ้านประกอบพิธีอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ - เจ้าพ่อเสือแดง กลับมายังศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน.....	100

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“วัฒนธรรม” เป็นเครื่องมือสำคัญที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตและสะท้อนถึงความสำเร็จของสังคม โดยคำว่าวัฒนธรรมในบริบทสากลมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Cultura ซึ่งหมายถึงการเพาะปลูก การบำรุงรักษา หรือการทำให้งอกงาม ต่อมาในทางมานุษยวิทยา วัฒนธรรมได้รับการนิยามว่าเป็นระบบองค์ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม ขนบธรรมเนียม และวิถีชีวิต (Way of Life) ที่มนุษย์เรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาในฐานะสมาชิกของสังคม สำหรับสังคมไทย คำว่า “วัฒนธรรม” ถูกประสมขึ้นจากคำบาลี - สันสกฤต หมายถึง คุณความดีหรือข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความสำเร็จของสังคม วัฒนธรรมจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่รูปแบบของศิลปะหรือการแสดงที่จับต้องได้เท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงระบบคุณค่าและกลไกทางสังคมที่ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวและสร้างความสมดุลร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

ในมิติของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น “ระบบความเชื่อและพิธีกรรม” (Belief and Ritual Systems) ถือเป็นแกนกลางทางวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่ในการยึดเหนี่ยวจิตใจ จัดระเบียบความสัมพันธ์ และสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นภายในชุมชน พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมมิใช่เป็นเพียงเรื่องของความมั่งงาย หรือไร้ซึ่งเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ หากแต่ทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคม (Social Mechanism) และกุศโลบายอันชาญฉลาดในการจัดการและควบคุมความสัมพันธ์ใน 3 มิติหลัก ได้แก่ มนุษย์กับมนุษย์, มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) สอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้าง - หน้าที่ (Structural-Functionalism Theory) ของ Émile Durkheim ที่มองว่าพิธีกรรมคือกิจกรรมทางสังคมที่ช่วยสถาปนา “ความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” (Social Solidarity) โดยผ่านการประกอบพิธีสัมพันธ์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเขตเชื่อมต่อภูมิภาค (รวมถึงพื้นที่รอยต่อภาคเหนือตอนล่างอย่างเพชรบูรณ์) มักปรากฏระบบความเชื่อเรื่อง ผีอารักษ์ หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่น และ พญานาค ในฐานะผู้ปกป้องรักษาป่าต้นน้ำ ถ้ำ แหล่งน้ำ และระบบนิเวศ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2550) ความเชื่อเหล่านี้มิได้ดำรงอยู่เพียงในมิติความคิด แต่ถูกเปลี่ยนให้เป็นรูปธรรมผ่านการปฏิบัติทางพิธีกรรม ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน ไม่ให้บุกรุกทำลาย หรือล่วงละเมิดธรรมชาติ (Taboo) ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างความรู้สึกร่วมกัน ปลอดภัย และบรรเทาความวิตกกังวลในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ประคอง นิมนานนิตย์, 2555)

นอกจากนี้ ในการประกอบพิธีกรรมของประเพณีท้องถิ่นต่าง ๆ มีรูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป บางพิธีกรรมเป็นการติดต่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตรงผ่านจิตอธิษฐานและการถวายสิ่งของบูชา ขณะที่บางพิธีกรรมจำเป็นต้องมีกระบวนการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่าน “คนกลาง” หรือ “สื่อกลางทางพิธีกรรม” เช่น พระสงฆ์, เฒ่าจ้ำ, หมอธรรม หรือผู้นำทางจิตวิญญาณ (สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. 2514 : 513) ซึ่งคนกลางเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสิ่งเหนือธรรมชาติ ช่วยสร้างความเชื่อมั่น ความถูกต้องตามจารีต และการยอมรับร่วมกันของคนในสังคม (ยศ สันตสมบัติ. 2544)

เมื่อพิจารณาในระดับภูมิภาค จังหวัดเพชรบูรณ์ ถือเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม โดยตั้งอยู่ในเขตเชื่อมต่อระหว่างภาคเหนือตอนล่างและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่โดดเด่น ทั้งระบบความเชื่อ วิถีชีวิต และประเพณีท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่อำเภอน้ำหนาว ซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน และปกคลุมด้วยผืนป่าธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ ความโดดเด่นทางระบบนิเวศนี้ได้หล่อหลอมให้วิถีชีวิตของผู้คนน้ำหนาวผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ ภูเขา และสิ่งเหนือธรรมชาติ เกิดเป็นระบบความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ผู้ปกป้องรักษาผืนป่าและแหล่งน้ำ เพื่อสร้างความรู้สึกรักหวงแหนปกป้องภัยท่ามกลางความท้าทายทางธรรมชาติ และผืนป่าอันเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว และมีถ้ำหินปูนที่สำคัญคือ “ถ้ำใหญ่น้ำหนาว” (หรือภูน้ำริน) ในเขตตำบลหลักด่าน ถ้ำแห่งนี้ไม่เพียงแต่มีความสำคัญในเชิงธรณีวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพเท่านั้น แต่ยังเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่ศูนย์รวมจิตใจของชาวชุมชนตำบลหลักด่าน ผ่านความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณว่ามี “เจ้าพ่อถ้ำใหญ่” ซึ่งมีความผูกพันกับความเชื่อเรื่องภูผานาคและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ปกป้องรักษาถ้ำ แหล่งน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าทั้งหมด ในอดีตการตั้งถิ่นฐานชาวบ้านมีวิถีชีวิต มีความผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีการอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากหลากหลายพื้นที่ ทั้งจังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดเลย และพื้นที่รอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นำมาซึ่งการผสมผสานทางวัฒนธรรม จารีตประเพณี และความเชื่อพื้นบ้าน โดยมีพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ปกป้องรักษาผืนป่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน

ชื่อ “หลักด่าน” สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับการเป็นจุดผ่านหรือจุดตรวจของผู้เดินทางในอดีต เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้เป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเพชรบูรณ์กับจังหวัดเลย และพื้นที่ภาคอีสาน การเดินทางในอดีตต้องผ่านภูเขาสูงและป่าทึบ จึงมีการตั้งจุดพัก หรือด่านตรวจตามเส้นทางสำคัญ และกลายเป็นที่มาของชื่อชุมชนซึ่งได้รับการเรียกขานสืบทอดกันมา เมื่อมีการพัฒนาระบบคมนาคม โดยเฉพาะเส้นทางสายกนกเขตตอน – ห้วยสนามทราย และถนนที่เชื่อมต่อกับตัวอำเภอน้ำหนาว การติดต่อสื่อสารและการขนส่งสะดวกมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เกิดการพัฒนา

ด้านการศึกษา สาธารณสุข และสาธารณูปโภคต่าง ๆ จนได้รับการยกฐานะเป็นตำบลและมีการจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อดูแลการพัฒนาพื้นที่อย่างเป็นระบบ

ประชาชนในตำบลหลักด่านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การปลูกข้าวโพด ข้าวไร่ มันสำปะหลัง และพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ตามสภาพภูมิประเทศของพื้นที่สูง นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ชาวบ้านยังคงดำรงวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ตำบลหลักด่านนอกจากจะเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่สำคัญของอำเภอน้ำหนาวแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่น เช่น ถ้ำใหญ่น้ำหนาว ลานหินธรรมชาติ และลำห้วยต่าง ๆ ที่เป็นต้นน้ำสำคัญของลุ่มน้ำป่าสัก ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และสภาพภูมิประเทศที่สวยงาม ทำให้ตำบลหลักด่านเป็นพื้นที่ที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติได้อย่างชัดเจน และยังคงรักษาเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นไว้ได้เป็นอย่างดี ตำบลหลักด่านมีพัฒนาการจากชุมชนเล็ก ๆ ที่เกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ป่าเขาอันอุดมสมบูรณ์ จนกลายเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง แม้กาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ชาวตำบลหลักด่านยังคงรักษาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นรากฐานสำคัญของชุมชน มีความผูกพันและความสัมพันธ์กับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวมาอย่างยาวนาน โดยเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ และเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในพื้นที่มาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ความเชื่อความศรัทธานี้ได้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของชุมชนตำบลหลักด่านอย่างแนบแน่น ความศรัทธาดังกล่าวได้นำไปสู่การเกิด “พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว” หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำฯ” ซึ่งจะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือน 6 ที่สืบทอดต่อเนื่องมายาวนานกว่า 100 ปี ก่อนที่ชาวบ้านจะเริ่มฤดูกาลทำไร่ทำนา พิธีกรรมนี้เป็นจารีตประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะตัว โดยมีการผสมผสานกันอย่างลงตัวระหว่างความเชื่อเรื่องการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ภายในถ้ำใหญ่ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อแสดงความเคารพตักเตือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และขอความคุ้มครองให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ฝนตกต้องตามฤดูกาล ตลอดจนเป็นเครื่องมือสร้างความสามัคคีให้คนในชุมชนได้กลับมารวมตัวกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ นวลแสง และเทพวงศ์ศิริรัตน์ (2015) ที่ระบุว่าพื้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาวมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์” (Sacred Landscape) ที่ชุมชนกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือและกุศโลบายทางจารีตในการกำหนดกฎระเบียบร่วมกันเพื่อจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและป่าต้นน้ำ

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีสารสนเทศ ในยุคปัจจุบัน วิถีชีวิตและค่านิยมของคนในชุมชน คนรุ่นใหม่เริ่มปรับเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยห่างเหิน

จากรากเหง้าทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่งผลให้ความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนความลึกซึ้งในความเชื่อและขั้นตอนของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ เสี่ยงต่อการเลือนหาย หรือถูกบิดเบือนไปตามกาลเวลา ประกอบกับการสืบทอดส่วนใหญ่ยังคงเป็นลักษณะมุขปาฐะ (การบอกเล่าปากต่อปาก) ขาดการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบในรูปแบบของเทคโนโลยีดิจิทัล หรือคลังข้อมูลสารสนเทศ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่คนรุ่นหลังจะสามารถเข้าถึงได้ง่าย

นอกจากนี้ ในมิติของการพัฒนาชุมชน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ให้แก่ชุมชนฐานราก พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) มีศักยภาพสูงทั้งในด้านเรื่องเล่า (Storytelling) และความแปลกใหม่ทางวัฒนธรรม ที่สามารถพัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสัมผัสประสบการณ์ความเชื่อ (Faith-based Tourism) ที่เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติอันงดงามได้ ทว่า ปัจจุบันยังขาดการศึกษาเชิงลึกเพื่อถอดรหัสองค์ความรู้และสร้างสรรค์วิธีการสื่อสารบอกเล่าเรื่องราวพิธีกรรมนี้ให้นักท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสม โดยไม่กระทบต่อความศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชน

จากเหตุผลและความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง “ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์” เพื่อศึกษาโครงสร้าง รูปแบบ และความหมายทางความเชื่อของพิธีกรรมอย่างลึกซึ้ง พร้อมทั้งทำการรวบรวมและจัดเก็บองค์ความรู้นี้เข้าสู่ระบบฐานข้อมูลประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นเพชรบูรณ์อย่างเป็นระบบ และนำข้อมูลที่ได้มาสกัดเป็นเรื่องราวสร้างสรรค์เพื่อบอกเล่าเรื่องราวพิธีกรรมสู่การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชน อันเป็นการอนุรักษ์สืบสาน และสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชนตำบลหลักด่านอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์
2. เพื่อศึกษาความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาเฉพาะในเขตพื้นที่ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ประกอบด้วย

- หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน
- หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน
- หมู่ที่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว
- หมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด
- หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด และ
- หมู่ที่ 7 บ้านกกก่อ

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1) ผู้วิจัยมุ่งศึกษาและรวบรวมข้อมูลเอกสาร งานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และแหล่งศิลปกรรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพื้นที่อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

2.2) รวบรวมองค์ความรู้ท้องถิ่น ความเชื่อ เรื่องเล่า/ ตำนาน วิถีชีวิต และภูมิปัญญาชุมชน ผ่านการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ท้องถิ่น/ ผู้รู้) ผู้นำประกอบพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ชาวบ้านในชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3) รวบรวมและสังเคราะห์ข้อมูล

3. ขอบเขตด้านประชากร ศึกษาในกลุ่มของประชากรที่เกี่ยวข้อง จำนวน 30 คน ดังนี้

3.1) กลุ่มผู้นำชุมชน	9	คน
3.2) ผู้ประกอบพิธีกรรม		
ผู้นำประกอบพิธีกรรม (พ่อสมุน/ จ้ำ)	3	คน
ผู้ช่วยประกอบพิธีสงฆ์ (มัคนายก)	1	คน
ผู้จัดเตรียมเครื่องสักการบูชาในพิธีกรรม	2	คน
3.3) ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ชาวบ้าน)	1	คน
3.4) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม		
เพศชาย	4	คน
เพศหญิง	10	คน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์ รวมถึงความเชื่อเกี่ยวกับการสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว
2. ทราบถึงขั้นตอนของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์
3. ผลของการศึกษานำไปเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาค้นคว้าทางด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเพชรบูรณ์
4. ได้รับความรู้และจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นเพชรบูรณ์ให้สูญหาย

นิยามศัพท์เฉพาะ

เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว คือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อารักษ์ หรือเทพารักษ์ตามความเชื่อของชาวบ้านตำบลหลักด่าน ซึ่งเชื่อว่าสิงสถิตและปกปักรักษาบริเวณถ้าใหญ่ น้ำหนาวและผืนป่าโดยรอบ

เจ้าพ่อเสือแดง คือ อารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย ซึ่งตามคติความเชื่อของชาวบ้านในตำบลหลักด่าน เชื่อว่าท่านเป็นพระสหายของเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว จึงได้มีการทำพิธีอัญเชิญมาสถิตร่วม ณ ศาลเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว เพื่อร่วมปกปักรักษาผืนป่า ชุมชน และดลบันดาลความสงบสุขให้แก่ผู้คนในเขตเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเลยและจังหวัดเพชรบูรณ์

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว คือ พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว ตามฮีตคองดั้งเดิมที่ชาวบ้านตำบลหลักด่านจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพื่อบวงสรวงสักการบูชาเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว และสงฆ์น้ำพระพุทธรูปภายในถ้าใหญ่ฯ เพื่อความเป็นสิริมงคลและความสมบูรณ์ของชุมชน

พ่อสมุน หรือจ้ำ คือ บุคคลผู้ทำหน้าที่เชื่อมโยงการติดต่อสื่อสารระหว่างคนในชุมชนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และทำหน้าที่เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว

ศาลสำรอง คือ ศาลชั่วคราวที่สร้างขึ้นด้วยโครงสร้างไม้จากความร่วมมือของชาวบ้านตำบลหลักด่าน เป็นที่ประทับชั่วคราวของเจ้าพ่อถ้าใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ซึ่งผู้นำประกอบพิธีกรรม คือ พ่อสมุน จะอัญเชิญดวงวิญญาณของท่านมาสถิตอยู่ตลอดช่วงระยะเวลาการประกอบพิธีกรรม ในอดีตหลังจากเสร็จสิ้นงานประเพณีแล้ว ชาวบ้านจะทำการรื้อถอนศาลนี้ออกไป แต่ในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นการสร้างทิ้งไว้โดยไม่มีการรื้อถอนหลังจากจบงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว

ธงดำ คือ ธงผ้าทอเป็นธงที่ทำขึ้นจากการทอด้วยเส้นด้าย ฝ้าย หรือไหมพรม สลับลวดลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ใช้ในงานบุญสงกรานต์ บุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว คำว่า “ดำ” หมายถึง การปัก เสียบ ปักลงดิน หรือตั้งลงกับพื้น ซึ่งชาวบ้านบ้านหลักด่าน จะปัก หรือแขวนธงดำไว้ในบริเวณวัด ลำห้วย ปากทางเข้าหมู่บ้าน ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว และหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว เปรียบเสมือนการถวายส่วยไยศรัทธาเป็นพุทธบูชา เชื่อว่าอันสงส์การถวายธงจะช่วยนำทางวิญญาณไปสู่สุคติ หรือเกาะฝืนธงขึ้นสู่สวรรค์ และช่วยป้องกันสิ่งชั่วร้ายเภทภัย หรือสิ่งอัปมงคลไม่ให้เข้ามาในงานพิธี

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่ น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษา ทบทวนวรรณกรรม เอกสาร ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาใช้เป็นกรอบและเป็นแนวทางในการอธิบายดังต่อไปนี้

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ

1. ความหมายของความเชื่อ

ธวัช ปุณโณทก (2528 : 350-351) ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดี หรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคมแม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริงแต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความยำเกรง

เพ็ญศรี ดูก (2536 : 66) กล่าวว่า “ความเชื่อ” หมายถึง เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกรูปนาม สิ่งที่คุณได้พบเห็นได้สัมผัสในอายตนะทั้ง 6 ผลกระทบที่เกิดขึ้นจะมีความรู้สึกเกิดขึ้นว่ารูปที่พบเห็นนั้นเป็นเช่นไร สิ่งที่คุณได้พบเห็นสัมผัสทางใดทางหนึ่งนี้เองเป็นต้นเหตุแห่งความเชื่ออันเป็นสัญเจตนา

ประชิด สุกณะพัฒน์ (2546 : 42) ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชนโดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น

จันทร์ศรี นิตยภักษ์ อ้างถึงใน รัตนา แสนยากุล (2550 : 11) ได้สรุปว่า ความเชื่อไม่ว่าจะเกิดด้วยความรู้สึกหรือเหตุผลใดก็ตาม เมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อขึ้นแล้วมักจะแสดงออกทางกายภาพและทางวาจาให้ปรากฏ

พระมหาประคัลดี อคฺคปัญโญ (2541 : 9) คำว่า “ความเชื่อ” ในภาษาบาลี คือ สัทธา ภาษาสันสกฤตอักษรไทย คือ ศรัทธา ส่วนความหมายเป็นที่เข้าใจกัน เมื่อกล่าวถึงความเชื่อก็ต้องกล่าวถึงลัทธิความเชื่อด้วย นั่นคือศาสนา ทุก ๆ ศาสนาล้วนเกิดจากความเชื่อความศรัทธา ศรัทธา คือ ความเชื่อ เป็นจุดเริ่มต้นของศาสนาน้อย ใหญ่ทั้งปวง ศรัทธามี 2 อย่าง ศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้เหตุ รู้ผล และศรัทธาที่เป็นญาณวิปยุต ได้แก่ ความเชื่ออันเกิดมา

จากความไม่รู้เหตุผล ศาสนาน้อยใหญ่ทั้งปวงเกิดจากศรัทธา 2 ประการ ดังกล่าว ศรัทธาประเภทใด ประกอบด้วยอวิชาเป็นญาณวิปยุต ศาสนาที่เกิดขึ้นก็ตั้งอยู่ไม่ได้นานเพราะไม่มีเหตุผลตามธรรม ส่วน ศาสนาที่เกิดขึ้น และตั้งอยู่ได้นานเกิดจากศรัทธาอันสัมปยุตด้วยปัญญา

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2533 : 106-113) ได้ให้ความหมายของ ความเชื่อ ไว้ว่าความเชื่อ เกิดจากปัญหาการดำเนินชีวิตประจำวันและปัญหานั้นเกินความสามารถจะแก้ไขได้จึงสร้างความเชื่อ ว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับหรือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเพื่อป้องกันภัยพิบัติที่เกิดขึ้นกับตัวเอง มนุษย์ จึงวิงวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจลึกลับ ถ้ามีการบอกกล่าวหรือทำให้อำนาจนั้นพอใจอาจจะ ช่วยเหลือปลอดภัย เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้องจะทำให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ และส่งผลให้ อยู่เย็นเป็นสุข จึงมีการสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

ศิริพร สุเมธรัตน์ (2553 : 372) ความเชื่อ หมายถึง สิ่งที่เกิดจากความหวาดกลัวภัย ธรรมชาติระยะแรก ๆ ของมนุษย์ ต่อมาก็มีความหวาดกลัวเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษและผู้กล้าหาญ ในชุมชนของตนที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อเกิดความหวาดกลัวในสิ่งเหนือธรรมชาติจึงต้องมีการ บวงสรวง เช่นไหว้บูชา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ยังยึดถืออยู่ คือเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่คนในชุมชนนั้นยึดถืออยู่

พิสมัย แสงจันทร์เท (2536 : 263) ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่าความเชื่อเป็น วัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านในกลุ่มที่มีความเชื่อเหมือนกันอย่าง ลึกซึ้ง มีการปลูกฝังสืบทอดต่อ ๆ กันมาหลายชั่วคน ผู้ให้การสืบทอดล้วนแต่ยึดปฏิบัติให้ประจักษ์เป็น ต้นแบบอย่างกว้างขวางและมั่นคงและมีเจตนาที่ปลูกฝังให้คนในสังคมนั้น ปฏิบัติสืบทอดเจริญรอยตาม อย่างเคร่งครัดและมักถือเป็นเงื่อนไขในการอยู่ร่วมกัน ผู้ที่ปฏิบัติตามย่อมเป็นที่ยอมรับของญาติพี่น้อง และสังคม ส่วนผู้ที่ฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามย่อมไม่เป็นผู้พึงปรารถนา การปลูกฝังความเชื่อล้วนมีขึ้น นับแต่ผู้สืบทอดเริ่มเป็นสมาชิกใหม่ของสังคมนั้น แล้วค่อย ๆ ปลูกฝังความเชื่อให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นจน กลายเป็นผู้ให้สืบทอดแก่คนรุ่นต่อ ๆ ไป

2 ทฤษฎีเกี่ยวกับความเชื่อ

ชนิษฐา จิตชนะกุล (2545 : 33-35) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่เกิดความเชื่อในหนังสือเรื่อง คติชนวิทยา สรุปได้ดังนี้ ประการที่หนึ่งความเชื่อเกิดจากความกลัว หรือความไม่รู้ของมนุษย์ที่ไม่สามารถ หาเหตุผลหรือคำอธิบายใด ๆ มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นได้ เช่น ทำไม้ฝน จึงตก ทำไม้ฟ้าจึงผ่า เป็นต้น ประการที่สองความเชื่อ เกิดจากการที่มนุษย์มีพัฒนาการขึ้นแล้วต้องการ ให้สังคมเกิดความสงบสุขมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มนุษย์จึงตั้งความเชื่อขึ้นมาโดยแฝงเหตุผลต่าง ๆ ไว้ในความเชื่อนั้นคือ ความเชื่อที่ต้องการเป็นระเบียบเรียบร้อย ความเชื่อต้องการให้คนมีมารยาท ความเชื่อที่ต้องการผลทางจิตใจ เป็นต้น

ธวัช ปุณโณทก (2530 : 387-392) ได้กล่าวไว้ว่า ความเชื่อในสังคมอีสานผูกพันอยู่กับ ภูตผี วิญญาณอย่างเหนียวแน่น แม้พุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ประชาชน แต่ความเชื่อในภูตผีวิญญาณก็ไม่ได้หายไปจากสังคม ทั้งชาวอีสานเองก็ไม่ได้แยกความเชื่อในเรื่องการนับถือผีออกจากพุทธศาสนา ชาวบ้านส่วนใหญ่สนใจว่าการประกอบพิธีกรรม เกี่ยวกับความเชื่อนั้นจะเป็นแบบใดแต่จะทำตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา การประกอบพิธีเหล่านี้ นั้นถือว่าจะทำให้เกิดสิริมงคลแก่ตัวเองและครอบครัวมากกว่าที่จะคิดว่าเป็นพิธีกรรมที่เนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องใด และยังกล่าวอีกว่า ความเชื่อคือการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตใจ สำนึก ของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เป็นผลดีและผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมมนุษย์นั้น ๆ แม้ว่าจะพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้ ฉะนั้นความเชื่อจึงมีขอบเขตกว้างมากไม่เพียงแต่จะหมายถึง ความเชื่อในดวงวิญญาณทั้งหลาย ภูตผี คาถาอาคม โชคลาง ไสยศาสตร์ เวทมนตร์ต่าง ๆ ยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์ยอมรับนับถือ เช่น ต้นไม้ ป่าเขา เป็นต้น ซึ่งประกอบไปด้วยความหมายของความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม องค์ประกอบ ขั้นตอน ระยะเวลา สถานที่ บุคคล วัตถุสิ่งของที่ใช้ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม ด้านความเชื่อที่เกี่ยวกับ สถานที่ วัตถุสิ่งของ เชื่อตามแนวฮีดลิสสองและตามแนวพุทธศาสนา

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534 : 118-122) ได้อธิบายถึงโลกทัศน์ของชาวอีสานในด้านต่าง ๆ กล่าวถึงความเชื่อของชาวอีสานที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ อันได้แก่ศาสนาหรือคติทางศาสนา เรื่องบุญกรรม ซึ่งปรากฏในวิถีชีวิตของชาวอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับการนับถือศาสนา การปฏิบัติพิธีกรรม และรวมถึงความเชื่อเรื่องบุญกรรมจะตอบสนองและติดตามตัวตน ทั้งในอดีตชาติ ชาติปัจจุบัน และชาติหน้าซึ่งได้ใช้โอกาสในชาติปัจจุบันทำบุญให้มากเท่าที่จะทำได้ผลบุญจะตอบสนองในชาติหน้า ถือเป็นการวางแผนระยะยาวถึงชาติหน้า นอกจากนี้ชาวอีสานยังมีความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย ความเชื่อเรื่องพญานาค พญานาค ความเชื่อเรื่องมหะศักดิ์หลักเมือง เชื่อบุพเพสันนิวาส คาถาอาคม หรือเวทมนตร์ เครื่องรางของขลัง ความฝัน ความเชื่อเรื่องขวัญ ชาวอีสานเชื่อเรื่องนี้มากนิยมจัดพิธีสู่ขวัญในโอกาสต่าง ๆ มากกว่าภาคอื่น ผู้ทำพิธีนั้นชาวอีสาน เรียกว่าพราหมณ์ เชื่อเรื่อง ผีบรรพบุรุษ ผีเรือน ผีถ้ำ ผีตาแฮก ผีปู่ตา ผีปอบ ผีเปรต ผีพราย ผีกองกอย ผีแม่หม้าย ผีป่า ผีภูเขา ผีหนอง ชาวอีสานนับถือพุทธแต่ก็มีพราหมณ์และผีเข้ามาผสมกลมกลืนด้วย

พระอริยานุวัตร เขมจารี (2530 : 5-7) สรุปสาระสำคัญว่า ความเชื่อชาวอีสานได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษจะเชื่อในการครองเรือนการประกอบอาชีพในทางสุจริตสิ่งใดเป็นโทษทำแล้วจะนำความเดือดร้อนมาให้ย่อมละเว้นสิ่งนั้นแต่จะทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์และนำมาซึ่งความผาสุก ชาวอีสานมีความเชื่อต่อหลายสิ่ง เช่น เชื่อเทวดา ผีนางงามไม้ เชื่อพระภูมิเมือง เชื่อผีวิญญาณ

บรรพบุรุษ เชื้อกลางสังฆรณ์ เชื้อบาปเคราะห์เชื่อพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามชาวอีสาน จะมีความเชื่ออย่างแน่นแฟ้น เช่น จะปลูกบ้านก็ต้องไปหาผู้มีความรู้ทางโหราศาสตร์ เพื่อหาฤกษ์ยามมงคลในการยกเสาเอก - เสาเรือน เมื่อปลูกเรือนเสร็จจะต้องมีฤกษ์ยาม ในการขึ้นเรือนใหม่เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขในการครองเรือน

จรัส พัทธราชศักดิ์ (2534 : 27) กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมสังคมอีสานว่า ชาวอีสาน สืบทอดวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง และมีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติใกล้ชิดกับคนไทยในล้านช้าง (ลาว) รวมทั้งมีความคล้ายคลึงกันทางด้านภาษา วรรณกรรม ตลอดจนความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ความเชื่อเรื่องภูตผีและวิญญาณของสังคมอีสาน อยู่บนพื้นฐานเดียวกันกับภาคอื่น คือการนำเอาผี และวิญญาณมากลมกลืนกันกับพุทธศาสนา แต่ก็อาจแยกได้ว่าส่วนใดเป็นความเชื่อ ทางศาสนา และส่วนใดเป็นความเชื่อเรื่องภูตผีในชนบทที่ห่างไกลยังมีพิธีกรรมในเรื่องภูตผีอยู่ ความเชื่อเรื่องภูตผีเป็นบ่อเกิดแห่งพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ผีแถนหรือผีฟ้า ทำให้เกิดพิธีแห่บั้งไฟ การรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรค เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตาและผีอื่น ๆ อีกมากมาย

3. สาเหตุของความเชื่อ

ชนิษฐา จิตชินะกุล (2545 : 34) กล่าวถึงสาเหตุของความเชื่อว่าเป็นมาจากการค้นหาคำตอบในเรื่องที่ยังไม่รู้ และเมื่อสิ่งนั้นมาสอดคล้องกับความรู้สึกดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ก็จะตกลงใจเชื่อในทันที นอกจากนี้ความเชื่อของมนุษย์ยังมีสาเหตุมาจากสิ่งอื่น ๆ สรุปได้ดังนี้

1. เกิดจากความกลัวหรือความไม่รู้ของมนุษย์ ที่ไม่สามารถหาเหตุผลหรือคำอธิบายใด ๆ มาเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นได้ เช่น ทำไมฝนจึงตก ทำไมฟ้าจึงผ่า เป็นต้น จึงทำให้มนุษย์เกิดความกลัว และเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ลึกลับที่จะต้องมีการทำขึ้น มนุษย์จึงได้สมมติให้มีเทพประจำสิ่งต่าง ๆ เช่น พระพิรุณ พระพาย พระเพลิง ฯลฯ แล้วจึงทำพิธีเช่น สรวง เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล แต่เมื่อมนุษย์ได้มีพัฒนาการมากขึ้น สามารถหาเหตุผลมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้แล้ว ความเชื่อในสิ่งเหล่านี้จึงเสื่อมคลายลง

2. เกิดจากการที่มนุษย์มีพัฒนาการมากขึ้นแล้วต้องการให้สังคมเกิดความสงบสุข มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มนุษย์จึงตั้งความเชื่อขึ้นมา โดยแฝงเหตุผลต่าง ๆ ไว้ในความเชื่อนั้นคือ

2.1 ความเชื่อที่ต้องการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น ความเชื่อที่ว่าฉีรดต้นไม้ใหญ่รุกขเทวดาจะโกรธทั้งนี้ก็เพื่อต้องการให้ขยับย้ายเป็นที่เป็นทาง หรือความเชื่อ ที่ว่าหากหิวหมในตอนกลางคืนผีจะมา ทั้งนี้ก็เพื่อจะไม่ให้ไปเที่ยวกลางคืนนั่นเอง

2.2 ความเชื่อที่ต้องการให้คนมีมารยาท มีความละเอียดรอบคอบ เช่น ตำครกแตกจะไม่ได้แต่งงาน ถอดผ้าถุงเป็นวงทิ้งไว้จะเป็นเสนียด เป็นต้น

2.3 ความเชื่อที่ต้องการให้มีสุขอนามัยและความปลอดภัย เช่น ไม่ให้พาเด็กที่ฟันยังไม่งอกเข้าใต้ถุน เดี่ยวจะไม่งอก ห้ามปลุกมะพร้าวไว้ใกล้บ้านเพราะเชื่อว่าอัปรีย์จันไร คนท้องห้ามอาบน้ำเวลากลางคืนจะแฝดน้ำ เป็นต้น

2.4 ความเชื่อที่ต้องการผลทางจิตใจ เช่น นุ่งผ้าไหมในวันจันทร์จะมีเสน่ห์ จะทำการมงคลใดให้ดูถูกข่มขู่ ให้นุ่งผ้าตามสีวันจะมงคล เป็นต้น

2.5 ความเชื่อที่ต้องการผลอื่น ๆ เช่น หวงน้ำทองมาน ไม่ให้เคาะหัวแม่มือ เพราะเมื่อแก่วัยจะสั้นเหมือนแม่มือ ต้นไม้ออกผลห้ามขึ้นเพราะผลจะเน่า เป็นต้น

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2521 : 106) ได้กล่าวถึงสาเหตุของความเชื่อ ไว้ว่า ความเชื่อของมนุษย์แต่ละท้องถิ่นเกิดขึ้นด้วยสาเหตุจากการมีปัญหาในการดำรงชีวิต เช่น เมื่อประสบภัยพิบัติ เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เกิดภัยธรรมชาติ เป็นต้น ปัญหาที่เกินความสามารถของมนุษย์ธรรมดาที่จะแก้ไขได้ จึงคิดว่าน่าจะมาจากอำนาจลึกลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น อำนาจเหล่านั้นอาจจะเป็นภูตผี ปีศาจ วิญญาณ หรือเทพเจ้า ดังนั้นเพื่อป้องกันภัยพิบัติที่เกิดขึ้นมนุษย์ จึงสวดมนต์อ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาตินั้น ด้วยการตอบสนอง ความต้องการหรือแสดงความกตัญญูต่อบุคคลด้วยการเซ่นบวงสรวง บูชา ฟ้อนรำหรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

พระยาอนุมานราชธน (2520 : 28-29) ได้กล่าวถึงสาเหตุของความเชื่อ ไว้ว่าเป็นธรรมดาของมนุษย์ ถ้ายังมีสิ่งใดที่ตนยังไม่รู้หรือยังไม่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เรื่องนั้นย่อมเป็นที่อยากรู้อยากเห็นและเมื่อไม่สามารถที่จะรู้ได้ก็จะใช้วิธีการเดา โดยอาจจะอาศัยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตนเคยรู้มาก่อนหรือไม่ก็เดาจากเรื่องราวที่เคยมีผู้เล่าไว้ก่อน และหากเรื่องนั้นสอดคล้องกับความรู้สึกรักก็จะเชื่อกันที่

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีกรรม

1. ความหมายของพิธีกรรม

พิธีกรรม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 (2556 : 835) กล่าวว่า พิธีกรรม หมายถึง การบูชาแบบอย่างแบบแผนที่ปฏิบัติทางศาสนา การบูชา หมายถึง การแสดงความเคารพบุคคล หรือสิ่งที่มีชีวิตด้วยเครื่องสักการะ

กิ่งแก้ว อัดถากร (2523 : 1-29) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า พิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อประกอบพิธีกรรมใดไปแล้ว ผู้ประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ ย่อมมีความสุขสบายใจและมีความหวังในชีวิต เพราะเชื่อว่าพิธีกรรมนำไปสู่ผลที่คาดหวังไว้ พิธีกรรมมักเป็นไปรูปของพิธีกรรมทางการเกษตรกรรมที่มุ่งหวังความอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล และความเป็นสุขของคนในสังคม

นอกจากนี้พิธีกรรมอาจจะประกอบขึ้นในช่วงหัวเลี้ยว หัวต่อของชีวิต พิธีกรรมเหล่านี้จะเป็นสิ่งบอก การเปลี่ยนแปลงสถานภาพ เปลี่ยนวัย เปลี่ยนอาชีพ และเปลี่ยนฐานะทางสังคม ตลอดจนการ ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ซึ่งเป็นพิธีกรรมในการรักษาโรคและช่วยให้จิตใจคลายกังวล

กรมการศาสนา (2552 : 1) ได้ให้ความหมายของ พิธีกรรมว่า พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใด ๆ ก็ตาม ต่างก็ มีการปฏิบัติต่อศาสนาของตน ตามความเชื่อและความศรัทธาของตนเองในแต่ละศาสนา ซึ่งสอดคล้อง กับ ปกรณ ดันสกุล (2552 : 9) ที่กล่าวว่า พิธีกรรม คือ พฤติกรรมที่มนุษย์ถือปฏิบัติตามความเชื่อ ความศรัทธาต่อศาสนาของตนในแต่ละศาสนาที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา กลายเป็นพิธีกรรมทาง ศาสนาที่ถือว่าเป็นกิจกรรมบูชาหรือการปฏิบัติพิธี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านั้นส่วนมากจะสัมพันธ์กับวิถีการ ดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์

อุทัย หิรัญโต (2526 : 197) พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมทางสังคมอันละเอียดอ่อนที่ ถูกกำหนดขึ้นโดยขนบธรรมเนียม หรือระเบียบทางสังคม ซึ่งแสดงออกถึงสัญลักษณ์ของค่านิยม หรือ ความเชื่อ ซึ่งลักษณะสำคัญของ พิธีกรรมส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและเกี่ยวกับความ เชื่อเรื่องผี ทั้งนี้มีการแสดงให้เห็นถึงความมหัศจรรย์หรือความสำคัญของอำนาจต่าง ๆ เพื่อให้บุคคล เกิดความเกรงขามหรือให้ความเคารพนับถือด้วย

ธิดา โมสิกรัตน์ (2544 : 19) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า วิธีการหรือกลวิธีที่ มนุษย์คิดขึ้นตามความเชื่อ ทั้งความเชื่อภูตผีวิญญาณ เทวดาและความเชื่อทางศาสนา กล่าวคือมนุษย์ เชื่อว่าถ้าประกอบพิธีกรรมด้วยการเช่นสร้างสิ่งที่มีอำนาจสิ่งนั้นย่อมดลบันดาลหรือช่วยให้มนุษย์ บรรลุผลตามความเชื่อและความต้องการ พิธีกรรมทางศาสนาเป็นกลอุบายที่ใช้อบรมสั่งสอนคนนั้นมา ตั้งแต่เล็ก ๆ ให้เข้าใจศาสนาเป็นขั้นตอนไปตามระดับอายุและความรู้ พิธีกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการ ดำเนินชีวิตของคนตั้งแต่เด็กจนกระทั่งตาย ฉะนั้นพิธีกรรมจึงเกิดจากความเชื่อของมนุษย์ อัน เนื่องมาจากความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งไม่มีตัวตนและพิสูจน์ไม่ได้ว่าคืออะไร แต่มนุษย์ก็เชื่อ และประจักษ์ด้วยใจว่ามีอยู่และมีพลังอำนาจ ซึ่งมนุษย์จะต้องทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้สิ่งนั้นบันดาล สิ่งที่มนุษย์ต้องการ นอกจากนี้เมื่อมนุษย์ให้การยอมรับนับถือศาสนาแล้ว มนุษย์ได้จัดทำพิธีกรรม โดย มีเป้าหมายคล้ายคลึงกัน คือเพื่อให้เกิดความสบายใจมีจิตใจมั่นคง เพราะพิธีกรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว จิตใจ รวมทั้งเป็นสิ่งที่รวมจิตใจของคนใน สังคมให้ผสมผสานเป็นหนึ่งเดียวกัน

ศิราพร ณ ถลาง (2548 : 9-10) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า พิธีกรรมเป็นสื่อ และวิธีการที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารและต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ทำให้ ระบบศาสนาครบวงจร หากระบบศาสนามีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือความเชื่อและพิธีกรรม พิธีกรรมก็ เป็นสิ่งที่ทำให้ความต้องการของมนุษย์หรือความเชื่อของมนุษย์บรรลุผล เพราะพิธีกรรมเป็นสิ่งที่

รูปธรรม พิธีกรรมสร้างบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นกลวิธีสำคัญที่ใช้ในการถ่ายทอด ความคิดความเชื่อ

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์ (2536 : 19) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า พิธีกรรมเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำและเพื่อให้เกิดความขลัง สังคมแบบดั้งเดิมจึงมักจะถือว่าพิธีกรรมถ้ากระทำอย่างถูกต้องมีแบบแผนที่ดำเนินตามโบราณกาล ถูกต้อง และเคร่งครัด ก็จะเป็นที่พอใจของเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชาและให้ความไว้วางใจ

สุพัตรา สุภาพ (2520 : 148) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า การประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่กระทำกันมาตั้งแต่อดีต เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความคิด ค่านิยม ทศนคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผน ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประเพณี การประเพณีปฏิบัติที่มีในอดีตจนถึงปัจจุบันว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อสังคม จึงได้รับการสืบทอดต่อกันมาและยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน

สุเมธ เมธาวิทยกุล (2532 : 211-212) ได้ให้ความหมายพิธีกรรมไว้ในหนังสือสังกัปพิธีกรรมว่า พิธีกรรม คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้นเป็นขั้นตอน มีระเบียบวิธีเพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ และสรุปสังกัปพิธีกรรมไว้ดังนี้

1) เป็นสื่อสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นจริง เช่น การกราบ การไหว้ การคำนับ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความรู้สึกรักของผู้กระทำว่า มีความเคารพนับถือ นอบน้อม ยำเกรง เป็นต้น

2) เน้นเรื่องจิตใจเป็นสำคัญ คือจุดมุ่งหมายใหญ่ ทำเพื่อให้เกิดความสบายใจ เกิดกำลังใจ สาเหตุที่ทำเพราะเกิดความเชื่อในอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติที่ใจเท่านั้นสัมผัสได้ แต่ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมผัสไม่ได้ สิ่งนั้นได้แก่ ผีสาง เทวดา อำนาจจิต เป็นต้น การประกอบพิธีกรรมนั้นมีความหวังว่า สิ่งเหล่านั้นจะทำให้สมหวัง

3) พิธีกรรมเป็นเครื่องหมายของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ เพราะมีสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมร่วมกัน

4) พิธีกรรมทางศาสนามีความสำคัญต่อศาสนามาก เพราะพิธีกรรมเป็นด่านนอกที่ป้องกันศาสนาไว้ และเป็นสื่อที่ชักนำคนเข้ามาหาแก่นแท้ของศาสนา สมัยปัจจุบันยังเห็นได้ชัด เช่น พุทธศาสนาในประเทศไทยถ้าขาดพิธีกรรมแล้ว ประชาชนจะไม่ยอมเข้าใกล้ศาสนา พระเถระก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ พุทธศาสนาก็จะขาดผู้สืบทอด

5) เนื่องจากพิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่แสดงออกถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทย ตั้งแต่อดีตมา พิธีกรรมบางอย่างเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยอันโดดเด่น เช่น พิธีสงกรานต์ พระราชพิธี

จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีทอดกฐิน เป็นต้น ฉะนั้นจึงควรอนุรักษ์ ส่งเสริมให้ดำรงอยู่ และปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

2. ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีกรรม

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2530 : 189-190) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมในสังคมไทย ประกอบด้วยพิธีกรรมส่วนรวม ซึ่งมีแผนทำทั้งประเทศ และพิธีกรรมจำเพาะถิ่น ซึ่งมีแบบแผนการทำเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม ทำให้แตกต่างไปจากถิ่นอื่น พิธีกรรมเฉพาะถิ่น ได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร พิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ส่วนพิธีกรรมส่วนรวมได้แก่ พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีกรรมช่วงสำคัญของชีวิต ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างกำลังใจและเตรียมคนให้พร้อมต่อการเริ่มต้นชีวิตใหม่ พิธีกรรมมีส่วนสัมพันธ์กับความเชื่อ เพราะพิธีกรรมต้องมีความเชื่อ ความศรัทธาเป็นพื้นฐานการกระทำ

กิ่งแก้ว อรรถากร (2520 : 96) กล่าวถึงพิธีกรรม ไว้ในหนังสือ คติชนวิทยา ว่า พิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจทำแล้ว ผู้ทำมีความสุขใจมีความหวัง และเชื่อว่าพิธีกรรมนำไปสู่ผลที่คาดหวังทำให้เกิดความเป็นสวัสดิมงคลอยู่เย็นเป็นสุข ลักษณะของพิธีกรรมมีอยู่ 2 ประการ คือนั่นเรื่องของจิตใจและเน้นเรื่องสัญลักษณ์ ในสังคมไทยมักมีการประกอบพิธีกรรมตามโอกาสต่าง ๆ อยู่เสมอ นับตั้งแต่เกิดจนตาย

ประมวล ดิศคินสัน (2521 : 137) กล่าวว่า พิธีกรรมเป็นเครื่องรวมจิตใจมนุษย์ เมื่อมนุษย์ประกอบพิธีกรรมร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความน้อมใจและพร้อมใจกัน เช่น พิธีกรรม เกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน การตาย การบวชของชาวบ้าน นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ ในวาระพิเศษของชีวิตแล้ว ยังน้อมให้เกิดความปิติ เห็นอกเห็นใจกันระหว่างผู้ร่วมในพิธีนั้น ๆ สังคมสมัยโบราณนั้น พิธีกรรมที่สามารถผูกพันมนุษย์เข้าด้วยกันได้ดีที่สุดก็คือ การเคารพบูชาบรรพบุรุษ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแสดงเคารพบูชาบรรพบุรุษมีอยู่ในหมู่มนุษย์ตั้งแต่โบราณกาล พิธีกรรมดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดความสามัคคี เมื่อคนเราแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษร่วมกันก็ย่อมทำให้มนุษย์รวมกันเป็นปึกแผ่นได้

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประเพณี

1. ความหมายของประเพณี

คำว่า ประเพณี นั้นมีนักวิชาการไทยหลายท่านให้ความหมาย ดังนี้

พระยาอนุนามราชธน (2514 : 37) ให้ความหมายของคำว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่ง อยู่ในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกัน และสืบต่อกันมานาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณี หรือผิดจารีตประเพณี

เสถียร โกเศศ (2514 : 1-7) ได้ให้ความหมายของประเพณีว่า ประเพณี หมายถึง ความเป็นไปอันเนื่องด้วยการกระทำหรือดำเนินการใด ๆ อยู่บ่อย ๆ จนเป็นความเคยชิน ก็เกิดเป็นนิสัย นิสัยมีสองอย่าง ถ้าเป็นพื้นฐานติดตัวมาแต่กำเนิดเรียกว่านิสัยสันดานหรืออุปนิสัย ถ้าเป็นสิ่งที่มาเมื่อภายหลังด้วยการเอาอย่างจากคนอื่นซึ่งอยู่แวดล้อมตน และประพฤติเหมือน ๆ กันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่คณะ เรียกว่านิสัยสังคมหรือประเพณี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่า ประเพณีต่าง ๆ ของไทยจะปรากฏว่าในส่วนประเพณีเดิมซึ่งสืบ ๆ เป็นปรัมปรากันมา มีเรื่องเกี่ยวกับ ผีสงฆ์เทวดาหรือเรียกแต่ย่อว่าผี ยังมีแอบแฝงอยู่ในประเพณีต่าง ๆ ไม่มากนักน้อยสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ เช่นประเพณีสู่ขวัญ ประเพณีไหว้ผีปู่ย่าตายาย ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องพระภูมิเจ้าที่ ประเพณีบูชาเทวดา เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ แม้ผู้รู้ก็ยังประเพณีและทำกันอยู่ เพราะเป็นประเพณีเดิมของไทยสืบทอดกันมานานไกล จะตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่มีใครทราบได้แน่เป็นมาก และคงผสมกับคติประเพณีของชาติอื่น ๆ ซึ่งเดิมก็ถือผีเหมือนกัน พอพูนและปรับปรุงกันเรื่อยเป็นลำดับมาตามความเจริญ คลื่นคลาของสติปัญญา ความคิด เหตุฉะนั้นประเพณีเดิมเหล่านี้จึงยังคงเหลือสืบมาได้จนถึงปัจจุบัน

แปลก สนธิรักษ์ (2515 : 193) ให้ความหมายได้ว่า “ประเพณี” เป็นเรื่องของพิธีการที่ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขบ้าง คงไว้บ้าง ประเพณีย่อมแสดงถึงสัญลักษณ์ของชาติซึ่งจำแนกออกเป็น 3 ประเภท

1. จารีตประเพณี ได้แก่ ประเพณีที่สังคมถือว่าถ้าใครฝ่าฝืน งดเว้น ไม่ทำตามก็เป็นผิด เป็นต้น
2. ขนบประเพณี ได้แก่ ประเพณีที่สังคมตั้งขึ้นเป็นระเบียบแบบแผนไว้แล้วปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นต้น
3. ธรรมเนียม ได้แก่ ประเพณีเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ใครจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติถือว่าไม่ผิดศีล เป็นต้น

สุพัตรา สุภาพ (2536 : 107) ให้ความหมายไว้ว่า “ประเพณี” คือ เป็นธรรมเนียมแบบแผนหรือพิธีการ ที่ปฏิบัติที่สืบทอดกันมาอาจมีการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขและรักษาไว้บ้าง เพื่อความเหมาะสมเรื่อยมา ประเพณี เป็นเครื่องแสดงออกถึงสัญลักษณ์ของชาติ ไม่ว่าชาติใด ภาษาใด ย่อมมีประเพณีประจำชาติของตนเอง เช่น ชาติไทยก็มี “ประเพณีไทย” เป็นต้นว่า ประเพณีการสมรส ประเพณีการอุปสมบท ประเพณีการจัดงานศพ เป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปตามความนิยมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมปัจจุบัน

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (2546 : 3) ให้ความหมายไว้ว่า “ประเพณี” น. สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี

ณรงค์ เสียงประชา (2544 : 76) ได้ให้ความหมายของประเพณีว่า ประเพณี เป็นกิจกรรมทางสังคมที่ผู้คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ประเพณีเป็นบรรทัดฐานเกี่ยวกับ การดำเนินชีวิตการปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งตนและสังคม

ประชิด สุกุณะพัฒน์ (2546 : 118) ได้ให้ความหมายของประเพณีว่า ประเพณี หมายถึง สิ่งที่คนในสังคมหนึ่ง ๆ ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน จนถึงเป็นระเบียบแบบแผน และเป็นแนวทางที่ดีในสังคมนั้น ๆ

กิตติพร สัจจะบุตร (2549 : 12) ได้สรุปความหมายของคำว่าประเพณีว่า ประเพณี หมายถึง การที่ชุมชนแหล่งใดแหล่งหนึ่งประพฤติปฏิบัติและกระทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นระเบียบ แบบแผนและบรรทัดฐานของสังคมโดยสมาชิกในสังคมนั้นมีส่วนร่วมแสดงถึงความเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน และปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นส่วนสำคัญของสังคมนั้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556 : 709) ได้ให้ความหมาย ประเพณี ว่า สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนกลายเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี จากการให้ความหมายของนักวิชาการไทยแต่ละท่านที่ได้ยกมาข้างต้น สามารถสรุป ความหมายอย่างสั้นได้ว่า ประเพณี หมายถึง กิจกรรมร่วมของกลุ่มคนในสังคมอันเป็น ระเบียบแบบแผนที่ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา

การเกิดขึ้นของประเพณีนั้น เกิดจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม และความเชื่อของคนในสังคมที่มีอำนาจเหนือนมนุษย์ เช่น อำนาจของดิน ฟ้า อากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดพิบัติภัยขึ้น มนุษย์จึงต้องอ่อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่า จะช่วยให้พ้นภัยได้พอภัยพิบัตินั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้นด้วยการประกอบ “พิธีกรรมบูชา” เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนตามความเชื่อและความรู้ ของตนจนถือเป็นธรรมเนียมหรือแบบแผนพิมพ์เดียวกันสืบต่อ ๆ กันมา จนกลายเป็น “ประเพณี” ของสังคมนั้น ๆ (คำนวน นวลสนอง. 2540 : 18)

2. ประเภทของประเพณี

พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญในประเพณีและอาจกล่าวได้ว่า ประเพณีเป็นผลจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม อันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคม ที่สร้างขึ้น สังคม และสืบทอดต่อกันมาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข ทั้งนี้ ประเพณีสามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยมีปัจจัยหลักมาจากแนวคิดของผู้คน 3 วัย คือ คนวัยชรา คนวัยกลางคน และคนวัยรุ่น (ณรงค์ เสียงประชา. 2544 : 76 และสมมาศ ณ จรุง. 2543 : 13) สอดคล้องกับแนวคิดของ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน และนิพนธ์อินสิน (2530 : 88) ที่กล่าวถึงความสำคัญของประเพณีในทำนองเดียวกันว่า ประเพณีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและมีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. ประเพณีเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น คนในสังคมเดียวกันยอมรับว่าถูกต้องดีงาม และร่วมมือกระทำและปฏิบัติ
2. ประเพณีเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง มีการสืบทอดกันเรื่อย ๆ ด้วยการเรียนรู้ ไม่ใช่สัญชาตญาณ
3. ประเพณีเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ประเพณีแต่ละอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลงมากบ้างน้อยบ้าง ทั้งนี้ต้องเปลี่ยนให้ทันตามวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป

เมื่อศึกษาเรื่องความหมาย ความเป็นมาและความสำคัญของประเพณีแล้วทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปความหมายของประเพณีได้ว่า ประเพณี หมายถึง กิจกรรมร่วมของกลุ่มคนในสังคม อันเป็นระเบียบแบบแผนที่ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาซึ่งในกิจกรรมร่วมนั้นมีองค์ประกอบ ที่สำคัญคือ พิธีกรรม ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของกาลเวลาและกลุ่มคนในสังคมนั้น ๆ

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์ (2541 : 7) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับประเพณีไว้ในหนังสือประเพณีและวัฒนธรรมไทย ได้ให้ความหมายประเพณีว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นแบบอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เราเห็นว่า ถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติสืบทอด ๆ กันมา เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด หมั้นหมาย แต่งงาน ตาย บวช

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเพณีสำคัญบางอย่าง คนไทยเรามีประเพณีและงานเทศกาลต่าง ๆ ตลอดทั้งปี ที่นิยมทำกันในปัจจุบัน ดังนี้

- 1) ประเพณีที่ทำกันทั่วไป ได้แก่ พระราชพิธีแรกนาขวัญ สงกรานต์ และงานลอยกระทง เป็นต้น
- 2) ประเพณีเนื่องกับพุทธศาสนา ได้แก่ งานบวช เข้าพรรษา ออกพรรษา การสวดมนต์ ไหว้พระ งานทอดกฐิน งานวันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา พิธีฝังลูกนิมิต งานทอดผ้าป่า ประเพณีสลากภัต เป็นต้น
- 3) ประเพณีสำหรับตัวบุคคล ได้แก่ การทำบุญวันเกิด พิธีโกนผมไฟ พิธีโกนจุก พิธีทำบุญขึ้นบ้านใหม่ พิธีมงคลสมรส และพิธีทำบุญศพ เป็นต้น

- 4) พิธีเบ็ดเตล็ด เช่น การวางศิลาฤกษ์

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (253 1: 21) ได้ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาประเพณีไว้ในเอกสารการเรียนการสอน ภาษากวีวัฒนธรรม สรุปได้ว่า ประเพณี หมายถึงสิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบทอด ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ

- 1) ธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญ ใครทำผิดก็

ถือว่าเป็นการเสียมารยาทหรือไม่สุภาพ เช่น ไม่ทักท้วงหรือให้ปรากฏในที่ชุมชน หรือล่วงล้ำเหยียบสิ่งของ ผ่านหน้าผู้อื่นโดยไม่ขอโทษ เป็นต้น

2) จารัตประเพณี หมายถึง ประเพณี ที่เกี่ยวกับศีลธรรม ถ้าใครฝ่าฝืนไม่กระทำตาม ถือว่าผิดศีลธรรม เช่น การคบชู้สาว

3) ขนบประเพณี หมายถึง ประเพณีที่เป็นแบบแผนของสังคม ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เช่น การทำบุญ การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การบวช การแต่งงาน เป็นต้น และประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลทำบุญรื่นเริง เช่น ตรุษสงกรานต์ มาฆบูชา ตักบาตรข้าวสาร เทศน์มหาชาติ ลอยกระทง เป็นต้น

สาร สารทัศนันทน์ (2522 : 97-98) กล่าวถึงฮีตสิบสอง คลองสิบสี่ คำว่า ฮีตสิบสอง นั้นอธิบายว่า เป็นคำเรียกเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม ฮีต มาจากคำว่า จาริต สิบสอง มาจากคำว่า สิบสองเดือน ฮีตสิบสอง จึงหมายถึง จาริตประเพณีที่ปฏิบัติกันโอกาสต่าง ๆ ทั้งสิบสองเดือน โดยเฉพาะประเพณีในแต่ละเดือนจนครบสิบสองเดือนของอีสานที่เรียกกันว่า “ฮีตสิบสอง” และประเพณีอื่น ๆ อีก 14 ประเพณี ดังนี้ เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม เดือนยี่ บุญคูณลาน เดือนสาม บุญข้าวจี่ เดือนสี่ บุญพระเวส (พะเหวด) หรือบุญมหาชาติ เดือนห้า บุญสงกรานต์ เดือนหก บุญบั้งไฟ เดือนเจ็ด บุญข้าส๊ะ เดือนแปดบุญเข้าพรรษา เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ บุญเข้าสาก เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา เดือนสิบสอง บุญกฐิน และประเพณีอื่น ๆ อีก 14 ประเพณี ดังนี้ บุญผ้าป่า บุญแห่ข้าวพันก้อน บุญแห่ดอกไม้ บุญแจกข้าว บุญพระราชค่าง การเลี้ยงผีตาแฮก การแห่นางแมว การเลี้ยงแม่นางดั่ง การเลี้ยงแม่นางกวก เทศพญาคันคาก การสวดคาถาปลาช่อ การเล่นโยนครกโยนสาก การเล่นแม่นางช้องหรือนางช้อง ประเพณีลงแขก ปัจจุบันประเพณีบางอย่างอาจถูกยกเลิกไป บ้างในท้องถิ่นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยมและความเชื่อของประชาชนเป็นสำคัญ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 1-2) กล่าวถึงประเพณีท้องถิ่นอีสานว่าขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างของชาวอีสานเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยรักษาสภาพสังคมและสถานภาพของสังคมให้คงอยู่ และเป็นเครื่องเสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่บ้านอีสาน เมื่อมีโอกาสประกอบกิจตามประเพณีในแต่ละเดือนร่วมกัน ประเพณีนั้นเรียกว่า ฮีตสิบสอง หรือจาริตสิบสอง ประการอันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ ประเพณีหลายอย่างของชาวอีสาน คล้ายคลึงกับสังคมอื่น เช่น ประเพณีเข้าพรรษาในเดือน 8 ประเพณีออกพรรษาในเดือน 11 เป็นต้น ประเพณีท้องถิ่นอีสานส่วนหนึ่งเกิดจากความเชื่อและสภาพจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของชาวอีสานที่แตกต่างจากภาคอื่น เช่นประเพณีเกี่ยวกับการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเพณีเกี่ยวกับการเกษตร เพื่อขอให้ผลแก่การเกษตรที่ตนเองทำอยู่

สภาพทั่วไปของอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอน้ำหนาว เป็นพื้นที่ป่าสูงสลับซับซ้อนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ป่าไม้นานาพันธุ์ และแหล่งของพืชสมุนไพรอันทรงคุณค่า คำว่า “น้ำหนาว” เป็นชื่อของลำน้ำซึ่งไหลออกมาจากถ้ำใหญ่น้ำหนาว หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน ไหลผ่านอุทยานแห่งชาติน้ำหนาวด้านทิศเหนือ ในฤดูหนาวก่อน พ.ศ.2500 ลำน้ำแห่งนี้จะหนาวเย็นจัดจนผิวน้ำกลายเป็นแผ่นน้ำแข็ง แม้กระทั่งน้ำค้างที่จับอยู่บนหลังคาและยอดหญ้าจะจับตัวเป็นเกล็ดน้ำแข็ง ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “น้ำหนาว” ใช้เป็นชื่อเรียกบ้านน้ำหนาว หรือตำบลน้ำหนาว มาตั้งแต่ครั้งในอดีตก่อนไหลลงสู่แม่น้ำป่าสักที่ปากห้วยขอนแก่น อำเภอลำสัก ลำน้ำสายนี้จะถูกกั้นเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา เรียกว่า “อ่างเก็บน้ำห้วยขอนแก่น” ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญสำหรับการเกษตรในพื้นที่ราบลุ่มตำบลห้วยไร่ ตำบลบ้านดัว ตำบลบ้านหวาย ตำบลบ้านโสก และตำบลตาลเดี่ยว อำเภอลำสัก และแหล่งน้ำประปาของอำเภอลำสัก อำเภอลำเก่า

ในอดีต อำเภอน้ำหนาวเป็นแหล่งหนีภัยสงครามปราบขบถเจ้าอนุวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และแหล่งหลบซ่อนของผู้กระทำความผิดอาญาในสมัยโบราณ เนื่องจากพื้นที่เป็นป่าสูงชันยากแก่การค้นหาและติดตาม

ประวัติอำเภอน้ำหนาว

อำเภอน้ำหนาว เมื่อประมาณ พ.ศ.2400 เดิมเป็นเพียงกลุ่มบ้านเล็ก ๆ มีบ้านเรือนราว 4-5 ครอบครัว ตั้งอยู่บริเวณบ้านห้วยน้ำหนาว กลุ่มบ้านดังกล่าวเป็นชุมชนที่ยังไม่ถาวร มีการเคลื่อนย้ายหมู่บ้าน เมื่อมีการเจ็บป่วยล้มตาย หรือเกิดโรคระบาดของคนในหมู่บ้าน ประชาชนจะอพยพครอบครัวหนีโรคภัยเข้าไปอาศัยอยู่ตามป่าเขา ไร่นา เมื่อโรคภัยหายไป จึงอพยพกลับถิ่นเดิม หรือไปตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ โดยมีความเชื่อกันว่า ผีกิน หรือผีรังควาน เมื่อย้ายหมู่บ้านในคราวใดก็เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านไปเรื่อย ๆ ตามสภาพที่ตั้งของหมู่บ้าน เช่น บ้านห้วยขอนแก่นเปลือย บ้านโนนจำปา บ้านโคกลานกลอย บ้านห้วยด้าย บ้านห้วยน้ำหนาว และบ้านท่าไล เป็นต้น หมู่บ้านทั้งหมดนี้ ขึ้นต่อการปกครองของตำบลลุ่มเก่า อำเภอลุ่มเก่า ต่อมา มีการตั้งหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ได้แก่ บ้านนาฟอสอง บ้านห้วยหอย (บ้านวังกวาง) บ้านตาตั่ว และบ้านกกกล้วยนวน ทำให้การตรวจตรา และการดูแลราษฎรของเจ้าหน้าที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก พ.ศ.2457 ทางราชการได้แยกพื้นที่บ้านห้วยน้ำหนาว ออกจากตำบลลุ่มเก่า ตั้งเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอลุ่มเก่า เรียกว่า “ตำบลน้ำหนาว”

พ.ศ.2487 รัฐบาลได้ตราพระราชกำหนด ระเบียบบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ พุทธศักราช 2487 ได้มีการสำรวจและเกณฑ์แรงงานราษฎรจากจังหวัดต่าง ๆ สร้างเส้นทางจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือสู่จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยเริ่มต้นของเส้นทางที่บ้านศรีฐาน อำเภอกุกระดิง จังหวัด

เลย ผ่านบ้านวังกวาง ภูผาลา บ้านหลักด่าน ป่าห้วยอีหม้อ บ้านตาดกลอย สู่เขตอำเภอหล่มเก่าที่บ้านกกกระตอน การก่อสร้างเส้นทางดังกล่าวผู้คนต้องมาเสียชีวิต จากโรคภัยไข้เจ็บโดยเฉพาะไข้มาลาเรีย ในป่าน้ำหนาวจำนวนมาก ตรงบริเวณข้างสะพานห้วยผาลา เป็นสุสานที่ฝังศพของผู้เสียชีวิต เส้นทางสายนี้ก่อสร้างยังไม่เสร็จสมบูรณ์ รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ต้องลาออก การก่อสร้างทางดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป

พ.ศ.2521 กระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศตั้งกิ่งอำเภอน้ำหนาว โดยแยกพื้นที่ตำบลน้ำหนาวออกจากอำเภอหล่มเก่า เนื่องจากเป็นท้องที่ทุรกันดาร ห่างไกลทางคมนาคม เจ้าหน้าที่ของรัฐออกตรวจตราและเยี่ยมเยียนราษฎรไม่ทั่วถึง เพราะเป็นพื้นที่ชายแดนมีอาณาเขตติดต่อกับ 3 จังหวัด 4 อำเภอ ประกอบกับมีการแทรกซึมของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และยากต่อการปราบปราม ซึ่งผบ.พตท. 1617 และผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์ มีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่า ควรตั้งเป็นกิ่งอำเภอขึ้น และกระทรวงมหาดไทยได้ตั้งกิ่งอำเภอตามประกาศ ลงวันที่ 16 พฤศจิกายน 2521 โดยให้ขึ้นอยู่กับอำเภอหล่มเก่า

ในปีแรกใช้อาคารเรียนของโรงเรียนชุมชนบ้านนาพ่อสอง (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนอนุบาลน้ำหนาว) เป็นที่ทำการชั่วคราว ต่อมาในปี พ.ศ.2523 ทางราชการได้จัดสรรงบประมาณก่อสร้างที่ว่าการกิ่งอำเภอ สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2524 เป็นอาคาร 2 ชั้น และใช้เป็นที่ว่าการมาจนปัจจุบันนี้

ประชาชนอำเภอน้ำหนาว เดิมเป็นชาวทำอัญญา อำเภอหล่มสัก ตำบลศิลา ตำบลตาดกลอย อำเภอหล่มเก่า และอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ครั้งแรกขึ้นมาเก็บของป่าล่าสัตว์ แล้วตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ประกอบอาชีพทำไร่ข้าว อยู่ที่บ้านหลักด่าน บ้านนาพ่อสอง และบ้านห้วยหอย (บ้านวังกวาง) ต่อมาราษฎรจากอำเภอวังสะพุง อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลาง และภาคอีสานอพยพขึ้นมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ และการเกษตร

ลักษณะที่ตั้งและอาณาเขต

อำเภอน้ำหนาว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเพชรบูรณ์ ห่างจากที่ตั้งของตัวจังหวัดระยะทางประมาณ 145 กิโลเมตร ตั้งอยู่บนที่ราบสูงทิวเขาเพชรบูรณ์ สูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยประมาณ 850 เมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเขตอุทยานแห่งชาติเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างจังหวัดเพชรบูรณ์ เลย ขอนแก่น ชัยภูมิ

อำเภอน้ำหนาวมีเนื้อที่ประกอบด้วยเขตป่าสงวนแห่งชาติ และอุทยานแห่งชาติ มีเนื้อที่ประมาณ 620 ตารางกิโลเมตร (378,500 ไร่) พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าอุดมสมบูรณ์นอกจากนั้นเป็นที่ตั้ง

ของส่วนราชการ ตำบล หมู่บ้าน และพื้นที่ทำการเกษตร บางส่วนมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมที่ถูกบุกรุกเข้าทำกินเนื้อที่ประมาณไม่ต่ำกว่า 120,000 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอภูหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
ทิศใต้	ติดต่อกับอำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย และอำเภอภูผาม่าน จังหวัด ขอนแก่น
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอหล่มสัก อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ของอำเภอน้ำหนาว เป็นที่ราบบนภูเขา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนเป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ ทางด้านทิศเหนือเป็นเทือกเขาสูง และภูผาหินปูน ด้านทิศตะวันออกส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของตำบล และหมู่บ้าน มีลำน้ำพอง และภูกระดึง เป็นแนวเขตติดต่อกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศใต้มีแนวเขตภูเขาสูง คือเขาดงสวนเมี่ยงและภูผาจิต หรือภูด่านอีป้อง ซึ่งเป็นภูเขายอดตัดที่สูงที่สุดของป่าน้ำหนาว สูงจากระดับน้ำทะเล 1,271 เมตร ด้านทิศตะวันตกเป็นเขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว พื้นที่ส่วนใหญ่ประมาณ ร้อยละ 60 เป็นป่าดงดิบ ป่าดิบเขา ป่าดิบแล้ง ป่าดิบชื้น ป่าเต็งรัง ป่าไผ่ ป่าไม้เบญจพรรณ และป่าสนเขากระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

จากสภาพที่เป็นป่า และภูเขาสูงดังกล่าว จึงเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของภาคเหนือตอนล่าง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ห้วยขอนแก่น ไหลลงสู่แม่น้ำป่าสัก ลำห้วยผาลา ไหลลงสู่แม่น้ำเลย ลำน้ำเชิญ ห้วยขุนโคก และห้วยพรมซ่ง ต้นน้ำที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แม้พื้นที่อำเภอน้ำหนาวจะเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญแต่ประชาชนในพื้นที่ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำดังกล่าว น้อยมาก เนื่องจากแหล่งเกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่บนที่สูง

ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพอากาศของอำเภอน้ำหนาว เป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู คือ

1. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม
2. ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – เดือนตุลาคม
3. ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – เดือนกุมภาพันธ์

สภาพของอากาศโดยทั่วไป เย็นสบายตลอดปี ในฤดูหนาว อุณหภูมิเฉลี่ย 4-20 องศาเซลเซียส ฤดูร้อน อุณหภูมิเฉลี่ย 8-27 องศาเซลเซียส

การปกครอง

อำเภอ้าน้ำหนาวแบ่งการปกครองออกเป็น 4 ตำบล 30 หมู่บ้าน ดังนี้

1. ตำบลน้ำหนาว มีพื้นที่ 164 ตารางกิโลเมตร แบ่งออกเป็น 6 หมู่บ้าน
2. ตำบลวังกกวาง มีพื้นที่ 189 ตารางกิโลเมตร แบ่งออกเป็น 11 หมู่บ้าน
3. ตำบลหลักด่าน มีพื้นที่ 153 ตารางกิโลเมตร แบ่งออกเป็น 7 หมู่บ้าน
4. ตำบลโคกมน มีพื้นที่ 115 ตารางกิโลเมตร แบ่งออกเป็น 6 หมู่บ้าน

ประชากร

ประชากรอำเภอ้าน้ำหนาวรวมทั้งสิ้น 18,591 คน

1. ตำบลน้ำหนาว รวมทั้งสิ้น 5,391 คน
2. ตำบลวังกกวาง รวมทั้งสิ้น 5,821 คน
3. ตำบลหลักด่าน รวมทั้งสิ้น 3,919 คน
4. ตำบลโคกมน รวมทั้งสิ้น 3,460 คน

(สำนักบริหารการทะเบียน. “สถิติประชากรทางการทะเบียนราษฎร (รายเดือน)” กรมการปกครอง. กระทรวงมหาดไทย. สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2569)

สภาพเศรษฐกิจ

มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งสิ้น 113,868 ไร่ ประชาชนในเขตอำเภอ้าน้ำหนาว พึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลัก โดยมีจุดเด่นด้านภูมิอากาศที่เย็นสบาย ทำให้พื้นที่นี้เหมาะแก่การปลูกพืชเศรษฐกิจ ข้าวไร่ ข้าวโพด ไร่เชิง ยางพารา และการทำสวนผลไม้และพืชผักเมืองหนาว รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงเกษตร และธรรมชาติที่ช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมูป่า ไก่ เพื่อการบริโภค ไร่ครัวเรือนเท่านั้น

ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม

อำเภอ้าน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีวิถีชีวิตที่ผสมผสานความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเข้ากับ ความศรัทธาต่อธรรมชาติ โดยมีประเพณีท้องถิ่นสำคัญ เช่น งานเลี้ยงปีเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ และงาน ประเพณีเผาข้าวหลามที่สะท้อนอัตลักษณ์และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนในพื้นที่ได้อย่างเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมและแบบผสมผสานกันระหว่าง เมืองหล่มเก่า หล่มสัก และวัฒนธรรมประเพณีทางภาคอีสานเนื่องมาจากการอพยพของกลุ่มชนที่ยัง

ยึดเอาวัฒนธรรมประเพณีของตนมาปฏิบัติ โดยเฉพาะประเพณีบุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญภูมินและงานบุญประเพณีเผาข้าวหลามในเดือนสิบสอง

ประเพณีที่สำคัญ

ประเพณีเลี้ยงปีเจ้าพ่อหินตั้ง จัดขึ้นช่วงเดือน 6 ตามปฏิทินจันทรคติ ณ ศาลเจ้าพ่อหินตั้ง ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ของทุกปี

ประเพณีเลี้ยงปี หมู่ที่ 3 ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญของชุมชน จัดขึ้น ณ วัดโคกมน เพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและสร้างความสามัคคีในหมู่บ้าน

ประเพณีเผาข้าวหลาม จัดขึ้นช่วงเดือนธันวาคม ณ หน้าว่าการอำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ของทุกปี

ประเพณีบวงสรวงพ่อปู่แสนเมือง จัดขึ้นช่วงเดือน 8 ตามปฏิทินจันทรคติ ณ ศาลเจ้าพ่อแสนเมือง ตำบล น้ำหนาว อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ของทุกปี

เทศกาลทุเรียน จัดขึ้นช่วงเดือนสิงหาคม – กันยายน ณ หน้าว่าการอำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เริ่มแรกในปี พ.ศ.2568

ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว จัดขึ้นช่วงเดือน 6 ตามปฏิทินจันทรคติ หลังเทศกาลสงกรานต์ ณ ถ้าใหญ่ น้ำหนาว ศาลเจ้าพ่อถ้าใหญ่ และวัดเก่า (วัดจันทรังษี) ของทุกปี

ประเพณีบุญเลี้ยงปีเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว จัดขึ้นช่วงเดือน 8 ตามปฏิทินจันทรคติ ณ ศาลเจ้าพ่อถ้าใหญ่ ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ของทุกปี

สถานที่สำคัญและสถานที่ท่องเที่ยว

วัดห้วยสนามทราย ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นวัดเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า 637 ปี และภายในวัดมีใบเสมาหินขนาดใหญ่ ซึ่งคาดว่ามีความอายุกว่า 800 ปี ที่ทางวัดอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี

วัดโคกมน ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นวัดเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางศาสนา ภายในวัดมีพระอุโบสถไม้ที่สวยงาม และเป็นจุดชมแคนยอน น้ำหนาว

แคนยอน น้ำหนาว ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกมน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นหน้าผาสูงชันขนาดใหญ่ ปกคลุมด้วยต้นไม้สีเขียว หากมาช่วงหน้าฝนจะมีผาน้ำตกให้ชม

น้ำตกตาดหมอก ตั้งอยู่ที่ตำบลโคกมน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นส่วนหนึ่งของ แคนยอนน้ำหนาว เป็นน้ำตกชั้นเดียวที่ไหลลงจากหน้าผาสูงเด่น มีความสูงประมาณ 320 เมตร

น้ำตกนาคราช ตั้งอยู่ที่ตำบลวังสวาบ รอยต่อระหว่างอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นธารน้ำตกชั้นเดียวไหลลงสู่แคนยอนน้ำหนาว ที่เป็นหน้าผามีความสูงประมาณ 200 เมตร

น้ำตกตาดฟ้า ตั้งอยู่ที่ตำบลวังสวาบ รอยต่อระหว่างอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกชั้นเดียวที่มีหน้าผาน้ำตกสูงประมาณ 15 เมตร ไหลลงสู่ธารน้ำที่ลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ ตามลำห้วยตาดฟ้า ซึ่งบริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งค้นพบ รอยตีนสัตว์โบราณประเภทอาร์โคซอร์

น้ำตกทิดมี ตั้งอยู่ที่ตำบลวังสวาบ รอยต่อระหว่างอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกที่มีคลองตาดฟ้าไหลผ่านมีลักษณะเป็นหน้าผาชั้นเดียว มีขนาดกว้าง 15 เมตร สูง 15 เมตร ไหลลงสู่ธารน้ำเป็นชั้นบันไดตามความลาดชันของชั้นหิน

น้ำตกตาดใหญ่ ตั้งอยู่ที่ตำบลวังสวาบ รอยต่อระหว่างอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกเกิดจากทางน้ำของห้วยตาดฟ้า ประกอบด้วยน้ำตกชั้นเล็ก ๆ ไหลลดหลั่นลงมาเป็นชั้นบันได

วัดป่าดงมะไฟ ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านดงมะไฟ ตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือชื่อทางการ คือ สำนักปฏิบัติธรรมถาวรรวมาราม (วัดป่าดงมะไฟ) เป็นสถานที่ที่เน้นการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐาน

รอยตีนไดโนเสาร์ (บ้านโคกมน) ตั้งอยู่ที่ตำบลวังสวาบ รอยต่อระหว่างอำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น และตำบลโคกมน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ชาวบ้านสันนิษฐานเป็นรอยตีน สัตว์ดึกดำบรรพ์ มีจำนวน 2 รอย

ถ้ำผาหงส์ ตำบลปากช่อง อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นถ้ำที่คงสภาพความสมบูรณ์ของหินงอก หินย้อยที่สมบูรณ์ที่สุด มีลักษณะเป็นภูเขาหินปูนที่มีความสูงชัน และมีโขดหินสลับซับซ้อนคล้ายประติมากรรมธรรมชาติซึ่งเกิดจากการกัดเซาะของน้ำฝนนานนับล้าน ๆ ปี เป็นจุดชมพระอาทิตย์ตก ซึ่งนักท่องเที่ยวต้องเดินขึ้นบันได 259 ขั้น เพื่อขึ้นสู่จุดชมวิวบนยอดเขาหินปูน ก่อนขึ้นถ้ำจะมีทางเดินขึ้นเขาประมาณ 100 เมตร ที่นี้เป็นถิ่นอาศัยของค้างคาวกินแมลงเป็นอาหาร ออกหากินในเวลากลางคืนบริเวณป่าไผ่รอบ ๆ ถ้ำ

ภูค้อ ตำบลน้ำหนาว อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นสถานที่ชมวิวพระอาทิตย์ขึ้นวิวทะเลหมอกของภาคอีสาน โดยเฉพาะจังหวัดเลยและเพชรบูรณ์

จุดชมวิวกังคังคอง ตั้งอยู่ที่ตำบลน้ำหนาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นหน้าผาขนาดใหญ่ที่มีรูปร่างตามธรรมชาติคล้ายกับ “ใบหน้าที่ของคังคอง” เมื่อมองจากระยะไกล

รอยตีนสัตว์ดึกดำบรรพ์ (มรดกจังหวัด ปี พ.ศ.2557) ตั้งอยู่ที่บ้านนาพอสอง ตำบลน้ำหนาวอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ หลักฐานทางธรณีวิทยาคาดว่าน่าจะเป็นรอยตีนของสัตว์เลื้อยคลานพวกอาร์โคซอร์ ปรากฏอยู่บนผาหินทราย กว่า 300 รอย อายุประมาณ 227-208 ล้านปี

น้ำตกพรานบา ตั้งอยู่ที่บ้านนาพอสอง ตำบลน้ำหนาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกที่ไหลมาจากลำน้ำเชิญ ลักษณะเด่นคือ การซ้อนพองกันของชั้นหินทำให้เกิดธารน้ำที่มีการไหลลดหลั่นเป็นชั้นลาดลงสู่เบื้องล่างยาวประมาณ 300 เมตร สูงโดยเฉลี่ย 30 เมตร

องค์พระใหญ่ (พระพุทธรัตนศรีกษมุนีวิสุทธิมิ่งมงคลประชาสามัคคี) ตั้งอยู่หน้าว่าการอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในฐานะ ศูนย์รวมจิตใจและศรัทธาของประชาชนอำเภอน้ำหนาว และเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพื้นที่ว่าการอำเภอน้ำหนาว สามารถใช้เป็นจุดอ้างอิงในการเดินทางและเป็นองค์ประกอบที่สร้างความโดดเด่น

จุดเข็ควิน หลักกิโลเมตรที่ 0 อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ตั้งอยู่หน้าว่าการอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ จุดเข็ควิน หลักกิโลเมตรที่ 0 อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

จุดชมวิวกูย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านห้วยหญ้าเครือ ตำบลน้ำหนาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นจุดชมวิวกว้างพื้นที่สูง สามารถมองเห็นทัศนียภาพของเทือกเขาโดยรอบได้อย่างกว้างไกล และเป็นจุดเด่นสำคัญของชุมชนบ้านห้วยหญ้าเครือ

รอยตีนทรพี ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านห้วยหญ้าเครือ ตำบลน้ำหนาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นร่องรอยบนพื้นผิวดินที่มีรูปร่างคล้ายรอยตีนควายขนาดใหญ่ จึงได้รับการเรียกขานจากชุมชนว่า “รอยตีนทรพี” เรื่องเล่าและความเชื่อของท้องถิ่นกับเรื่องราวของควายทรพีในวรรณคดีและตำนานไทย

ลานหินสามสี ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยหญ้าเครือ ตำบลน้ำหนาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นลานหินทรายสีดำ ที่มีพืชท้องถิ่นหลายชนิดขึ้นอยู่ดูเป็นลานกว้าง ทำให้เกิดสีสันสวยงาม

เส้นทางเดินขึ้นผาหล่มสัก ตั้งอยู่ที่บ้านพองใต้ ตำบลวังขาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นเส้นทางเดินป่าขึ้นภูกระดึงสายใหม่ มีระยะทางประมาณ 5.2-5.8 กิโลเมตร ไปถึงบริเวณผาหล่มสักโดยตรง

น้ำตกถ้ำค้างคาว ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 บ้านห้วยหินลับ ตำบลวังขาว อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นน้ำตกชั้นเดียวและมีขนาดใหญ่ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีธรรมชาติที่มีความสงบ

รายล้อมด้วยป่าเขาและลำธาร เหมาะสำหรับผู้ที่ชอบเดินป่าศึกษาธรรมชาติและพักผ่อนแบบใกล้ชิดธรรมชาติ

น้ำตกห้วยหอย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านวังกวาง ตำบลวังกวาง อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกที่อยู่ท่ามกลางป่าและลำห้วยของเขตอำเภอ น้ำหนาว เหมาะสำหรับการพักผ่อน เล่นน้ำ และท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ

ผาสวรรค์ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 บ้านดงคล้อ ตำบลวังกวาง อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นหน้าผาหินธรรมชาติ วิเวก หอ ป่าเขา และทะเลหมอก

วัดถ้ำผาน้ำทิพย์ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 บ้านดงคล้อ ตำบลวังกวาง อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นวัดและแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติในอำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีชื่อเสียงจากถ้ำหินขนาดใหญ่และพระพุทธรูปประดิษฐานในถ้ำ

मारอยพระบาท ตั้งอยู่ที่บ้านดงคล้อ ตำบลวังกวาง อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ และเป็นจุดชมวิเวก หอ ภูเขาไฟฟูจิเมืองเลย อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย

ถ้ำใหญ่น้ำหนาว (มรดกจังหวัด ปี พ.ศ.2557) ตั้งอยู่ที่ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า “ภูน้ำริน” เป็นถ้ำหินปูนขนาดใหญ่ที่มีความงดงามทางธรรมชาติโดดเด่นด้วยหินงอกหินย้อย และมีน้ำไหลซึมออกจากปากถ้ำตลอดปี จึงเป็นที่มาของชื่อ “ภูน้ำริน”

เลยดั้น (มรดกจังหวัด ปี พ.ศ.2557) ตั้งอยู่ที่หมู่ 6 บ้านห้วยกะโเป ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เลยดั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เป็นลานหินขนาดใหญ่ กว้าง 75 เมตร ยาว 400 เมตร อยู่กลางลำน้ำเลย จุดเด่นคือ “ลานหินกลางลำน้ำ” ที่ถูกน้ำกัดเซาะจนเกิดเป็นโพรงและลวดลายแปลกตาคล้ายสามพันโบกขนาดย่อม มีน้ำไหลตลอดได้แผ่นดิน

น้ำตกวงพระจันทร์ ตั้งอยู่ที่ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นน้ำตกธรรมชาติ มีลักษณะเด่นเป็นหน้าผาโค้งคล้าย “พระจันทร์เสี้ยว” จึงเป็นที่มาของชื่อ “วงพระจันทร์”

ประวัติตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

สภาพที่ตั้งของตัวตำบลหลักด่านอยู่ในหมู่ที่ 1, 2 มีชื่อว่า “บ้านหลักด่าน” เมื่อครั้งแรกเริ่มก่อตั้งเป็นหมู่บ้านแห่งนี้ ราวปี พ.ศ.2440 ได้มีครอบครัวของชาวบ้านท่าอิบุญ ชาวบ้านศิลาได้เดินทางอพยพมาจากอำเภอหล่มสัก และอำเภอหล่มเก่า มาตั้งหมู่บ้านอยู่บ้านห้วยน้ำหนาว และบ้านท่าไล ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2485 เกิดโรคไข้ทรพิษระบาด จึงได้อพยพตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านหลักด่าน บ้านห้วยลาด บ้านห้วยข้าวหลาม บ้านกกก่อ และบ้านโนนชาด โดยที่เขตหมู่บ้านรวมอยู่กับหมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน ขึ้นอยู่กับในเขตการปกครองของตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

จนปี พ.ศ.2521 ภายใต้การนำของนายก่อ่ง พิลานบุตร พร้อมด้วยราษฎรที่อาศัยอยู่ในเขต หมู่ที่ 1-7 รวมการขอให้ทางราชการแยกเขตหมู่บ้านจำนวน 7 แห่ง และได้รับประกาศจัดตั้งเป็นตำบล โดยใช้ชื่อว่า “ตำบลหลักด่าน” นับเป็นตำบลลำดับที่ 2 ของอำเภอ น้ำหนาว มีนายก่อ่ง พิลานบุตร ได้รับเลือกตั้งให้เป็นคนแรก

ต่อมาในปี พ.ศ.2540 เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล และสภา ตำบล จึงเป็นผลให้ตำบลแห่งนี้ได้รับการยกฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลอย่างสมบูรณ์ ซึ่งมีนาย ขวัญชัย บุณยะกิจ เป็นประธานกรรมการสภา นายเอกรินทร์ วังศิริ เป็นประธานกรรมการบริหารนาย ต่อศักดิ์ กันสุข เป็นปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และกรรมการอีก 7 คน เป็นคณะบริหารชุดแรก

ความเป็นมาของหมู่บ้านในตำบลหลักด่าน

บ้านหลักด่าน ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์

บ้านหลักด่านก่อตั้งเมื่อประมาณ 100 ปีมาแล้ว โดยประชาชนในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ครั้งแรกมีประมาณ 10 ครอบครัว เมื่อมาทำมาหากินในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความเป็นอยู่ที่ดีอาหารก็หาได้ง่าย จึงได้ไปชักชวนบรรดาญาติพี่น้องมาอาศัยอยู่เพิ่มมากขึ้น การเดินทางในสมัยก่อนเพื่อไปติดต่อกับหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะบ้านทำอิญนั้น ต้องอาศัยการเดินทางเท้าผ่านเนินเขาและหุบเขา (บ้านทำอิญ อยู่ในเขตอำเภอหล่มสัก) เหตุที่เรียกว่าหลักด่านเนื่องจากสมัยปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อ พ.ศ.2369 เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุณรัตพันธ์) สมุหนายก นำทัพไทยติดตามเจ้าราชวงศ์ ผ่านโกสณสะดวง ลัดด่านมุ่งสู่บ้านข้าวสาร จังหวัดหนองบัวลำภู จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “ลัดด่าน” แล้วเพี้ยนเป็นหลักด่านในเวลาต่อมา เดิมหมู่บ้านหลักด่าน เป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตตำบลตาตกลอย อำเภอหล่มเก่า ต่อมา พ.ศ.2457 ทางราชการได้แยกพื้นที่ตำบลหล่มเก่า ตั้งเป็นตำบลแห่งใหม่ คือตำบลหลักด่าน (อำเภอ น้ำหนาว ปัจจุบัน)

ประเพณีที่สำคัญ คือ การรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ ในเทศกาลวันขึ้นปีใหม่ของไทย (ตรุษสงกรานต์) การทำบุญสงฆ์พระเถาใหญ่ น้ำหนาว ในเดือน 6 ซึ่งถือว่าเป็นงานบุญบังไฟ

บ้านห้วยน้ำหนาว ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์

บ้านห้วยน้ำหนาว เดิมตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ น้ำหนาว ชื่อว่า “บ้านห้วยข้าวหลาม” ต่อมา พ.ศ.2533 ทางราชการได้ให้ย้ายบ้านห้วยข้าวหลาม ออกจากอุทยานแห่งชาติ น้ำหนาว โดยอพยพผู้คนมาตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ริมถนนสายกนกกระทอน - ห้วยสนามทราย ตรงหลักกิโลเมตรที่ 43 (ทางแยกเข้าบ้านหลักด่าน) ตั้งชื่อตามหมู่บ้านที่เคยตั้งอยู่ว่า บ้านห้วยน้ำหนาว ต่อมา มีผู้คนจาก อำเภอหล่มเก่า หล่มสัก และภาคอีสานอพยพเข้ามาสมทบ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ปลูกข้าวโพด ถั่ว ทำข้าวไร่ ปลูกพืชผัก เช่น ผักกาด กะหล่ำปลี ถั่วลิสงและลำไย เป็นต้น ประเพณีที่ถือปฏิบัติต่อกันมาช้านาน คือ ฮีตสิบสอง หรือบุญประจำเดือน พิธีสู่ขวัญในโอกาสต่าง ๆ

บ้านโนนชาด ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

บ้านโนนชาด เป็นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นมาเมื่อประมาณ 42 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ.2499 เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นเนินเขาเตี้ย ๆ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “โนน” ประกอบกับสมัยก่อนมีต้นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งที่เรียกกันว่า “ต้นชาด” ขึ้นอยู่หนาแน่น ดังนั้นชาวบ้านจึงเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโนนชาด” เป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านห้วยลาดและที่ตั้งศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับตำบลหลักด่าน (ข้อมูลปี พ.ศ.2569)

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร เพาะปลูก พืชไร่ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ชิง และพืชสวน ที่นิยม คือ มะขาม ถั่วลิสง มีแหล่งน้ำสำคัญ คือ ห้วยน้ำหนาว วัฒนธรรมการแต่งกายและการพูดเป็นลักษณะผสมผสานระหว่าง วัฒนธรรมของคนหล่มสัก หล่มเก่า และทางภาคอีสาน ประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน คือ งานบุญบั้งไฟซึ่งจะจัดขึ้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว ในเดือนหกของทุกปี

บ้านห้วยลาด ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

บ้านห้วยลาด เป็นหมู่บ้านที่เก่าแก่ที่สุดของอำเภอน้ำหนาว มีลำห้วยขอนแก่นไหลผ่าน และเป็นแม่น้ำที่สำคัญสำหรับอุปโภคของชาวบ้านห้วยลาด นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้อาศัยน้ำที่ไหลออกมาจากถ้ำใหญ่น้ำหนาว สำหรับอุปโภคบริโภคและการเกษตร พื้นที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นที่ราบมากกว่าหมู่บ้านอื่น ประกอบกับมีลำห้วยน้ำหนาวไหลผ่าน จึงใช้คำว่า “ห้วยลาด” ตั้งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2430 บ้านห้วยลาด เป็นที่ตั้งของถ้ำใหญ่น้ำหนาว และวัดห้วยบ้านธาตุ (วัดคลองยุต) ซึ่งเป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดของอำเภอน้ำหนาว สังเกตธรรมยุติกนิกาย ประชากรดั้งเดิมเป็นคนจากอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และจากบ้านท่าอิฐ อำเภอลหล่มสัก ประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมาช้านานเป็นประเพณีฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ ภาษาพูดของชาวบ้านเป็นสำเนียงไทหล่ม ไทยเลย สำเนียงคล้ายคนในจังหวัดเลย

บ้านห้วยกะโปะ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

บ้านห้วยกะโปะ เดิมเป็นพื้นที่ป่าทึบที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่า แม่น้ำ และต้นไม้ขนาดใหญ่ อยู่ห่างจากอำเภอน้ำหนาวไปทางทิศตะวันตกประมาณ 50 กิโลเมตร สมัยก่อนเดินทางด้วยเท้าจากอำเภอลหล่มเก่าไปยังจังหวัดเลย ผ่านหมู่บ้านศิลา หมู่บ้านห้วยลาด เมื่อเดินทางถึงภูฟ้า ภูน้ำรินก็จะหยุดพักเพื่อตักน้ำและเดินทางต่อไปทาง “ขุนห้วยกะโปะ” (ที่ตั้งหมู่บ้านห้วยกะโปะในปัจจุบัน) ในขณะที่เดินทางผู้คนมักผ่านมาจึงใช้กะลามะพร้าวตักน้ำดื่ม และได้เรียกขุนห้วยแห่งนี้ว่า “ห้วยกะโปะ” (กะโปะหมายถึงกะลา) จากการเล่าขานต่อกันมาว่า ได้มีนายพรานคนหนึ่งชื่อ พรานชัย ได้เดินทางออกล่าสัตว์และได้มาเห็นความสมบูรณ์ของพื้นที่แห่งนี้ จึงได้ตั้งรกรากอยู่จนกลายมาเป็นหมู่บ้าน

จนถึงทุกวันนี้ ถนนเข้าสู่หมู่บ้านมีเพียงเส้นทางเดียวคือเส้นทางดินไปสู่บ้านโนนชาด ห่างจากทางหลวงหมายเลข 2216 สายกกกะทอน - ห้วยสนามทราย เป็นระยะทาง 9 กิโลเมตร การคมนาคมไม่สะดวกเพราะเป็นทางดินที่ลาดชัน โดยเฉพาะฤดูฝนจะกัดเซาะทางเป็นร่องลึก ไม่มีรถโดยสารประจำทาง ส่วนมากจะใช้รถที่มีอยู่ในหมู่บ้าน มีการทำบุญตักบาตรตามประเพณีไทยโดยทั่วไป ประเพณีถือปฏิบัติติดต่อกันมาช้านานคือ การเลี้ยงผี วันสงกรานต์ และวันสำคัญทางศาสนา ภาษาส่วนใหญ่พูดสำเนียงหลวงพระบางเพราะอพยพมาจากอีสาน

บ้านกกก่อก ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

เดิมตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า ห้วยขอนแก่น ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านกกก่อก ในปัจจุบันขึ้นไปประมาณ 1 กิโลเมตร แต่เดิมนั้นมีต้นไม้ยืนต้นที่ชื่อว่า “ต้นก่อ” อยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านกกก่อก” บ้านกกก่อกตั้งขึ้นมาเมื่อประมาณ 65 ปี มีตำนานเล่าว่า สมัยก่อนมีประชากรเพียง 4 ครอบครัว มาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เรียกว่าห้วยขอนแก่น ซึ่งบริเวณนี้อยู่ห่างจากหมู่บ้านกกก่อกในปัจจุบันไปทางทิศเหนือ ได้ใช้พื้นที่ทำไร่ข้าว ต่อมาเมื่อประมาณปี 2485 ได้เกิดการระบาดของโรคฝีดาษ (ไข้ทรพิษ) ชาวบ้านจึงพากันอพยพออกจากพื้นที่ดังกล่าวหมด ต่อมาก็อพยพกลับมาแต่ได้ย้ายที่อยู่ใหม่มีจำนวนครอบครัวและประชากรเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม แต่เมื่อมาอยู่เพียงไม่ถึงปีก็เกิดการระบาดของไข้ป่า (ไข้มาลาเรีย) ชาวบ้านจึงเข้าใจว่าเกิดจากการกระทำของผีป่าจึงพากันอพยพหนีไปอีกครั้ง เมื่อการระบาดของไข้มาลาเรียลดลงชาวบ้านก็เริ่มอพยพกลับมาที่เดิม โดยมีจำนวนครอบครัวเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านกกก่อกในปัจจุบัน

ประเพณีที่ยึดปฏิบัติกันมาได้แก่ งานบุญบั้งไฟที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว ในเดือนหกของทุกปี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการบูชาเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ งานวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา และออกพรรษา วันสงกรานต์

สถานที่ตั้ง

ตำบลหลักด่านอยู่ในเขตปกครองของอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ อยู่ห่างจากอำเภอน้ำหนาวไปทางทิศทิศเหนือ ตามเส้นทางสายน้ำหนาว - กกกะทอน ระยะระยะทาง 40 กิโลเมตร จากจังหวัดเพชรบูรณ์ไปทางทิศตะวันออก ตามเส้นทางหมายเลข 2216 ระยะทาง 150 กิโลเมตร และจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศตะวันออก ตามเส้นทาง กรุงเทพฯ - หล่มเก่า ระยะทาง 450 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลกกกะทอน อำเภอลำเหล
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลวังวาง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	อำเภอกุหลาบ จังหวัดเลย

ขนาดพื้นที่

ตำบลหลักด่าน มีขนาดจำนวนพื้นที่ประมาณ 150 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 93,750 ไร่เศษ คิดเป็นร้อยละ 24.63 ของเนื้อที่อำเภอ น้ำหนาว อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยประมาณ 850 เมตร มีแม่น้ำเลย ห้วยน้ำหนาว เป็นสายน้ำสำคัญไหลผ่านซึ่งมีประโยชน์ในด้านการเกษตรเป็นอย่างมาก

ลักษณะภูมิอากาศ

ตำบลหลักด่าน มีสภาพอากาศแบบร้อนชื้น แบ่งออกเป็น 3 ฤดู ได้แก่

1. ฤดูร้อน มีสภาพอากาศสบาย ไม่ร้อนมาก อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย ประมาณ 8 – 28 องศาเซลเซียส ในช่วงเดือนมีนาคม ถึง พฤษภาคม ของทุกปี ได้รับอิทธิพลจากความกดอากาศสูงผ่านหรือปกคลุม
2. ฤดูฝน มีฝนตกชุก ในช่วงเดือนมิถุนายน ถึง ตุลาคม ของทุกปี ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมที่พัดมาจากทะเลอันดามันและทะเลจีนตอนใต้
3. ฤดูหนาว มีสภาพอากาศหนาวเย็นจัดอุณหภูมิต่ำสุด เฉลี่ยประมาณ 4-20 องศาเซลเซียส ในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง กุมภาพันธ์ ของทุกปี ได้รับอิทธิพลจากความกดอากาศต่ำลมหนาวเย็นที่แพร่จากประเทศจีนลงปกคลุม

สภาพเศรษฐกิจ

พื้นที่ในตำบลหลักด่านมีจำนวนทั้งสิ้น 93,750 ไร่เศษ แบ่งตามสภาพการใช้ประโยชน์ได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. เป็นที่ภูเขาและป่าไม้ คิดเป็นร้อยละ 60
2. เป็นที่อยู่อาศัย คิดเป็นร้อยละ 13
3. เป็นที่เพื่อการทำนา คิดเป็นร้อยละ 5
4. เป็นที่เพื่อการทำไร่ คิดเป็นร้อยละ 25
5. เป็นที่เพื่อการทำสวน คิดเป็นร้อยละ 5

การนับถือศาสนา

ศาสนาพุทธนิกายมหานิกายและธรรมยุต ชาวบ้านยึดมั่นในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา มีวัดในชุมชนเป็นศูนย์กลางในการทำบุญ ปฏิบัติธรรม และจัดงานบุญตามประเพณีฮีตสิบสอง (เช่น บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญกฐิน) มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องผีและดั้งเดิม นอกเหนือจากศาสนาพุทธ ชาวบ้านยังให้ความเคารพบูชา ผีบรรพบุรุษ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติอย่างเข้มแข็ง เช่น การเลี้ยงปีเจ้าพ่อถ้าใหญ่ และการเคารพแม่โพสพในประเพณีเผาข้าวหลาม เพื่อขอความคุ้มครองและความ

อุดมสมบูรณ์ในการทำมาหากิน นอกจากนี้ยังได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมผสมผสาน เนื่องด้วยประชากรส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชนหล่มเก่า - หล่มสัก และชาวอีสานที่อพยพมาตั้งถิ่นฐาน วิธีการทำบุญและการปฏิบัติตามความเชื่อจึงรับเอาวัฒนธรรมบุญประเพณีแบบอีสานมาปฏิบัติร่วมกับศรัทธาดั้งเดิมของท้องถิ่นอย่างเหนียวแน่น

อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว

อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว เป็นอุทยานแห่งชาติขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่อุดมสมบูรณ์ในจังหวัดเพชรบูรณ์ร่วมกับอำเภอคอนสาร อำเภอหนองบัวแดง และอำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีเนื้อที่กว่า 966 ตารางกิโลเมตร ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและป่าต้นน้ำลำธารที่สำคัญของภาคเหนือตอนล่างและภาคอีสาน เช่น แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำพอง และแม่น้ำชี ตั้งอยู่บนเทือกเขาสูง มีความสูงเฉลี่ย 650-1,200 เมตรจากระดับน้ำทะเล ส่งผลให้มีอากาศหนาวและเย็นสบายตลอดทั้งปี โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาว (พฤศจิกายน - มกราคม) อุณหภูมิอาจลดต่ำลงอย่างมาก อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 25 องศาเซลเซียส ส่วนฤดูร้อนอากาศเย็นสบายต่างจากพื้นที่ราบอีกทั้งยังเป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ มีทั้งป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าดิบเขา และป่าสน รวมถึงเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิดและนกมากกว่า 300 สายพันธุ์

ชุมชนท้องถิ่นรอบเขตอุทยานฯ มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับผืนป่า ทั้งการทำเกษตรกรรมบนพื้นที่สูงและการพึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบความเชื่อท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีอารักษ์ผู้ปกปักรักษาผืนป่าและถ้ำ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว ซึ่งนำไปสู่การประกอบพิธีกรรมและงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ เพื่อสร้างขวัญกำลังใจ ความสมานฉันท์ และเป็นกุศโลบายในการอนุรักษ์ธรรมชาติรอบพื้นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติระดับประเทศที่มีชื่อเสียงด้านจุดชมวิวยอดเขาค้อ (ภูค้อ, ถ้ำผาหงษ์) ลานกางเต็นท์ ป่าสน และถ้ำธรรมชาติ และการบริหารจัดการอยู่ภายใต้การดูแลของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช โดยมีแนวทางจัดสรรพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เข้มงวด ควบคู่กับการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชนรอบป่า เพื่อลดความขัดแย้งเรื่องการทำมาหากินและการรุกรานพื้นที่ป่า

ถ้ำใหญ่น้ำหนาว บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอ้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภูน้ำริน อยู่ที่บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 5 ตำบลหลักด่าน อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ้ำหนาว ประมาณ 41 กิโลเมตร ทางเข้าอยู่บริเวณ กม.ที่ 60 ทางหลวงสายบ้านห้วยสนามทราย - หล่มเก่า มีถนนลาดยางรถยนต์สามารถเข้าถึงหน่วยพิทักษ์อุทยานได้ ถ้ำใหญ่น้ำหนาวเป็นถ้ำหินปูนสูง 955 เมตร บริเวณปากถ้ำใหญ่น้ำหนาวรอบ ๆ จะเป็นป่าร่มครึ้มมีลำธารใสเย็นไหลลงมาจากถ้ำ

ซึ่งมีทางเดินขึ้นไประาว 200 เมตร ก็จะถึงปากถ้ำที่เดินขึ้นเดินลงตามหลืบผากว้างใหญ่และซับซ้อน บางตอนเป็นหินงอก หินย้อยที่น่าชม มีหินคล้ายกระดูกสัตว์ มีหน้าผา และบึงน้ำขนาดเล็กอยู่ภายใน ยิ่งเดินก็ยิ่งลึกเข้าไปถ้ำนี้มีบริเวณกว้างขวางมาก กล่าวกันว่าเดิน 2 ชั่วโมงก็ยังไม่ทั่ว นักธรณีวิทยาว่า สภาพภูมิประเทศในบริเวณนี้เป็นที่น่าสนใจในส่วนที่มีภูเขาหินปูนกับหินชนิดอื่นที่ต่างยุคออกไป ทำให้เห็นชัดว่าบริเวณนี้เป็นรอยต่อของภาคที่มีความเปลี่ยนแปลงด้านธรณีวิทยาที่น่าสนใจ

1. แหล่งโบราณคดีถ้ำใหญ่น้ำหนาว

ตั้งอยู่บนภูน้ำริน ถ้ำใหญ่น้ำหนาว มีเพิงผา (Shelter) อยู่ด้านหน้า หน้าถ้ำมีหลุมยุบ (Sinkhole) เพิงผานี้สามารถป้องกันแดด ลม ฝน และพายุได้เป็นอย่างดี มีแหล่งน้ำบริเวณที่ราบด้านล่างของถ้ำ แหล่งน้ำนี้ไหลมาจากบนภูเขา ส่วนหนึ่งไหลออกมาจากถ้ำใหญ่

เป็นถ้ำที่มีความลึกกว่า 100 เมตร มีชอกหินด้านล่างของถ้ำ ส่วนที่เป็นแหล่งโบราณคตินั้นอยู่เฉพาะด้านหน้าที่เป็นเพิงผา ค่อนข้างโปร่ง เพดานถ้ำไม่สูงมาก มีโพรงเล็ก ๆ ตามผนังถ้ำ พบหินงอกหินย้อย และถ้ำน้อย (Micro-cave) ด้านบนชั้นสองของถ้ำอยู่ทางขวาของแหล่งโบราณคดีเป็นทางน้ำไหลผ่านลงมาจากชั้นสามของถ้ำ ปัจจุบันเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมทางพุทธศาสนา มีกุฏิเก่าของ “หลวงปู่ผาง จิตตคฺคโต” จัดแสดงโดยมีการสร้างห้องกระจกล้อมไว้

พบภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ อยู่เหนือกุฏิเก่าของหลวงปู่ผาง กุศโลบายการคงไว้ซึ่งกุฏิเก่านี้ อาจช่วยในการสงวนรักษาหลักฐานทางโบราณคดีไว้ มิให้สูญหายไปใ้ในภายหลัง ไม่เพียงเฉพาะภาพเขียนสีแดงบริเวณเพิงผาหน้าถ้ำเท่านั้น ยังสำรวจพบภาพลายเส้นสีดำบริเวณหินย้อยหน้าถ้ำและภายในถ้ำอีกหลายจุด แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นภาพเขียนสมัยใด เนื่องจากลายเส้นสีดำนั้นดูคล้ายการนำดินสอ หรือถ่านไปขีดให้เป็นรูปร่างคล้ายกับคนแบบกึ่งไม้ โดยเฉพาะรูปสามเหลี่ยมนั้นพบมากเป็นพิเศษ พบร่วมกับตัวอักษรภาษาไทยที่เขียนเป็นชื่อบุคคลหลายจุด และบริเวณใกล้กับองค์พระพุทธรูปในถ้ำถ้ำ คงจะเป็นฝีมือของผู้มาเที่ยว ทำบุญ หรือผู้ประดิษฐานพระที่ถ้ำแห่งนี้ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า จุดที่พบภาพลายเส้นสีดำนั้นอยู่ในที่เย็นลับ และอยู่สูงเหนือศีรษะ ยากแก่การเขียน (กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี)

2.. ตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับถ้ำใหญ่น้ำหนาว

การเล่าสืบต่อกันมาของคนภายในชุมชนและภายนอก กล่าวว่าถ้ำใหญ่น้ำหนาวเป็นถ้ำที่อยู่อาศัยของพญานาคที่สามารถแปลงร่างเป็นคน พญานาคมีจิตศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา จึงขึ้นมาทำในดินแดนมนุษย์บริเวณวัดหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว เมื่อขึ้นมาทำบุญแต่คร่าจะมีข้าราชการบริพารถือข้าวของใส่ถาดทองคำขึ้นมาทำบุญ มีครั้งหนึ่งเมื่อขึ้นมาทำบุญแล้วปรากฏว่าถาดทองคำได้หายไปในพญานาคโกรธมากเมื่อกลับไปยังเมืองบาดาลจึงสาปให้ชุมชนหน้าถ้ำทุกข์ร้อนสืบลงสู่ใต้ดิน เณรน้อยที่หนีมาได้บริเวณหน้าถ้ำก็ถูกแผ่นดินสูบจนกลายเป็นหลุมลึกบริเวณหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว

ดังจะเห็นสภาพภูมิประเทศประกอบเรื่องเล่าทางตำนานความศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างที่อยู่อาศัยและภูมิทัศน์บ้าน (พรหมปพร นวลแสง. 2558 : 38)

บางตำนานเล่ากันว่า ในอดีตนานมาแล้ว บนดินแดนน้ำหนาว มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านนับถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา และเมื่อถึงเดือน 6 ก็จะมีการทำบุญใหญ่ที่วัดกันเป็นประจำทุก ๆ ปี ใกล้เคียง ๆ กับหมู่บ้านแห่งนี้ มีถ้ำขนาดใหญ่มาก ซึ่งมีทางเดินที่สามารถเชื่อมต่อระหว่างโลกบนดินและเมืองพญานาคที่โลกใต้บาดาลได้ ฉะนั้น เมื่อถึงการทำบุญเดือน 6 ของมนุษย์ทุก ๆ ปี พญานาคและเหล่าบริวารก็จะแปลงกายเป็นมนุษย์ทั้งชายและหญิง มีรูปร่างสวยสดและแต่งกายงดงามเป็นอย่างยิ่ง ขึ้นมาร่วมทำบุญเดือน 6 กับชาวบ้าน โดยแต่ละตนจะถือขันทองคำใส่อาหารหวานคาว พวกเขาก็นำไปทำบุญถวายพระสงฆ์สามเณรที่วัดบ้านธาตุ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของถ้ำใหญ่ไปประมาณ 500 เมตร แต่มาปีหนึ่ง หลังการบุญเสร็จสิ้น ปรากฏว่าขันทองคำของพญานาคใบหนึ่งได้หายไป พญานาคและบริวารต่างพากันออกค้นหา และได้สอบถามจากพระสงฆ์ สามเณร ชาวบ้านทั้งหมด แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าใครเป็นผู้เอาขันทองคำของพญานาคไป ซึ่งจริง ๆ แล้วมีสามเณรรูปหนึ่งเกิดความโลภ ได้แอบขโมยขันทองคำนั้นไป เมื่อพญานาคและบริวารไม่สามารถหาขันทองคำคืนได้ จึงโกรธและเห็นว่าพวกชาวบ้านไม่มีความซื่อสัตย์ จึงประกาศจะไม่มาร่วมทำบุญกับชาวบ้านอีกตลอดไป พร้อมกับแปลงร่างกลับกลายเป็นพญานาคพากันเลื้อยหายเข้าไปในถ้ำใหญ่กลับลงไปได้บาดาล พลันก็เกิดเป็นเสียงกึกก้องกัมปนาทและแผ่นดินสั่นไหว ทั้งพระสงฆ์ สามเณรและชาวบ้านพากันแตกตื่นวิ่งหนีกันอลหม่าน แล้วแผ่นดินบริเวณที่ตั้งของวัดบ้านธาตุก็ได้ยุบตัวลงเป็นหลุมใหญ่ ดุดกสิ้นทั้งพระสงฆ์ สามเณร พร้อมทั้งชาวบ้านอีก 50 ครว้เรือนหายไ้หมด ส่วนสามเณรที่เป็นผู้ขโมยขันทองคำไปนั้น ก็ได้วิ่งหนีอย่างสุดชีวิตไปทางถ้ำใหญ่ เพื่อหวังจะหนีขึ้นไปบนถ้ำใหญ่ แต่เมื่อก้าวเข้าไปได้ 7-8 ก้าว แผ่นดินก็ได้ทรุดตัวลงอย่างรวดเร็ว เป็นหลุมลึกดูดสามเณรรูปนั้นจมหายลงไปได้ดิน ซึ่งยังปรากฏร่องรอยของหลุมนั้นอยู่ เรียกว่า “หลุมเณร” หรือ “หลุมหิน” ในปัจจุบัน

กาลเวลาผ่านไปเนิ่นนาน ชาวบ้านก็ได้เข้ามาตั้งรกรากใหม่เป็นบ้านห้วยลาดในปัจจุบัน และด้วยความเชื่อในตำนานพญานาคของถ้ำใหญ่ที่เล่าขานสืบต่อกันมา ชาวบ้านจึงได้จัดให้มีงานบุญหลวงบุญบังไฟเพื่อบูชาพญานาค (พระยาเถน) ในเดือน 8 ของทุก ๆ ปี เพื่อขอให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำไร่ทำนาให้ได้ผลอุดมสมบูรณ์ อีกทั้ง ยังมีการจัดงานเลี้ยงปี “เจ้าพ่อถ้ำใหญ่” ในเดือน 6 เพื่อขอให้เจ้าพ่อได้คุ้มครองปกปักรักษาให้ปลอดภัยและอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งเจ้าพ่อถ้ำใหญ่นั้น ชาวบ้านก็นับถือกันว่าเป็น พญานาคแห่งถ้ำใหญ่น้ำหนาวนั่นเอง

หลังจากทำพิธีเลี้ยงปีเจ้าพ่อเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะนำ “ธุง” คือ ผืนผ้าที่ถักทอด้วยด้ายหลากสี มีลักษณะยาว ๆ เป็นฝีมือของชาวบ้านในท้องถิ่น นำมาแขวนถวายบริเวณปากถ้ำใหญ่น้ำหนาว ถือเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองฟ้าและเมืองคน บ่งบอกว่าเป็นสถานที่ที่ผู้คน

ให้ความยำเกรงจึงได้ทำพิธีบูชา เพื่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องผีดำหรือผีผู้เป็นใหญ่ ผีฟ้า แถน ธุงยังเป็นสัญลักษณ์บอกเขตให้ผู้คนรับรู้ว่าเป็นบริเวณที่ปักธุงนั้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ และแสดงความหมายว่าพิธีกรรมนั้น ๆ ได้เริ่มขึ้นและจบสิ้นลงแล้ว

การนำธุงไปถวายแก่ผีดำหรือผีบรรพชนตลอดทั้งอารักษ์นั้น นอกจากจะความเชื่อดั้งเดิมแล้ว ยังได้สืบทอดส่งต่อสัญลักษณ์นี้ เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความเคารพบูชาและศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย จนเกิดค่านิยมในการถวายธุงหรือ “ทานธุง” ในสังคมชาวพุทธในท้องถิ่นก่อเกิดอุดมคติและความเชื่อมั่นในผลานิสงค์ผลบุญจากการถวายธุง ที่จะเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองแก่บ้านเมืองหรือแม้แต่วิญญาณของผู้ล่วงลับไปแล้ว การแขวน “ธุง” เป็นฮีตครองแบบอย่างลาวล้านช้างของไทยลุ่ม ซึ่งเป็นคนในพื้นที่ท้องถิ่น (ชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยลุ่ม กลุ่มมูลมังวัดท่ากกแก. 2559)

อีกตำนานหนึ่งนั้นเป็นคำบอกเล่าจากชีวประวัติของหลวงปู่ผาง จิตตคุตโต แห่งวัดอุดมคงคาคีรีเขต อำเภอัญญาศิริ จังหวัดขอนแก่น ผู้ค้นพบถ้ำใหญ่ น้ำหนาวโดยมีการอ้างถึง “ถ้ำสีโห” ซึ่งเป็นชื่อจากนิมิตอดีตชาติของหลวงปู่ผางและการพบภานะ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่อ้างว่าเป็นของพญานาค (กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 4 ลพบุรี อ้างใน ประวัติหลวงปู่ผาง จิตตคุตโต ฉบับเรียบเรียงใหม่ ออนไลน์. 2563)

ตำนานดังกล่าวส่งผลให้เกิดประเพณีบุญบั้งไฟพญานาค บุญสงฆ์พระถ้ำใหญ่ น้ำหนาว บูชาเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาว พร้อมเหล่าบริวาร และพระยาแถน ในเดือน 6 ตามจันทรคติของทุกปี เพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และงานเลี้ยงปีเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ในเดือน 8 ตามจันทรคติ เพื่อขอให้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาผู้คนในท้องถิ่นให้อยู่เย็นเป็นสุข

3. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ถ้ำใหญ่ น้ำหนาว

ชุมชนถ้ำใหญ่ น้ำหนาวตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว เขตการปกครองตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นพื้นที่ชายขอบอุทยานแห่งชาติที่คงอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำ ห้วยปากขอนแก่นที่ไหลลงไปรวมตัวกับลำห้วยสายอื่น ๆ จนกลายเป็นแม่น้ำป่าสัก ในพื้นที่ถ้ำใหญ่ น้ำหนาวประกอบไปด้วย หมู่บ้าน 3 หมู่บ้านหลัก คือ หมู่บ้านห้วยหินลาด อันเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าถ้ำใหญ่ หมู่บ้านโนนชาด ตั้งบริเวณถนนสายหลักและหมู่บ้านหลักด่าน ที่เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ตั้งตัวตามลำน้ำที่ไหลออกมาจากหน้าถ้ำใหญ่ น้ำหนาว หมู่บ้านทั้ง 3 มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพประจำถิ่น คือ 1) เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาว มีสถานที่บริเวณถ้ำใหญ่ น้ำหนาวที่ยกตัวขึ้นสูงด้านข้างเป็นถ้ำธารไหลรอบพื้นที่และมีต้นไม้ขนาดใหญ่ 2) ลูกสมุนและบริวารมีสถานที่ตั้งรวมกันบนเนินที่ยกตัวเหนือหมู่บ้านหลักด่านมีลำน้ำที่ไหลไปจากหน้าถ้ำใหญ่ น้ำหนาว ล้อมรอบ โดยมีศาลเจ้าพ่อหรือเรียกกันว่า ตูบตั้งเรียงตัวเป็นวงกลม 13 ตูบ มีลานประกอบพิธีกรรมตรงกลางร่วมกัน 3) ผีบรรพบุรุษ ที่เป็นคนในบ้านที่ล่วงลับไปแล้ว ในพื้นที่มีวัดจำนวน 3 วัด มีพระ

อย่างละ 1 รูป คนในพื้นที่ส่วนมากเคารพเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว จึงพบว่าการสร้างบ้านเรือนจะไม่ปรากฏรูปเคารพหรือศาลเจ้าอื่น คนในพื้นที่ใช้การเข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรมในเดือน 6 และเดือน 8 ที่เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวและบริวาร (พรหมปพร นวลแสง และคณะ. 2558)

ความเชื่อของคนในพื้นที่หน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาวได้รับอิทธิพลความเชื่อของประเทศไทย และคล้ายคลึงความเชื่อของภาคอีสานของประเทศไทย จึงมีรูปแบบเหมือนรูปแบบการปกครองของประเทศไทยในอดีตที่ เรียกว่า ฮิตเดือนสิบสองปาดเดือนสี่ ดังนั้นลำดับศักดิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ชุมชนและถ้ำใหญ่น้ำหนาว จึงมีการเรียงลำดับและชื่อเรียกคล้ายกัน มีเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวเป็นเจ้าสูงสุด เรียกตามลำดับศักดิ์ของลาวว่า “เจ้าปู่” ลำดับรองลงไปที่เป็นสมุนและบริวารเรียกว่า ขุน แสน ท้าว และแม่ เมื่อเปรียบเทียบกับจะพบว่าตรงกับระบบบริวารที่เป็นยศลำดับศักดิ์ของการปกครองในรูปแบบอาณาจักรในอดีตของกลุ่มชนลาว มีการเรียงลำดับได้ดังนี้ เจ้าปู่ มเหศักดิ์ หลวงศรี ศรีหวงษ์ แสน ท้าวและนาง ชื่อดังกล่าวที่ปรากฏ มีความเกี่ยวข้องกับชื่อของเทวดา ตำแหน่งและคำนำหน้าใช้เรียกบุคคลที่มีความสำคัญในสมัยโบราณ จากตำแหน่งของการเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวแทนของเทพที่อยู่ในพื้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาวดังกล่าวจึงปรากฏตูป จำนวน 13 ตูป ในพื้นที่ของตำบลหลักด่าน มีการสร้างบนพื้นที่ลักษณะเป็นเนินดินสูงสุดของหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นพื้นที่สถิตของดวงวิญญาณของลูกสมุนบริวาร ที่เป็นตัวแทนของผีและเทวดาที่อาศัยในป่าไม้ โดยลำดับศักดิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถอธิบายด้วยตารางที่แสดงลำดับเปรียบเทียบประเภท ผี เทวดา ในความเชื่อของพื้นที่ชุมชนหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว (พรหมปพร นวลแสง และคณะ. 2558)

4. พิธีกรรม ประเพณี และข้อตกลงที่มีอิทธิพลของความศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว

ชุมชนถ้ำใหญ่น้ำหนาวมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพิธีกรรมประจำปีในเดือนหกจะเป็นพิธีกรรมที่แสดงความเคารพแก่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับลูกสมุนและบริวารในเดือน 8 เป็นการแสดงความเคารพและการขอขมาโทษสิ่งที่ทำผิดล่วงเกินสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบอาชีพ การใช้ลำนํ้า การใช้พื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้าน เพื่อถวายเครื่องเซ่น การพ่อนํ้าให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึงพอใจในการคุ้มครองและอำนวยความสะดวกของดิน ฟ้า อากาศ ส่วนข้อตกลงข้อห้ามของชุมชนถ้ำใหญ่น้ำหนาวส่วนมากใช้ร่วมกับชีวิตประจำวันในการประกอบอาชีพที่ห้ามทำงานในวันพระ การปฏิบัติตัวเคารพธรรมชาติจนกลายเป็นชีวิตประจำวันของชาวชุมชน และการรักษาตัวโดยใช้พิธีกรรมการรักษาพื้นถิ่น (พรหมปพร นวลแสงและคณะ. 2558)

5. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์ชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรม

พรหมปพร นวลแสง และคณะ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ความสัมพันธ์ที่ทำให้การคงอยู่ได้ของความศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงออกได้ 3 รูปแบบ คือ 1) คนกับความศักดิ์สิทธิ์ 2) คนกับสิ่งแวดล้อม และ 3) สิ่งศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งแวดล้อม ดังอธิบายความสำคัญออกเป็น ดังนี้

1. คนกับความศักดิ์สิทธิ์ ความสัมพันธ์ของการเกิดความศักดิ์สิทธิ์ภายในชุมชนท้องถิ่นองค์ประกอบที่สำคัญของชุมชน คือ คนหรือบุคคลที่อาศัยอยู่ภายในชุมชน ผู้ที่เป็นปัจจัยหลักในการแสดงให้เห็นถึงการแสดงออกต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้วิธีการเข้าร่วมด้วยการใช้เป็นข้อตกลงในการดำรงชีวิต การประกอบพิธีกรรมการรักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และสร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่อยู่อาศัยให้ส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ในให้คงอยู่ในพื้นที่ ส่วนคนภายนอกชุมชนที่อพยพเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นผู้นำพาความเชื่อของความศักดิ์สิทธิ์จากพื้นที่อื่นเข้ามา แต่เมื่อเข้ามาในพื้นที่ความศักดิ์สิทธิ์ของคนภายในชุมชนและความศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากแหล่งอื่นจะถูกผสมผสาน เพื่อให้เกิดความลงตัวของความศักดิ์สิทธิ์ในการอยู่ร่วมกัน โดยการผสมผสานทางประเพณี การเลือกปฏิบัติบางส่วนในการดำรงชีวิตและการแสดงออกทางกายภาพ ส่วนกลุ่มคนภายนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาสีงแวดล้อมศักดิ์สิทธิ์ให้คงอยู่ ด้วยการประกอบกิจกรรมที่เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ทำให้เห็นว่ากลุ่มชนที่มีประเพณี วัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันกับป่าไม้ทำให้ป่าไม้สามารถคงอยู่ได้ ตัวแปรสำคัญที่เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ คนภายนอกที่เข้ามาภายในชุมชนที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ที่แสดงออกต่อความศักดิ์สิทธิ์มีส่วนทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง

2. คนกับสิ่งแวดล้อม การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม โดยมีตัวกลางที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองสิ่งคือ ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้มนุษย์แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมการสร้างสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย และการดำรงชีวิตประจำวันของคนร่วมกัน เพื่อให้เกิดการคงอยู่ของธรรมชาติ คนในชุมชนจึงใช้กลไกในการรักษาธรรมชาติที่เปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยการใช้ข้อบังคับที่เป็นกฎเกณฑ์หลวม ๆ ทางสังคม เรียกว่าข้อห้ามในพื้นที่มี 3 ประเภท คือ 1) ข้อห้ามในการดำรงชีวิตประจำวัน 2) ข้อห้ามในการใช้สถานที่ถ้าใหญ่ น้ำหนาว และ 3) ข้อห้ามที่เกี่ยวกับสภาพกายภาพ

3. ความศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อและธรรมชาติ โดยสะท้อนความสัมพันธ์ผ่านมนุษย์ที่เป็นตัวกลางในการสื่อสารให้เห็นถึงการคงมีความศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่มนุษย์เป็นผู้ใช้จินตนาการของกลุ่มตกลงในเรื่องความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ เช่น สายน้ำ ถ้ำ ภูเขา ต้นไม้ โดยเปรียบธรรมชาติเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ ตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อการมองเห็นสัมผัสได้ เนื่องด้วยสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงและมีความลึกลับของ

ธรรมชาติ มนุษย์จึงสมมุติด้วยจินตนาการผสมกับรากฐานทางวัฒนธรรมของกลุ่ม จนกลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์เฉพาะกลุ่ม เช่นเดียวกับพื้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว ชุมชนใช้การสร้างสิ่งแวดล้อมเป็น เทพ เทวดา และผีประจำถิ่นเป็นตัวแทนจากธรรมชาติ ภูเขา ถ้ำและลำน้ำ เพื่อให้มนุษย์รักษาปกป้องสิ่งแวดล้อม โดยใช้ความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งความสัมพันธ์ของความศักดิ์สิทธิ์กับสิ่งแวดล้อม ทำให้เห็นว่าความศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งแวดล้อมเป็นเหมือนสิ่งเดียวกันเป็นตัวแทนกัน จึงทำให้คนเกิดความเกรงกลัวในการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมในทางจิตวิทยา ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่สำคัญของประเทศไทย ทำให้เห็นความสำคัญของความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ (พรหมพร นวลแสง และคณะ. 2558)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมปอง พิสิฐวิพัฒน์ (2527) ศึกษาเรื่อง “ศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของบ้านน้ำปู ตำบลน้ำพาง อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน” มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ ดังนี้ ประการแรก คือ เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิต ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านและประการสุดท้าย คือ เพื่อศึกษาศาสนา ประเพณีและความเชื่อของชาวบ้าน ผลการศึกษาพบว่าประชากรบ้านน้ำปู ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีพิธีกรรมความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องโดยตลอด แม้ชาวบ้านจะนับถือพุทธศาสนามีการปฏิบัติ พิธีกรรมทางศาสนาและมีสำนักสงฆ์เป็นศาสนสถานก็ตาม แต่ก็มีบทบาทต่อชาวบ้านน้อย สิ่งที่ชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นที่พึ่งได้ในยามลำบาก การเจ็บไข้ได้ป่วย ตั้งแต่ในอดีตมาก็คือผีสิงเทวดา เพราะสามารถบันดาลความสุขได้

รุ่งทิพย์ กล้าหาญ (2539) ศึกษาเรื่อง “การขัดเกลากายทางสังคมด้าน ความเชื่อ โดยผ่านทางพิธีกรรมในชุมชนชนบท” มีวัตถุประสงค์ 2 ประการดังนี้ ประการแรก คือ เพื่อศึกษากระบวนการขัดเกลากายทางสังคมความเชื่อโดยผ่านทางพิธีกรรมชุมชนในชนบท และประการ สุดท้าย คือ เพื่อศึกษากลไกเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการขัดเกลากายทางสังคมความเชื่อ ผลการศึกษาพบว่าพิธีกรรมของชุมชนเป็นกุศโลบายที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการขัดเกลากายทางสังคมด้านความเชื่อเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบพฤติกรรมของบุคคลระบบโครงสร้างอำนาจหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อการผืนส่วน ต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมอย่างเป็นเอกภาพส่งผลต่อการดำเนินชีวิตอย่างสงบสุขของคนในชุมชน ทั้งนี้สาระของการขัดเกลากายทางสังคมความเชื่อ ได้จำแนกออกเป็น 3 ระบบ คือ ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับมนุษย์ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ความรับผิดชอบ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเน้นการปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยการตระหนักถึงคุณค่าและการธำรงรักษา ร่วมกับการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นการ

ขัดเกลาเกี่ยวกับการยอมรับในความแตกต่างและอำนาจปฏิบัติตามข้อกำหนดด้วยการใช้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อเป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนเพื่อลดการขัดแย้งสร้างความร่วมมือความสามัคคีขึ้นในกลุ่มด้วยความพึงพอใจร่วมกัน อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นการสร้างระบบความเชื่อซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เพื่อเป็นกำลังใจในการแก้ปัญหา

ทรงรัตน์ ธนมาลาพงศ์ (2542 : บทคัดย่อ) ได้เขียนรายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระเรื่อง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม สรุปได้ว่า พิธีกรรม เกี่ยวกับพระธาตุนาดูน มีทั้งประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน เป็นประเพณีพิธีกรรมในด้านเวลาโดยยึดประเพณีพิธีกรรมในวันมาฆบูชา หรือพิธีกรรมจัดงานนมัสการพระธาตุนาดูนประจำปี เป็นแกนหลักด้านระยะเวลาถือเอาข้างขึ้น 12 ค่ำ หรือ 13 ค่ำ เดือน 3 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต เป็นพิธีกรรมมี 2 ลักษณะ มีการกำหนดเวลาที่แน่นอนและไม่กำหนดเวลาที่แน่นอน กล่าวคือ การบ่าหรือบอกกล่าว ไม่กำหนดวันเวลาส่วนการปงและแก้บนกำหนดวันพุธ หรือวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชาและเทศกาลสำคัญปีใหม่ และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับสังคมชุมชน ในด้านระยะเวลาและสถานที่ แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือถือตามจันทรคติ ได้แก่พิธีวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันออกพรรษา ถือตามสุริยคติ คือประเพณีพิธีกรรมวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ ถือตามโอกาสที่เหมาะสม คือพิธีพุทธาภิเษกวัตถุมงคล ในด้านสถานที่ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ พระธาตุนาดูน วัตถุสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่หนึ่งวัตถุสิ่งของที่ใช้ทุกพิธี ได้แก่ ดอกไม้ ธูปเทียน กลุ่มที่สองวัตถุสิ่งของบางพิธีกรรม ได้แก่ ขันห้า ขันแปด ขันหมากเบ็ง พาหวน กลุ่มที่สามวัตถุสิ่งของที่ใช้เฉพาะพิธีกรรมซึ่งจะมีกำหนดไว้อย่างชัดเจนอยู่แล้วในพิธีบวงสรวง พิธีกรรมวันสำคัญทางศาสนา เทศกาลต่าง ๆ และพิธีกรรมบางโอกาส พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน พิธีกรรมเกี่ยวกับสังคมชุมชน แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องศาสนาพุทธ พราหมณ์ และผี มีการบูรณาการกันเป็นอย่างดี บางอย่างมีการกำหนด ขั้นตอนอย่างชัดเจน และดำเนินไปพร้อมกัน

ชุมแพ ศรีปัญญา (2543 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุนาดูน อำเภอนาดูน จังหวัดยโสธร สรุปได้ว่า องค์ประกอบประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับพระธาตุนาดูนสามารถแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ประกอบด้วย องค์ประกอบด้านบุคคล วัตถุสิ่งของ สถานที่ และระยะเวลาในการเข้าร่วมพิธีกรรมมีขั้นตอนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง การบ่าบน การบายศรีสู่ขวัญ การสรงน้ำพระธาตุ การเวียนเทียน การจัดบุญผะเหวดหรือเทศน์มหาชาติ การจัดงานนมัสการพระธาตุจะจัดขึ้นในเดือน 4 ขึ้น 13 ค่ำถึง 15 ค่ำ ของทุกปี ด้านคติความเชื่อชาวยโสธรที่มีต่อพระธาตุ แบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน การสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง การบ่าบนและคติความเชื่อเกี่ยวกับพิธี ช่วยให้งานนมัสการพระธาตุมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น อีกความเชื่อด้านพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับ บุคคล สถานที่ เวลา การแก้บน ความเชื่อดังกล่าวสามารถแสดงปาฏิหาริย์

ให้คุณให้โทษแก่ชาวโยธธและจังหวัดใกล้เคียง ดังนั้นวิถีชีวิตจึงมีความผูกพัน เคารพศรัทธาต่อพระธาตุอานนท์

สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร (2536 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก ในส่วนของสถานที่ ระยะเวลาบุคคล สิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนลำดับขั้นตอนในการประกอบพิธีแสดง ถึงการปรับปรุงประเพณีและความเชื่อตามแนวพุทธศาสนากับแนวความเชื่อดั้งเดิมในการถือผี ด้านความเชื่อๆ ว่าสถานที่ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ทางเกษตร และมีลักษณะเป็นพิธีกรรมตามปฏิทิน ด้านบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นหมอทรงเป็นผู้มีหน้าที่ติดต่อกับดวงวิญญาณด้านวัตถุตลอดจน ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ มีความหมายแฝงด้วยคติเกี่ยวกับความเป็นสิริมงคล และยังมีลักษณะเป็นจารีตประเพณีเฉพาะ

พระครูวรเจตยาภิรักษ์ (นิรันดร์) (2554 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของชาวบ้านแก่งที่มีต่อพระธาตุหนองสามหมื่น ตำบลบ้านแก่ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ผลการวิจัยพบว่า พระธาตุหนองสามหมื่น เชื่อว่าเป็นพระธาตุที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ตามตำนานกล่าวว่าจะสร้างประมาณ พ.ศ. 500 ในสมัยเดียวกันกับพระธาตุบังพวน โดยพญาจันทบุรีแห่งนครเวียงจันทน์ ต่อมาพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งนครเวียงจันทน์ได้บูรณะขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2101 ซึ่งมีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมที่ได้พัฒนาการสืบต่อมาจากพระธาตุบังพวน และพระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม จังหวัดหนองคาย พระธาตุหนองสามหมื่นมีความสำคัญทางด้านศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ประชาชนชาวตำบลบ้านแก่งมีความเชื่อว่า พระธาตุมีความศักดิ์สิทธิ์มาก มีเทวดารักษาสถิตอยู่ สามารถลบล้างบาปให้ผู้มีศรัทธาซึ่งกระทำการสักการบูชาแล้วคลาดปลอดภัย เป็นสิริมงคลทั้งต่อตนเองและครอบครัว จึงได้มีการจัดพิธีกรรมการบูชาพระธาตุเป็นบุญประเพณีประจำปีอีกด้วย คือพิธีเจริญพระพุทธมนต์สมโภช พิธีสงฆ์น้ำพิธิถวายดอกคูณ พิธิบวงสรวง พิธิรำถวาย พิธิจุดบั้งไฟถวาย พิธิถวายปราสาทผึ้ง พิธิก่อพระเจดีย์ทรายและพิธีเปลี่ยนผ้าห่ม ซึ่งได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานานจนเท่าทุกวันนี้ ชาวตำบลบ้านแก่ง ได้รับประโยชน์จากความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อพระธาตุหนองสามหมื่น เป็นเพราะได้สร้างวิถีชีวิตชุมชนให้มีความมั่นคงและเข้มแข็งทั้งการเมืองการปกครองท้องถิ่น เศรษฐกิจ การท่องเที่ยว การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม จนสามารถหล่อหลอมจิตใจชาวพุทธให้เป็นอันเดียวกันได้ เพราะความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุที่มั่นคง อีกทั้งยังได้เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นศูนย์กลางการศึกษา และการปฏิบัติธรรมเพื่อการเข้าถึงพระรัตนตรัยของพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี

พระปลัดวิทยา เทียงธรรม (2553 : 64-65) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมการบูชาพระธาตุของชาวพุทธ: กรณีศึกษาพระธาตุหล้าหนองของประชาชน จังหวัดหนองคาย ผลการศึกษา

พบว่า ประชาชนจังหวัดหนองคายมีความเชื่อว่า พระธาตุหล้าหนอง มีความศักดิ์สิทธิ์ ดลบันดาลให้ผู้มีศรัทธาแคล้วคลาดปลอดภัย และเป็นสิริมงคลต่อตนเอง ส่วนพิธีกรรม เกี่ยวกับการบูชาพระธาตุหล้าหนองที่พบได้แก่ พิธีการบวงสรวง จุดประสงค์ของการบวงสรวงมีมากมายหลายข้อแล้วแต่จุดประสงค์ของแต่ละท่านจะบวงสรวงเพื่ออะไร ขั้นตอนพิธี มีการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอมาตั้งจิตอธิษฐาน กล่าวขอพรในสิ่งที่ปรารถนาแล้วถวายสังฆทาน พิธีจุดบั้งไฟถวายเพื่อวิงวอนเทพเจ้าช่วยเหลือในเรื่องน้ำ หรือดวงวิญญาณให้ช่วยปกป้องคุ้มครอง เภทภัยให้แก่ตัวเองเป็นขวัญและกำลังใจไม่ให้เกิดความท้อถอย พิธีแข่งเรือยาว การแข่งขันเรือยาวสืบเนื่องมาจากการสักการบูชาคุณของพระธาตุหล้าหนองที่คอยปกป้องรักษาชาวจังหวัดหนองคายให้มีแต่ความสุขความสงบ เรือทุกลำจะต้องมาจอดทำการสักการบูชาโดยจะมีหมอ พราหมณ์เป็นผู้กล่าวนำการขอมาและสักการะองค์พระธาตุ โดยให้ทุกคนผู้ที่เข้าทำการแข่งขันว่าตามเพื่อเป็นการขอมาที่บางครั้งอาจจะมีการล่วงเกินโดยไม่ได้ตั้งใจ พิธีถวายปราสาทผึ้งด้วยเหตุผลหรือคติที่ว่า เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไป เพื่อตั้งความปรารถนาไว้หากเกิดในภพมนุษย์ขอให้ปราสาทราชมณเทียรอาศัยอยู่ด้วยความมั่งมีศรีสุข ถ้าเกิดในสวรรค์ขอให้ปราสาทอันสวยงามมีนางฟ้าล้อมเป็นบริวารจำนวนมาก พิธีลอยอังคารคือใช้สายสิญจน์ทำเป็นสาแหรก 4 สาย จำนวน 2 สาแหรกใส่กระทงดอกไม้ 7 สี เมื่อห่อหุ้มอังคารลงสู่ผิวน้ำแล้วให้โรยดอกกุหลาบ รูปเทียนตามลงไปและสิ่งของสำหรับให้บูชาที่เหลือทั้งหมดก็โรยตามลงไปด้วย และการไหลเรือไฟบางที่เรียกว่าล่องเรือไฟ หรือปล่อยเรือไฟ เป็นลักษณะของเรือไฟ เคลื่อนที่ไปเรื่อย ๆ ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาเรือไฟให้สวยงามขึ้นโดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาประกอบด้วย นิยมจัดในช่วงเทศกาลออกพรรษาในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 ถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี เป็นเวลา 3 วัน การสักการบูชาพระธาตุหล้าหนองของประชาชนชาวหนองคาย ได้ปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นเวลาช้านานโดยใช้พิธีกรรมเป็นอุบาย พิธีกรรมดังกล่าวได้สืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่จะต้องปฏิบัติทุกปี แต่ในปัจจุบันมีรูปแบบและวิธีการที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัยจากการสักการบูชากลายเป็นการประกวดแข่งขันกันโดยมีเงินเป็นตัวล่อในที่สุด

สุพจน์ ทองเนื้อขาว (2541 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุขามแก่น ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น สรุปได้ว่า ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุขามแก่นมี 3 แบบ คือ ประเพณีพิธีกรรมประจำปี พิธีกรรมส่วนบุคคล และพิธีกรรมส่วนรวม ประเพณีพิธีกรรมประจำปี ได้แก่ ประเพณีนมัสการพระธาตุขามแก่น ประเพณีเดือนสาม (บุญข้าวจี) ประเพณีบุญผะเหวด ประเพณีบุญสงกรานต์ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีบุญเข้าพรรษา ประเพณีบุญออกพรรษา พิธีกรรมส่วนบุคคลมี 3 ประเพณี ได้แก่ พิธีการบ่าหรือบนบาน พิธีกรรมปงหรือแก้บน พิธีกรรมขอมาและบอกกล่าว พิธีส่วนรวม มี 2 ประเพณี ประเพณีทอดผ้าป่าและประเพณีทอดกฐิน ทั้งสามแบบ สามารถแบ่งออกได้เป็นประเพณีพิธีกรรมโดยตรง และประเพณีพิธีกรรมโดยอ้อม

ประเพณีพิธีกรรมโดยตรง ได้แก่ ประเพณีนมัสการพระธาตุ จัดขึ้นเพื่อบูชาพระธาตุ พิธีบ๋า หรือบนบาน พิธีกรรมปงหรือขอขมา ประเพณีส่วนบุคคล บุญนมัสการพระธาตุขามแก่น ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมดังกล่าว เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาความเชื่อพื้นฐาน ซึ่งเป็นลัทธิพราหมณ์และฮินดูสืบสองล้วนเป็นความเชื่ออันเป็นพื้นฐานของชาวอีสาน

ธงชัย เมืองจันทร์ (2549 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง คติธรรมไทยกุย จากประเพณีไหว้พระธาตุเมืองจันทร์ สรุปได้ว่า ประเพณีการไหว้พระธาตุเมืองจันทร์ มีการประกอบพิธีกรรม 3 ประเพณี คือพิธีกรรมประจำปี ประเพณีของชุมชนพิเศษ และประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีพิธีกรรมประจำปี มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พิธีไหว้ผีบรรพบุรุษ พิธียกทุง พิธีบวงสรวงพระธาตุนมัสการพระเจ้าใหญ่ พิธีสงฆ์ พิธีทำบุญรวมญาติและทอดผ้าป่า ประเพณีของชุมชนพิเศษ มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พิธีเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ พิธีบายศรีสู่ขวัญพระพุทธรูป พิธีบายศรีสู่ขวัญพระธาตุเมืองจันทร์ พิธีทำวัตรเช้า พิธีสงฆ์พระธาตุ พิธีจุดบั้งไฟ ประเพณีพิธีกรรมส่วนบุคคล ได้แก่ พิธีการบ่าบนและพิธีการแก้บน องค์ประกอบที่สำคัญจากการประกอบพิธี ได้แก่ บุคคล วัตถุสิ่งของ ระยะเวลา สถานที่และขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม คติธรรมจากการประกอบพิธีกรรม ส่งผลให้ผู้คนได้แสดงถึงความกตัญญูกตเวทีมีความเคารพและศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา มีการผสมผสานการปรับตัวอยู่ร่วมวัฒนธรรม ระหว่างการถือผี พราหมณ์และพุทธศาสนา ส่งผลให้ผู้คนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณี มีคุณธรรม มีคารวะธรรมปัญญาธรรมและสามัคคีธรรม กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยกุย ชุมชนบ้านเมืองจันทร์

บุญยงค์ เกิดเทศ (2536 : บทคัดย่อ) ได้เขียนรายงานการวิจัยเรื่อง พิธีกรรมของชาวผู้ไทย: ศึกษากรณีกิ่งอำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตอันมีพิธีกรรมเกี่ยวกับ การเกิด แต่งงาน เจ็บป่วยและตาย ชาวผู้ไทยยังคงยึดมั่นกฎเกณฑ์อันเป็นข้อปฏิบัติมาแต่บรรพชนโดยมีข้อห้าม (กะล่ำ) อย่างครบถ้วนเคร่งครัด และจริงจัง พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตนั้น ชาวผู้ไทยจะกระทำพิธีเสี่ยงเคราะห์ (สะเดาะห์เคราะห์) เมื่อมีลางบอกเหตุ หรือพบเห็นสิ่งที่ไม่เป็นมงคลต่าง ๆ ในขณะที่จะกระทำพิธีแต่งแก้เนื่องในกรณีที่มุ่งหวังเพื่อให้เป็นสิริมงคลกับตนและครอบครัวที่จะได้อยู่เป็นสุข สำหรับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาตินั้น พบว่า ชาวผู้ไทยยังคงศรัทธาใน “ฮีดลีสองคลองลีสี่” มีความเชื่อผูกพันอยู่กับวัน เดือน ฤกษ์ ยาม โดยให้สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติทั้งการเลือกหาอาหารและยาพื้นบ้านรักษาโรค ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องเหนือธรรมชาตินั้น เป็นจุดมุ่งหมายของภาวะทางจิตใจที่ผูกพันอยู่กับ ภูต ผี วิญญาณ และสิ่งเหนือธรรมชาติอื่น ๆ

วิรัตน์ สมใจ (2540 : 153-163) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีพิธีกรรมเลี้ยงเดือนเลี้ยงปีของชาวอำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ สรุปได้ว่า ด้านองค์ประกอบของพิธีกรรมเลี้ยงเดือนปี

มืองค์ประกอบ คือ บุคคล บุคคลเหล่านี้เกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการจัดพิธี โดยมีส่วนสำคัญในการดำเนินงานไม่ว่าจะเป็นการกำหนดขั้นตอนการเตรียมสิ่งของตลอดจนการประกอบพิธีกรรมจนสิ้นสุดพิธีกรรม ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเดือนปี เริ่มด้วยขั้นเตรียมประชุม ชาวบ้านรับบริจาคจัดเตรียมเครื่องบูชา ได้แก่ ดอกไม้ ธูปเทียน ชันห้ำ ชันแปด ขั้นประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วยพิธีถวายตัวเป็นการกล่าวอัญเชิญดวงวิญญาณของเจ้าเมืองต่าง ๆ มาประทับร่างทรงหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเจ้าพ่อใหญ่ หรือเจ้าพ่ออ๋มนั้นจะทำหน้าที่เป็นผู้ที่ชาวบ้านได้เข้ามาถามสารทุกข์สุกดิบ ความเป็นอยู่ตลอดจนเป็นสื่อกลางระหว่างดวงวิญญาณกับมนุษย์ เมื่อเจ้าพ่อลงมาประทับร่างแล้วก็จะทำพิธีสังเวยเครื่องเซ่น โดยลูกสมุนต่างพากันจัดเตรียมข้าวปลาอาหารที่ชาวบ้านนำมาเป็นเครื่องเซ่น เจ้าพ่อจะร่วมกันรับประทานอาหาร แล้วดื่ม น้ำ กินหมาก กินพลู จะมีกินเหล้าบ้าง เพื่อที่เจ้าเมืองจะทำหน้าที่ของตนเองคือให้ลูกบ้านเข้ามาถามไช้คลาไคลได้ ส่วนอื่น ๆ ก็จะมีการร่ายรำบ้าง พุดคุยกันบ้าง พิธีบนบานคือ พิธีกรรมที่ได้บนบานต่อเจ้าพ่อหรือเจ้าเมือง เพื่อให้เจ้าพ่อได้ปกป้องคุ้มครอง หรือช่วยเหลือตนเองและครอบครัวให้ประสบความสำเร็จตามที่ตนและครอบครัวปรารถนา พิธีแก้บนเป็นการนำเครื่องเซ่นไหว้มาถวายเจ้าพ่อที่ศาลเทพารักษ์เพื่อแสดงความขอบคุณเจ้าพ่อภายหลังจากที่ได้รับความสำเร็จจากการบนบาน ขั้นสิ้นสุดพิธีกรรม ประกอบด้วย เมื่อเจ้าเมืองได้สังเวยเครื่องเซ่นไหว้การให้คำบอกกล่าว คำแนะนำจากเจ้าเมือง การให้คำปรึกษาการถามถึงโชคชะตา วาสนาอนาคต ตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ ของชาวบ้านแล้ว ดวงวิญญาณของเจ้าเมืองจะออกจากร่างทรงผู้ที่เป็นร่างทรงจะมีอาการปิดหู ปิดตา กลับร่างเป็นสามัญชนธรรมดา ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะมีลำดับขั้นตอนไม่ซับซ้อน เช่น อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม คติความเชื่อ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

สง่า พัฒนาชีวะพูล (2538 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง เจ้าพ่อพญาแลและความเชื่อและพิธีกรรม ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าพ่อพญาแลมีทั้งหมด 12 พิธีกรรม ประกอบด้วยพิธีกรรมส่วนบุคคล 6 พิธี คือ พิธีบอกกล่าว พิธีบนบาน พิธีส่อง พิธีรักษาคณป่วย พิธีพยากรณ์โชคชะตา และพิธีตั้งศาลพระภูมิ พิธีส่วนชุมชนมี 6 พิธีกรรม คือ พิธีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าพ่อพญาแล พิธีเลี้ยงเจ้าพ่อพญาแลประจำปี พิธีงานบุญเดือนหก พิธีถวายช้างเจ้าพ่อพญาแล พิธีสงฆ์น้ำเจ้าพ่อพญาแล และพิธีงานเจ้าพ่อพญาแล ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีต่อเจ้าพ่อพญาแล ของชาวจังหวัดชัยภูมิ ด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม พบว่า สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมมีอยู่ 4 แห่ง คือ ศาลเจ้าพ่อพญาแล อนุสาวรีย์เจ้าพ่อพญาแล หอบูชาเจ้าพ่อพญาแลที่บ้านคนทรง และหอบูชาเจ้าพ่อพญาแลที่บ้านตนเอง บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนั้น คนทรงเป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุด ชาวชัยภูมิเชื่อว่าเป็นร่างทรงของเจ้าพ่อพญาแล สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อกับเจ้าพ่อพญาแลได้ วัตถุสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมมีดอกไม้ ธูปเทียน ชันห้ำหรือชันแปด เป็นสิ่งที่กำหนดให้ใช้ได้ทุกพิธี

สุรียา บรรพลา (2545 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง พิธีกรรมเลี้ยงปี อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ผลการวิจัยพบว่า หมู่บ้านที่ใช้เป็นพื้นที่ทำการศึกษามีประวัติการก่อตั้งชุมชนมาเป็นเวลานานมีขนบธรรมเนียมประเพณีด้านความเชื่อ ความศรัทธาต่อการนับถือผีเจ้านาย และผีบรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ดังปรากฏว่าเมื่อครบรอบวันเลี้ยงประจำปี ผีเจ้านายและผีบรรพบุรุษ สมาชิกในแต่ละหมู่บ้านที่มีหน้าที่ต่าง ๆ ดำเนินการจัดเตรียมงานด้านสถานที่อุปกรณ์ เครื่องใช้ในพิธีกรรมเลี้ยงปีอย่างพร้อมเพรียงโดยมีความเชื่อเรื่องของผีเจ้านาย และผีบรรพบุรุษว่า จะช่วยคุ้มครองชีวิตให้ดำเนินไปอย่างปกติสุข พิธีกรรมเลี้ยงปีของชาวอำเภอวังสะพุง จะจัดขึ้นในช่วงต้นเดือนหก ก่อนฤดูทำนา พิธีกรรมเลี้ยงปีเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านถือปฏิบัติมาเป็นประจำทุกปี สันนิษฐานว่า ประเพณีนี้เกิดขึ้นมาก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามา พิธีกรรมเลี้ยงปีสะท้อน ระบบความคิดของชาวบ้านที่มีต่อบรรพบุรุษว่าเมื่อตายไปแล้วจะยังคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข เพื่อให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ ชาวบ้านจึงจัดแต่งอาหารคาว อาหารหวาน น้ำ หมา กพลู บุหรี่ สุรา เทียนและดอกไม้เช่นสรวงและบูชาและอ้อนวอนให้ผีเจ้านายและผีบรรพบุรุษดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกตามฤดูกาล เครื่องใช้ในพิธีกรรมประกอบด้วยเครื่องสักการะได้แก่ พานบายศรี ชัน 5 ชัน 8 เครื่องเช่นไหว้ที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนต้องนำมาประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับผีเจ้านายและผีบรรพบุรุษ พิธีกรรมเลี้ยงปีมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมระดับครอบครัว ระดับวงศ์ตระกูล ระดับหมู่บ้าน และระดับชุมชนเพราะความเชื่อเรื่องผีเจ้านายและผีบรรพบุรุษมีอิทธิพลต่อชาวบ้านทำให้โครงสร้างทางสังคมมีเอกภาพทางการคิด ความขัดแย้งมีน้อย เนื่องจากนับถือผีตนเดียวกันจึงพบว่าระบบเครือญาติช่วยให้ชาวบ้านมีการประนีประนอมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ส่งผลให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวอำเภอวังสะพุงมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมีอัตลักษณ์เฉพาะตน

สุตาพร หงส์นคร (2539 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีพิธีกรรมการเข้าทรงพ่อพญาสี่เขี้ยว ของชาวไทยยวน บ้านสี่คิ้ว ตำบลสี่คิ้ว อำเภอสี่คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ประเพณีพิธีกรรมการนำทรงพ่อพญาสี่เขี้ยว มี 3 พิธีกรรม คือ พิธีกรรมเข้าทรงปกติ พิธีกรรมงานไหว้ครูพญาสี่เขี้ยว และพิธีกรรมงานเลี้ยงพ่อพญาสี่เขี้ยวประจำปี พิธีกรรมเข้าทรงปกติ สามารถจัดให้มีขึ้นได้ทุกวัน ยกเว้นวันพระ ซึ่งใช้สถานที่ที่บ้านร่างทรงเป็นที่ประกอบพิธีกรรม โดยลูกหลานจัดตั้งขันห้าพร้อมด้วยคำบูชา 24 บาท เพื่อสักการะดวงวิญญาณของพ่อพญาสี่เขี้ยว อัญเชิญลงมาประทับร่างเพื่อประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมไหว้ครูพ่อพญาสี่เขี้ยว เป็นพิธีกรรมเฉพาะในกลุ่มผู้ศรัทธาใกล้ชิด จัดขึ้นที่บ้านร่างทรงในวันเพ็ญเดือนสิบสองของทุกปี มีการจัดตั้งเครื่องสังเวยกระยาบวชบวงสรวง พิธีกรรมเลี้ยงใหญ่ประจำปี กำหนดจัดงานในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี เป็นงานพิธีชุมชน มีคณะกรรมการจัดงานเป็นผู้ดำเนินการ มีการจัดตั้งเครื่องสังเวยกระยาบวชบวงสรวงอย่างอลังการ ณ บริเวณประจำพิธีสี่แยกตลาดสด ถือเป็นงานทำบุญ กลางบ้านประจำปี

พวงพิกุล มัชฌิมา (2537 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ประเพณีบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก บ้านกุดรัง ตำบลกุดรัง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยศึกษาโดยสังเกตและจากผู้รู้ ผู้นำพิธีกรรม และผู้ร่วมพิธีกรรม จำนวน 56 คน สรุปได้ว่า องค์ประกอบและขั้นตอนของพิธีกรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พิธีกรรมทางพุทธและพิธีกรรมทางผี โดยมีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ คือบุคคล วัตถุประสงค์ของ สถานที่ และเวลาที่ใช้ประกอบพิธีกรรม องค์ประกอบพิธีกรรมทางพุทธ มีบุคคลที่เกี่ยวข้องคือ ผู้นำพิธีกรรม ได้แก่ พระสงฆ์ กรรมการวัด เฒ่าจ้ำ ผู้นำท้องถิ่น และผู้ร่วมพิธีกรรม ได้แก่ ชาวบ้านกุดรัง ทุกเพศทุกวัย วัตถุประสงค์ของที่ใช้ คือ เครื่องสักการะ สำหรับอาหารคาวหวานสลากภัต สถานที่ประกอบพิธีกรรมใช้บ้านเป็นที่เตรียมการ และใช้วัดเป็นที่ประกอบพิธีกรรม เวลาที่ใช้ประกอบพิธีกรรม คือ วันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 และ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 องค์ประกอบพิธีกรรมทางผี มีบุคคลที่เกี่ยวข้อง คือ เฒ่าจ้ำและผู้ร่วมพิธี ซึ่งเป็นชาวกุดรัง สถานที่ประกอบพิธีกรรม คือ วัด บริเวณลานวัด โบสถ์ ต้นไม้กิ่งไม้ ธาตุบรรพบุรุษ ทางสามแพร่ง และผืนนา เวลาที่ประกอบพิธีกรรม เวลาเช้าถึงเที่ยงคืนของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีพิธีกรรมกับวิถีชีวิตบ้านกุดรัง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีและวิถีชีวิตส่วนบุคคล อันได้แก่ ผู้ร่วมพิธีกรรมครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้าน ตลอดจนสิ่งเหนือธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีพิธีกรรมกับวิถีชีวิตส่วนรวม ได้แก่ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมคตินิยมเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรม บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมมีความเชื่อว่าการได้ร่วมพิธีกรรม เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและผีตาแฮก โดยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ด้วยวิธีทางศาสนาพุทธและวิธีการเลี้ยงผี ทำให้จิตใจเบิกบานได้กุศล และเชื่อว่าผลบุญจะส่งผลให้ภูตผีวิญญาณจะลดบันดาลให้มีความสุข ประสบความสำเร็จในอาชีพและได้รับความปลอดภัยในชีวิต

พระสุชี ชาติธรรมโม (2553 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์ เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสอง: ศึกษากรณี ตำบลเมืองเก่า อำเภอมือเมือง จังหวัดขอนแก่น สรุปได้ว่าประเพณีฮีตสิบสองของเขตเทศบาลตำบลเมืองเก่า อำเภอมือเมือง จังหวัดขอนแก่น ยังคงประเพณีปฏิบัติกันครบอยู่ทุกประเพณี แต่มีการปรับเปลี่ยนไปตามเนื้อหาสาระวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นไปตามกาลเวลา และได้รู้ถึงหลักการและข้อประพฤติปฏิบัติตามประเพณี ฮีตสิบสอง ในแต่ละเดือน ประเพณีที่เกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง ประเพณีลักษณะนี้จะมี 6 ประเพณี หรือ 6 เดือน คือ บุญเข้ากรรม บุญข้าวจี บุญผะเหวด บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และบุญกฐิน ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ประเพณีลักษณะนี้จะเกี่ยวกับการขอพรหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติให้ เช่น ฟ้าฝน ข้าวปลาอาหาร เป็นต้น จะมีอยู่ 2 ประเพณี คือ บุญคูณลาน และบุญบั้งไฟ ประเพณีที่เกี่ยวกับขวัญกำลังใจในการดำรงชีพ ประเพณีลักษณะนี้เกิดขึ้นภายใต้ความเชื่อที่ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะอำนวยความสุขสวัสดิภาพ มีอยู่ 2 ประเพณี คือ บุญสงกรานต์ และบุญข้าชะ

ประเพณีที่เกี่ยวกับความกตัญญู ประเพณีลักษณะนี้จะเน้นที่การทำบุญอุทิศเป็นสำคัญ มี 2 ประเพณี คือ บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของฮีตสิบสอง พบว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบการศึกษา ระบบสาธารณสุข ระบบความเชื่อและประเพณี และระบบการนันทนาการ บันทึถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มี 2 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค ปัจจัยด้านการแพร่หลายทางวัฒนธรรมใหม่เข้ามา ปัจจัยด้านการสื่อสารมวลชนที่เผยแพร่ข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น ปัจจัยภายใน คือปัจจัยด้านนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรดิน ปัจจัยด้านความเชื่อต่อประเพณี โดยเชื่อว่าประเพณีที่คนโบราณได้รักษาไว้มีประโยชน์ต่อชุมชน ปัจจัยด้านบุคลิกภาพทัศนคติส่วนบุคคล ได้มีการยอมรับแล้วว่าทัศนคติเป็นการแสดงออก ถึงความชอบ ไม่ชอบ ทางบวกหรือทางลบต่อบุคคล ต่อวัตถุและต่อเรื่องราวต่าง ๆ โดยทัศนคติทำหน้าที่ผลักดันให้เลือกในสิ่งที่ตนต้องการ ไม่เลือกในสิ่งที่ตนเห็นว่าจะทำให้เกิดความเสียหาย หรือไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ผลการเปลี่ยนแปลงด้านประเพณีฮีตสิบสองในตำบลเมืองเก่า ปัจจุบัน พบว่า ด้านสังคมและวัฒนธรรม สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงจากพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยี จากการที่มนุษย์ได้นำเอาวิธีการใหม่ ๆ เข้าใช้แทนวิธีการกระทำแบบดั้งเดิม เช่น การทำการเกษตรแผนใหม่ โดยการใช้เครื่องทุ่นแรง และการใช้ปุ๋ยเคมี ผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิด และการดำเนินชีวิตระดับชุมชน ในเขตเทศบาลตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ประเพณีฮีตสิบสองได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นบางอย่าง อาทิ บุญคูณลานหรือบุญเดือนยี่ บุญข้าวจี หรือบุญเดือนสาม บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก ประเพณีฮีตสิบสองอื่น ๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยังคงยึดถือปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและอนุรักษ์ไว้เพื่อคนรุ่นหลังต่อไป

ศิริรักษ์ จรรย์ยานนท์ (2542 : บทคัดย่อ) ได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อผีปู่ตาของชาวบ้านหนองตื้น ตำบลเขวาสี อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ชาวบ้านหนองตื้นมีความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตามาก โดยเชื่อว่า การบนบานต่อผีปู่ตาจะช่วยให้ผู้บนบานประสบความสำเร็จ ตามที่ต้องการ วิธีสื่อสารกับผีปู่ตาจะกระทำโดยผ่านเจ้าหรือผู้นำในการประกอบพิธีกรรม โดยมีการนำเครื่องเซ่นไหว้ไปบนบาน เมื่อประสบผลสำเร็จตามที่บนไว้ จะไปแก้บนด้วยไก่หรือไข่ต้ม ข้าวเหนียวหนึ่งดอกไม้ รูปเทียน เหล้าอีหมิง และขนมหวาน หรืออื่น ๆ ตามที่แต่ละคนได้บนไว้ การกระทำพิธีกรรมกระทำ 2 ครั้งในหนึ่งปี คือ ช่วงเดือนพฤษภาคมและเดือนมกราคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นความร่วมมือความสามัคคีกันของชาวบ้านที่มาร่วมประกอบพิธีกรรม

ปราณี วงษ์เทศ (2530 : 225-324) ได้เขียนบทความวิจัยเรื่อง การละเล่น และพิธีกรรมในสังคมไทยเอาไว้ในหนังสือ วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ โดยได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง

มนุษย์กับพิธีกรรมว่า มนุษย์จะแสดงออกให้เห็นซึ่งความเชื่อทางศาสนา โดยดูได้จากพิธีกรรม เพราะการที่มนุษย์ทั้งหลายสร้างพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นมา มนุษย์เหล่านั้นก็ย่อมจะต้องมีวัตถุประสงค์และมีความหมายตามความเข้าใจอันเกิดจากพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาของตน ตัวพิธีกรรมนั้นแท้จริงแล้วก็คือพฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อ ดังนั้นพิธีกรรมจึงหมายถึง พฤติกรรมที่เป็นรูปธรรมของศาสนาความเชื่อนั่นเอง พิธีกรรมที่ปฏิบัติกันโดยทั่ว ๆ ไปในสังคม ภายในรอบหนึ่งปี อาจจำแนกได้ 3 ประเภทด้วยกัน คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต พิธีกรรมเกี่ยวกับชุมชนหรือสังคม พิธีกรรมประเภทต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนสำคัญทำให้เกิดเทศกาลต่าง ๆ ขึ้นมา ส่วนประกอบสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาจะมีการเช่นสรวงบูชา หรือทำบุญ ทำทานการกินเลี้ยง การสนุกสนานรื่นเริงที่เป็นพิธีกรรม หรือเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัย เรื่อง ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว) มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว) และศึกษาความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอภูพาน จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีลำดับขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาที่มาและความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอภูพาน จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ประกอบการพิธีกรรม กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ชาวบ้าน) และกลุ่มผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว ข้อมูลที่ได้จะมีลักษณะในเชิงพรรณนา (Description) บรรยาย เป็นการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของผู้ให้ข้อมูล ทั้งความเชื่อของบุคคล ชุมชนที่มีต่อเจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว และการมีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบต่าง ๆ ตลอดจนเข้าร่วมพิธีกรรมภายในงานบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว ซึ่งประกอบด้วยวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ค้นหาจากหนังสือ เอกสารทางการศึกษา บทความ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัยต่าง ๆ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณี รวมถึงระบบความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพญานาค ความเชื่อทางพุทธศาสนา การแสดงออกทางพิธีกรรม และบทบาทและหน้าที่ต่อชุมชนตำบลหลักด่าน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประกอบในการอธิบาย อ้างอิง และเป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำหนาว ถ้าใหญ่น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอภูพาน จังหวัดเพชรบูรณ์

2. การเก็บภาคสนาม (Field Study) ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามที่ชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอภูพาน จังหวัดเพชรบูรณ์ ในระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคม 2569 จำนวน 30 คน ด้วยวิธีการสังเกตการณ์ ใช้การจดบันทึกและการบันทึกถ่ายภาพประกอบ และวิธีการสัมภาษณ์ (Interviewing) โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญ (Key-Informant) ใช้เครื่องบันทึกเสียงและจดบันทึก พร้อมทั้งสำรวจพื้นที่ ศึกษาบริบทชุมชน และ

สัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured interview) เป็นการสัมภาษณ์ทั่ว ๆ ไป ถึงสภาพปัจจุบัน วิธีการดำเนินชีวิต ความเชื่อของคนในชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลและรายละเอียดครอบคลุมประเด็นเนื้อหาที่ต้องการศึกษา

ประชากรที่ศึกษา/ กลุ่มตัวอย่าง

2.1 กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ชาวบ้าน) และผู้เข้าร่วมพิธีกรรม โดยใช้การสุ่มแบบเจาะจง กำหนดจำนวน 30 คน ได้แก่

2.1.1 กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 9 คน

- 1) นายเอกพรรณ คำนา นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน
- 2) นายพนม ขวัญเดิน รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน
- 3) นายเอกรัตน์ พิลาบุตร อดีตประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน
- 4) นายสีไพร ขวัญพรม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 บ้านหลักด่าน
- 5) นายบุญมี ขวัญหอม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน
- 6) นายประจักษ์ วังศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว
- 7) นายเอี้ยง ขวัญหอม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 บ้านห้วยลาด
- 8) นายปริญญา ฤาชา สารวัตรกำนันหมู่ 4
- 9) นายทองเลื่อน ขวัญเดิน ส.อบต.หมู่ 4

2.1.2 กลุ่มผู้นำประกอบพิธีกรรม จำนวน 6 คน

- 1) นายจลัด ขวัญพรม หมู่ 1 บ้านหลักด่าน. ผู้นำประกอบพิธีกรรม (พ่อสมุน)
- 2) นายอวน ขวัญเสา หมู่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว. (ผู้ช่วยพ่อสมุน)
- 3) นายสมพงษ์ ขวัญพรม หมู่ 5 บ้านห้วยลาด. (ผู้ช่วยพ่อสมุน)
- 4) นายวรวิธินันท์ ขวัญดีก ครูโรงเรียนบ้านห้วยกะโปะ (มัคทายก)
- 5) นายคำเขียว ขวัญหอม หมู่ 2 บ้านหลักด่าน (ผู้จัดเตรียมพิธีสงฆ์)
- 6) นางหนูลี ขวัญหอม หมู่ 2 บ้านหลักด่าน (แม่นางแต่ง)

2.1.3 กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ชาวบ้าน) จำนวน 1 คน

- 1) นายธนกร ขวัญหอม ปราชญ์ชาวบ้านทำบั้งไฟ

2.1.4 กลุ่มผู้เข้าร่วมพิธีกรรม จำนวน 14 คน

- 1) นางแสง ขวัญพรม หมู่ 1 บ้านหลักด่าน
- 2) นางสมจิตร คัมภีร์ หมู่ 2 บ้านหลักด่าน

- 3) นางบ่วย คัมภีร์ หมู่ 2 บ้านหลักด่าน
- 4) นางสาวเรียง กันยาประสิทธิ์ หมู่ 2 บ้านหลักด่าน
- 5) นางบัวลัน กันยาประสิทธิ์ หมู่ 2 บ้านหลักด่าน
- 6) นางนงค์ ขวัญเสา หมู่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว
- 7) นางเพ็ญ ทองรัตน์ หมู่ 4 บ้านโนนชาด
- 8) นางบุญมี ฤาชา หมู่ 4 บ้านโนนชาด
- 9) นางอรนภา ขวัญพรหม หมู่ 5 บ้านห้วยลาด
- 10) นายปิ่น ขวัญพรหม หมู่ 5 บ้านห้วยลาด
- 11) นายปิ่น ขวัญล้อม หมู่ 5 บ้านห้วยลาด
- 12) นางเลียง ขวัญหอม. หมู่ 5 บ้านห้วยลาด
- 13) นายทองใส บุญศรี หมู่ 7 บ้านกกก่อ
- 14) นายสมคิด ขวัญเดิน หมู่ 7 บ้านกกก่อ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง
2. แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นแบบสังเกตอย่างไม่มีโครงสร้าง การสังเกตเกี่ยวกับสภาพทั่วไปด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ตลอดจนการสังเกต ขั้นตอน/ กระบวนการประกอบพิธีกรรมตลอดระยะงานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่บ้านน้ำหนาว
3. อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่
 1. กล้องถ่ายรูป สำหรับบันทึกภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหว
 2. เครื่องบันทึกเสียง
 3. สมุดจดบันทึก
 4. แบบสัมภาษณ์

การสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์ แบบไม่มีโครงสร้าง ผู้วิจัยดำเนินการสร้างเครื่องมือตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณี
2. สร้างแบบสัมภาษณ์และแบบสังเกตฉบับร่างให้ครอบคลุมจุดประสงค์ของการศึกษาวิจัย

3. นำแบบสัมภาษณ์ฉบับร่างเสนอต่อผู้บริหาร ที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและให้ข้อเสนอแนะ
4. นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะให้มีความสมบูรณ์
5. จัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์ เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น และวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาได้ทั้งหมด การสังเกต และการศึกษาค้นคว้าเอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มาเชื่อมโยงข้อมูล วิเคราะห์แยกหมวดหมู่หัวข้อตามประเด็นที่กำหนดไว้ ประมวลผล และรายงานการวิจัยเชิงบรรยายด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ โดยผลการวิจัยเป็นลักษณะเชิงพรรณนา (Description) และพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description) พร้อมให้ข้อเสนอแนะ

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

ความเป็นมาของประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว
(ชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์)

ระบบความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว

1. ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์/ สิ่งศักดิ์สิทธิ์/ พญานาค
2. ความเชื่อทางพุทธศาสนา (การสงกรานต์น้ำพระ/ การทำบุญ)

การแสดงออกทางพิธีกรรม/ งานประเพณี

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว)

บทบาทและหน้าที่ต่อชุมชน

1. ด้านจิตใจ: ที่พึ่งยึดเหนี่ยว คลายความกังวลในการทำเกษตร
2. ด้านสังคม: ความสมานฉันท์ การรวมตัวของเครือญาติในท้องถิ่น
3. ด้านสิ่งแวดล้อม: การอนุรักษ์พื้นที่ถ้าและธรรมชาติรอบข้าง
4. ด้านอัตลักษณ์: การสืบทอดมรดกวัฒนธรรมของชาวอำเภอ น้ำหนาว

บทที่ 4

ผลการศึกษาวิจัย

ความเป็นมาของประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ น้ำหนาว

งานบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่เป็นประเพณีสำคัญของชาวตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษต่อเนื่องมายาวนานกว่า 100 ปี เกิดจากความศรัทธาที่ชุมชนมีต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาว สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองผืนป่า แหล่งน้ำ และผู้คนในพื้นที่ ประเพณีนี้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อพื้นบ้าน พระพุทธศาสนา และวิถีชีวิตของชุมชนที่พึ่งพาธรรมชาติ

ตามความเชื่อของชาวบ้าน เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาวเป็นผู้ปกป้องรักษาผืนป่า ภูเขา ลำห้วย และทรัพยากรธรรมชาติในเขตน้ำหนาว อีกทั้งยังคุ้มครองผู้คนที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ปลอดภัยจากภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยจากสัตว์ป่า อุบัติเหตุ การเดินทาง หรือเหตุการณ์ไม่คาดคิด ผู้ที่เดินทางผ่านบริเวณถ้ำใหญ่ น้ำหนาว หรือเข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่ป่าเขามักจะแวะสักการะ ขอรพร หรือกล่าวคำบอกกล่าวต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ก่อนเสมอ เพื่อความเป็นสิริมงคลและความสบายใจ

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาวไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการกราบไหว้บูชาเท่านั้น แต่ยังสะท้อนผ่านพิธีกรรมและประเพณีที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นเป็นประจำ โดยเฉพาะพิธีสงฆ์น้ำพระเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาว ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญที่ชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านในตำบลหลักด่าน เข้ามามีส่วนร่วม พิธีดังกล่าวเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูและความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาชุมชน ตลอดจนเป็นการขอพรให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล พืชผลทางการเกษตรเจริญงอกงาม และประชาชนมีความสุขความเจริญ

ในวันประกอบพิธี ชาวบ้านจะร่วมกันจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง เช่น หัวหมู ไก่ต้ม ผลไม้ ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน และเครื่องเซ่นไหว้อื่น ๆ ตามความเชื่อดั้งเดิม บางครอบครัวที่ประสบความสำเร็จในชีวิต หรือสมหวังตามที่ได้บนบานไว้ ก็จะนำสิ่งของมาถวายแก้บนเพื่อแสดงความขอบคุณต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ กิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดความร่วมมือและความสามัคคีในชุมชน เพราะทุกคนต่างช่วยเหลือกันในการจัดงานและสืบสานประเพณีให้คงอยู่

นอกจากนี้ ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ น้ำหนาวยังมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านจำนวนมากเชื่อว่าป่าไม้ ภูเขา และถ้ำเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าพ่อ จึงไม่ควรบุกรุก ทำลาย หรือใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ความเชื่อนี้มีส่วน

ช่วยให้คนในชุมชนเกิดความเคารพต่อธรรมชาติ และร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำและแหล่งอาหารสำคัญของชุมชน

เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวยังเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในยามที่เผชิญกับความทุกข์ หรือความไม่แน่นอนของชีวิต เมื่อเกิดปัญหาด้านสุขภาพ การทำมาหากิน หรือเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ผู้คนมักเดินทางไปกราบไหว้ขอพรเพื่อเป็นกำลังใจและสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความศรัทธาที่มีต่อเจ้าพ่อจึงเปรียบเสมือนพลังใจที่ช่วยหล่อหลอมให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างเข้มแข็ง

ด้วยเหตุนี้ เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวจึงมิได้เป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อพื้นบ้านเท่านั้น หากยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความผูกพันระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และชุมชนในตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ ความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านเรื่องเล่าปรัมปรา พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า และเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงผู้คนในชุมชนให้เกิดความรัก ความสามัคคี และความภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิด

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับ “เจ้าพ่อถ้ำใหญ่” ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการกล่าวขานควบคู่กันมาในตำนานท้องถิ่นของบริเวณถ้ำใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสืบทอดกันมาว่า ในอดีตบริเวณถ้ำใหญ่เป็นป่าดงดิบที่อุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยพรรณไม้นานาชนิด สัตว์ป่าน้อยใหญ่ และเรื่องราวลึกลับเหนือธรรมชาติ ผู้คนที่เดินทางผ่านเส้นทางดังกล่าวมักพบเห็นชายร่างใหญ่ปรากฏตัวอยู่บริเวณปากถ้ำบนสันเขา หรือภายในผืนป่า บางครั้งปรากฏให้เห็นเพียงชั่วครู่ก่อนจะหายไปอย่างไร้ร่องรอย จึงเชื่อกันว่าชายผู้นั้นมิใช่มนุษย์ธรรมดา หากเป็นเจ้าของสถานที่หรือผู้พิทักษ์ดูแลผืนป่าและถ้ำใหญ่แห่งนี้

ภาพที่ 1 ทางขึ้นถ้ำใหญ่น้ำหนาว ตำบลหลักด่าน

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ตำนานอีกหลายสำนวนยังกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ผู้คนหลงทางภายในป่า หรือประสบอันตรายจากสัตว์ป่าและสภาพภูมิประเทศอันยากลำบาก โดยในช่วงเวลาคับขันมักมีชายปรากฏตัวขึ้นเพื่อชี้ทางออกจากป่า บอกตำแหน่งแหล่งน้ำ หรือส่งสัญญาณเตือนภัยก่อนเกิดเหตุร้าย ทำให้ผู้ประสบเหตุสามารถเดินทางกลับถึงบ้านได้อย่างปลอดภัย ความเชื่อดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความเคารพศรัทธาในหมู่ชาวบ้าน ขณะเดียวกัน ยังมีความเชื่ออีกสำนวนหนึ่งที่กล่าวว่า เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวเป็นวิญญาณผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ที่สถิตอยู่ภายในถ้ำใหญ่ และมีความเกี่ยวข้องกับพญานาคผู้ดูแลแหล่งน้ำได้ภูเขา ชาวบ้านเชื่อว่าหากมีการบวงสรวง หรือประกอบพิธีกรรมอย่างถูกต้องตามจารีตประเพณี จะส่งผลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล แหล่งน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ พืชผลทางการเกษตรเจริญงอกงาม และผู้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ผสานอยู่ในวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน

ส่วนตำนานถ้ำใหญ่ที่แพร่หลายในพื้นที่อำเภอน้ำหนาวนั้น กล่าวถึงพญานาคและเหล่าบริวารที่อาศัยอยู่บริเวณเทือกเขาและแหล่งน้ำโดยรอบ ต่อมาพญานาคได้เลื้อยหายเข้าไปภายในถ้ำใหญ่ และได้ปรากฏตัวอีก จนชาวบ้านเชื่อว่าพญานาคได้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองพื้นที่แห่งนี้ เรื่องเล่าดังกล่าวจึงได้รับการสืบทอดและผสมผสานเข้ากับความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ จนเกิดเป็น ความเข้าใจร่วมกันว่าเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และพญานาคมีความเชื่อมโยงกันในฐานะผู้พิทักษ์ชุมชน ผู้ดูแลผืนป่า และผู้รักษาความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในท้องถิ่น

จากความเชื่อดังกล่าว ได้นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมและประเพณีสำคัญของชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ในตำบลหลักด่านเล่าว่า การจุดบั้งไฟถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่เป็นเสมือนการส่งสัญญาณบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนผากฟ้า รวมถึงเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ผู้ดูแลผืนป่าและขุนเขา เพื่อขอให้ช่วยดลบันดาลฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล คุ้มครองผู้คนให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย และส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์แก่พืชผลทางการเกษตร ความเชื่อนี้จึงเป็นที่มาของประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ หรือบุญบั้งไฟ ซึ่งได้รับการสืบทอดต่อเนื่องมายาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ และยังคงเป็นประเพณีสำคัญของชุมชนจนถึงปัจจุบัน

สำหรับสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมของเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดงนั้น ประกอบด้วย ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณหมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน เป็นสถานที่เคารพสักการะหลักของชุมชนที่ชาวบ้านและผู้มีจิตศรัทธาเดินทางมาสักการะเพื่อความ เป็นสิริมงคลอยู่เป็นประจำ อีกแห่งหนึ่งคือ ศาลสำรองภายในบริเวณวัดจันทรังษี ซึ่งปัจจุบันเป็นวัดร้าง ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดเก่า” โดยใช้อาคารศาลาเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น ภายในเป็นที่ประดิษฐานศาลสำรองของเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่ประจำปี ทั้งนี้ในช่วงเวลาของการประกอบพิธีกรรมสำคัญประจำปี จะมีการอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดงมาประทับชั่วคราว ณ สถานที่ดังกล่าว เพื่อให้ประชาชนและผู้เข้าร่วมงานได้สักการบูชาและประกอบพิธีตามขนบธรรมเนียมที่สืบทอดกันมา

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ชาวบ้านมีการเรียกพิธีกรรมดังกล่าวอีกหลายชื่อคือ บุญสงฆ์น้ำเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ บุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ เป็นต้น โดยถูกจัดขึ้นที่บริเวณถ้ำใหญ่น้ำหนาว เป็นประเพณีสำคัญของชาวตำบลหลักด่านที่สืบทอดกันมานานกว่า 100 ปี นิยมจัดในช่วงเดือนเมษายน - พฤษภาคม (กำหนดในวันข้างขึ้นเดือน 6 ของทุกปี ตรงกับวันเสาร์ หรือวันพฤหัสบดี ตามปฏิทินจันทรคติ) หลังจากที่ชาวบ้านได้ประกอบพิธีกรรมแขวนธงเสร็จสิ้นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะจัดประชุมหารือของผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน พระสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และประชาชนในพื้นที่ โดยกำหนดการจัดงานด้วยกัน 4 วัน 3 คืน และรูปแบบการจัดงานให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมา พร้อมทั้งแบ่งหน้าที่รับผิดชอบให้แก่ฝ่ายต่าง ๆ เช่น ฝ่ายสถานที่ ฝ่ายพิธีการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายจัดเตรียมเครื่องถวาย เครื่องประกอบพิธีกรรม และฝ่ายดูแลความปลอดภัย เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เพื่อสักการะเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ขอความเป็นสิริมงคล ความปลอดภัย และความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน รวมทั้งขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว (งานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว)

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ เป็นประเพณีที่ชุมชนตำบลหลักด่านสืบทอดจากบรรพบุรุษ เป็นระยะเวลากว่า 100 ปี จากความเชื่อและศรัทธาต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ แห่งถ้ำใหญ่น้ำหนาว บรรพบุรุษดั้งเดิมของผู้นั้นในแถบนี้ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายมาจากชาวลาวล้านช้างกลุ่มหลวงพระบาง รวมถึงชาวอีสานจากแถบด่านซ้าย ท่าลี่ และนาแห้ว ที่พากันอพยพย้ายถิ่นฐานข้ามทิวเขาเพชรบูรณ์เข้ามาปักหลักทำมาหากินตั้งแต่ในอดีต การอพยพย้ายถิ่นสู่ดินแดนใหม่ที่เป็นป่าเขาสูงชันและทุรกันดารในสมัยก่อน ทำให้กลุ่มผู้อพยพต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติและความไม่แน่นอนในการดำเนินชีวิต พวกเขาจึงนำเอา “ความเชื่อดั้งเดิม” จากถิ่นฐานเก่าติดตัวมาด้วย โดยเฉพาะการนับถือพญานาค ฝับบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ปกปักรักษาผืนป่าและแหล่งน้ำ ซึ่งในพื้นที่น้ำหนาวนี้ได้หลอมรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ “เจ้าพ่อถ้ำใหญ่” (พญานาคแห่งถ้ำใหญ่น้ำหนาว) เพื่อเป็นกลไกทางจิตวิทยาในการสร้างขวัญกำลังใจและความมั่นคงให้แก่ชุมชนผู้มาตั้งรกรากใหม่ อีกทั้งยังนำเอาฮีตคองจากฮีตเดือนห้า (บุญสงกรานต์) โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันทำ “ธุง” (ธุงดำและธุงแมงกะเบี้ยว) ตั้งแต่ช่วงสงกรานต์กลางเดือนเมษายน ซึ่งการทำธุงเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและปิดป่าสิ่งชั่วร้ายเป็นอัตลักษณ์สำคัญในระบบบุญสงกรานต์ของชาวอีสานและล้านช้าง การส่งต่อสู่ฮีตเดือนหก (บุญบั้งไฟและพิธีสงฆ์น้ำ) พิธีกรรมหลักจะเกิดขึ้นในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งตามฮีตอีสานคือช่วงเวลาของ “บุญบั้งไฟ” มีการนำบั้งไฟโบราณและต้นปราสาทผึ้งเข้าร่วมขบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ เพื่อบูชาและเสี่ยงทายดินฟ้าอากาศต่อพระยาแถนหรือพญานาค ก่อนที่จะเริ่มต้นฤดูกาลปักดำทำนา ตลอดจน “พิธีฮีดสงฆ์” หรือการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปและพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นจารีตโบราณที่สืบทอดกันมาอย่างเหนียวแน่นในแถบวัฒนธรรมล้านช้าง

1. บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว)

บุคคลที่เกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการจัดงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าฯ ทั้งในส่วนของการจัดงานประเพณี การดำเนินพิธีกรรม/ ขั้นตอนต่าง ๆ การจัดเตรียมสิ่งของเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ดังนี้

1.1 ผู้นำชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่เข้ามามีบทบาทในการบริหาร จัดการ และขับเคลื่อนพิธีกรรมประเพณีร่วมกับชาวบ้าน อาทิ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล (นายก อบต.) สมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภา อบต. เป็นต้น

1.2 ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึง ผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้นำประกอบพิธีกรรมตลอดจนบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และมีส่วนในการจัดพิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกำหนดการจัดงาน การจัดเตรียมสถานที่ สิ่งของ ตั้งแต่วันก่อนจัดงานจนถึงสิ้นสุดงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว

1) พระสงฆ์ หมายถึง ผู้ประกอบพิธีทางศาสนา ได้แก่ รับบิณฑบาตและถวายภัตตาหาร นำสวดมนต์ ทำน้ำพระพุทธรูปให้ศีล การเจริญพุทธรูป รับถวายผ้าป่าและต้นปราสาทผึ้ง ประกอบพิธีสวดสู่สรวงสวรรค์ และนำประกอบพิธีตามประเพณีต่าง ๆ

2) พ่อสมุน (จ๊า) ผู้นำทางจิตวิญญาณหลักของชุมชน ทำหน้าที่เดินเรื่อง เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นำทำน้ำมนต์ และเป็นผู้นำขบวนแห่พิธีกรรมต่าง ๆ

3) มัคทายก ผู้ประสานงานระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับชาวบ้านที่มาร่วมทำบุญ นำกล่าวอาราธนาศีล อาราธนาพระปริตร อาราธนาธรรม และนำกล่าวคำถวายต่าง ๆ ประกอบพิธีสงฆ์ รวมถึงคอยจัดโต๊ะหมู่บูชา เครื่องสักการะ ประสานความสะดวกให้แก่พระภิกษุสงฆ์ตลอดจนผู้มาร่วมงาน และควบคุมลำดับพิธีสงฆ์ให้เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติและจารีตประเพณี

4) แม่นางแตง ผู้จัดเตรียมเครื่องสักการะบูชา เช่น ขันธหามกเบ็ง ประทีปดินกา เครื่องร้อย เครื่องสักการบูชา 9 อย่าง และทำหน้าที่เป็นตัวแทนรับถวาย “ขันธ 8” จากชาวบ้านส่งต่อแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์

5) นางรำ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการรำถวายเจ้าพ่อถ้าใหญ่ โดยความสมัครใจ มีการซ้อมรำ โดยครูผู้ฝึกซ้อมจากองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน มาทำการฝึกสอนทำรำให้

1.3 ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (ปราชญ์ชาวบ้าน) ช่างผู้เชี่ยวชาญการทำบั้งไฟ ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของตำบลในการทำบั้งไฟ เพื่อจุดถวายในพิธี และผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มบุคคลที่เป็นผู้นำถ่ายทอดและจัดทำธง จำดอกลี้น ทำโครงต้นปราสาทผึ้ง และต้นผ้าป่าสามัคคี ประจำหมู่บ้าน

1.4 ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ประกอบด้วยชาวบ้านตำบลหลักด่าน ชาวบ้านจากตำบลห้วยไร่ อำเภอหล่มสัก และบุคคลอื่น ๆ ที่มีความเชื่อ ความศรัทธาแต่เจ้าพ่อถ้าใหญ่-เจ้าพ่อเสื่อแดง

2. เวลาและสถานที่ดำเนินพิธีกรรม

2.1 เวลา ในการจัดประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว ที่ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยยึดเอาวันข้างขึ้นเดือนหกของทุกปี ซึ่งตรงกับเดือนเมษายนหลังเทศกาลสงกรานต์ เป็นวันในการประกอบพิธีกรรมในงานประเพณีฯ ตลอดระยะเวลาทั้งสี่วันสามคืน ซึ่งก่อนถึงวันประเพณีจะมีการเตรียมงานล่วงหน้ากับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้ที่กำหนดวันจัดงานโดยพ่อสมุนหรือจ่า ร่วมปรึกษากับผู้นำชุมชน โดยทำหน้าที่บอกกล่าวและเลือกวันจัดงานประเพณีฯ ตรงกับวันเสาร์ หรือวันพฤหัสบดีของปฏิทินจันทรคติข้างขึ้นเดือนหก

2.2 สถานที่ ก่อนถึงวันงาน ชาวบ้านจะร่วมกันเพื่อทำความสะอาดสถานที่จัดงานจุดต่าง ๆ ทางเตนท์ ตั้งโต๊ะและเก้าอี้ พร้อมตกแต่งสถานที่ด้วยธง ผ้าแพร ดอกไม้ รวมถึงการจัดเตรียมข้าวของที่จะใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ อาทิ เครื่องสักการบูชา เพื่อให้เกิดความสวยงามและสมเกียรติแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชาตามสถานที่ดังนี้

1) ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน บริเวณที่ใช้ในการประกอบพิธีบอกกล่าว อัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ เจ้าพ่อเสือแดง ไปยังศาลสำรองที่วัดเก่า (วัดจันทรังษี) และพิธีจุดบั้งไฟ

2) วัดเก่า (วัดจันทรังษี) ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมด้านบนศาลา ศาลสำรองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่-เจ้าพ่อเสือแดง และทำอาหารถวายพระภิกษุสงฆ์ที่โรงครัว ก่อนถึงวันประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะจัดเตรียมสถานที่ทางเตนท์ จัดเก้าอี้ และทำความสะอาดโดยรอบพื้นที่ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นพิธีตักบาตรเช้า พิธีถวายต้นปราสาทผึ้งและผ้าป่าสามัคคี และพิธีสวดสู่ส่งกระทรงหน้าว้าว

3) วัดคลองยุต ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด ทำความสะอาดทางเข้าและโดยรอบพระธาตุทั้งสอง เพื่อประกอบพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุ วัดคลองยุตและจุดบั้งไฟ

4) ถ้ำใหญ่น้ำหนาว พื้นที่โดยรอบทั้งทางขึ้นลงถ้ำใหญ่น้ำหนาว และบริเวณโถง เพื่อประกอบพิธีถวายเครื่องสักการะเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ พิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูปบริเวณโถงถ้ำใหญ่และจุดบั้งไฟ

5) ทำการโยงด้ายสายสิญจน์ โดยเริ่มจากวัดเก่า (วัดจันทรังษี) หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน ผ่านไปตามถนนภายในหมู่บ้าน หมู่ที่ 1, 2 และหมู่ที่ 3

ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีกรรมทั้งสี่วันสามคืนแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันเก็บกวาด ล้างภาชนะและทำความสะอาดศาลาวัด บริเวณประกอบพิธี และสถานที่ต่าง ๆ ถือเป็นวิถีชีวิตอันงดงามที่สะท้อนถึงความสามัคคี น้ำใจ และการร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนในการดูแลรักษาสถานที่ส่วนรวม

ภาพที่ 2 ชาวบ้านจัดเตรียมสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมที่วัดเก่า (วัดจันทรงษ์)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

3. เครื่องสักการบูชา และประกอบพิธีกรรม

3.1 ชุง

1) ชุงในงานเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน และหมู่ที่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว ร่วมแรงร่วมใจกันรังสรรค์ขึ้นเพื่อนำไปแขวนบูชาตามสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน ในช่วงประเพณีสงกรานต์ ในทุก ๆ ปี เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่จะมารวมตัวกัน ณ ศาลาวัดเก่า (วัดจันทรงษ์) ร่วมกันใช้สองมือ และหัวใจที่เปี่ยมด้วยศรัทธา ถักทอเส้นไหม เส้นด้าย หรือไหมพรมหลากหลายสีสัน (ยกเว้นสีดำ) พันเข้ากับโครงไม้ไผ่ที่เหลาอย่างประณีต ม้วนร้อยโยงไปมาจนเกิดเป็นลวดลายคล้ายใยแมงมุม ก่อนจะนำมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันเป็นสายยาว หรือรูปแบบต่าง ๆ ตามที่ออกแบบไว้

ภาพที่ 3 ชาวบ้านในตำบลหลักด่าน ร่วมใจกันช่วยกันทำชุงดำและชุงแมงกะเบี้ยว
(ที่มา : สุกิจรา จัวยอน. 2569)

ในทุกขั้นตอนของกระบวนการนี้ แฝงไว้ด้วยความละเอียดอ่อนและความตั้งใจจริง การทำธุรกิจไม่ใช่เพียงแค่การถักทอผืนผ้า แต่คือพื้นที่ที่คนในชุมชนได้มานั่งล้อมวง พูดคุยสารทุกข์สุกดิบ และหลอมรวมความสามัคคีให้เป็นหนึ่งเดียว โดยมีวิถีชีวิต ความเชื่อ และความศรัทธาเป็นสายใยเชื่อมโยงและสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

2) **ธงในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่** เป็นธงที่ชาวบ้านชุมชนตำบลหลักด่านร่วมใจกันถักทอขึ้นเพื่อทำบุญบำรุงและถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ โดยในวันประกอบพิธี (วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6) ชาวบ้านจะนำธงนี้เข้าร่วมในขบวนแห่ไปยังถ้ำใหญ่น้ำหนาว เพื่อนำไปแขวนบูชาบริเวณหน้าปากถ้ำใหญ่ ถวายเป็นพุทธบูชาและแสดงความเคารพศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น

ธงของชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาติ “ ธง 1 ผืน ประกอบด้วย ส่วนหัว เรียกว่า หัวเรือ ทำมาจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้หางนกยูง หรือไม้จันทน์ส่วนลำตัวมีลักษณะเป็น 5 ช่อง หรือ 5 หาง โดยในแต่ละช่องถักมัดด้วยไหมพรมหลากหลายสีสัน ถักมัดถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ จำนวน 2 ผืน โดยนำไปร่วมในขบวนแห่บั้งไฟและถูกแขวนไว้บริเวณหน้าถ้ำใหญ่ 1 ผืน และแขวนบริเวณศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ 1 ผืน ” (ปริญา ฤาชา, สัมภาษณ์ 18 เมษายน 2569)

ธงของชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน และ หมู่ที่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว นั้น ได้ร่วมกันรังสรรค์ธงอันเป็นเอกลักษณ์ขึ้นมา 2 ประเภท เพื่อใช้ในพิธีแขวนธงตามความศรัทธา ดังนี้

1) ธงทอ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ธงดำ” ธงที่ทอจากเส้นฝ้ายสีขาวบริสุทธิ์ จำนวน 7 ผืน เพื่อเป็นตัวแทนของแต่ละหมู่บ้านในตำบลหลักด่าน (หมู่บ้านละ 1 ผืน) เมื่อถักมัดเสร็จเรียบร้อยแล้วชาวบ้านจะนำไปกราบไหว้ถวายตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และจุดสำคัญรวม 7 ผืน คือ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ จำนวน 2 ผืน วัดเก่า (วัดจันทรังษี) จำนวน 2 ผืน ถ้ำใหญ่น้ำหนาว จำนวน 2 ผืน และลำห้วยขอนแก่น จำนวน 1 ผืน

ภาพที่ 4 ธงทอ หรือธงดำ
(ที่มา : สุจิตรา จัวยอน. 2569)

2) รุ่งไยแมงมุม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รุ่งแมงกะเบี้ยว” รุ่งที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นด้วยสีส้มอันงดงามมัดถักขึ้นจากไหมพรมหลากหลายสีสันจำนวน 6 ผืน โดยชาวบ้านจะนำไปปักแขวนเพื่อเป็นเชิงสัญลักษณ์ตามแนวอาณาเขตของบ้านหลักด้าน ไม่ว่าจะเป็นที่ศาลเจ้าพ่อถ้าใหญ่ บริเวณต้นน้ำของหมู่บ้าน (ลำห้วยขอนแก่น) วัด สถานที่สำคัญ ตลอดจนบริเวณปากทางเข้าออกหมู่บ้าน

ภาพที่ 5 รุ่งไยแมงมุม หรือรุ่งแมงกะเบี้ยว
(ที่มา : สุจิตรา จุ้ยวอน. 2569)

“ การทำรุ่งแขวนในปัจจุบันของคุณยายเริ่มทำช่วงสงคราม ในวันที่ 14 – 16 เมษายนของทุกปี โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะมารวมตัวกันที่ศาลาวัดเก่า ช่วยกันทำรุ่งลวดลายต่าง ๆ ทั้งรุ่งดำ และรุ่งแมงกะเบี้ยว ซึ่งในสมัยก่อนจะทำรุ่งที่บ้านพ่อสมุนคนเก่า รุ่งแขวนทำกันเองในหมู่บ้านปีละครั้ง เริ่มทำกันมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษ ก่อนปี พ.ศ. 2500 สมัยก่อนทำจากฝ้ายที่เส้นเป็นเส้น หนึ่งผืนจะมี 7 หาง หรือ 7 ช่อง ปัจจุบันพัฒนารุ่งจาก 7 หาง เป็น 9 หาง และได้นำเส้นไหมพรมเข้ามาเสริม ถักให้มีหลากหลายสีสัน ซึ่งไหมพรมสามารถหาซื้อได้ง่ายตามท้องตลาด ” (หนูลี ขวัญหอม, สัมภาษณ์ 18 เมษายน 2569)

ส่วนประกอบของธงไชยแมงมุม 1 ผืน หรือธงแมงกะเบี้ยว ประกอบด้วย

1. หัวเรือ ส่วนยอดบนสุดของธง นิยมทำมาจากไม้จั่วที่ขึ้นอยู่ตามป่าชุมชน หรือไม้หางนกยูง โดยรูปทรงจะขึ้นอยู่กับการจินตนาการของผู้ทำที่ไม่มีรูปแบบตายตัว

ภาพที่ 6 ส่วนที่เรียกว่า หัวเรือ ของธงดำ

(ที่มา : สัจจิรา จุ้ยวอน. 2569)

2. พวงมาลัย ส่วนตกแต่งที่นำมาประดับขนานไปกับลำตัวธงทั้งด้านซ้ายและด้านขวา และทางด้านล่างสุดของธง (หางธง)

ภาพที่ 7 พวงมาลัย ส่วนที่ขนานไปกับตัวธง (ซ้าย) และส่วนที่เป็นหางธง (ขวา)

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

3. **วงแขมกะเบี๋ย** รุ่ง 1 ผืน ประกอบด้วยวงแขมกะเบี๋ย 9 หาง หรือ 9 ช่อง มัดถักให้มีขนาดลดหลั่นกันลงมาจากใหญ่ไปเล็กอย่างได้สัดส่วน เพื่อความพลิ้วไหวและสวยงามตามภูมิปัญญาโบราณ

ภาพที่ 8 วงแขมกะเบี๋ยที่ถักมัดด้วยไหมพรมหลากสีเส้น
(ที่มา : สุจิตรา จุ้ยวอน. 2569)

4. **ปีกนก หรือปีกแขมกะเบี๋ย** ส่วนที่ต่อขยายออกไปทางด้านข้างขนานทั้งด้านซ้ายและด้านขวาเพื่อช่วยเสริมสร้างรูปทรงของรุ่งให้ดูงดงามและมีมิติยิ่งขึ้น

ภาพที่ 9 ชาวบ้านช่วยกันติดปีกนก ทั้งด้านซ้ายและด้านขวาของรุ่ง
(ที่มา : สุจิตรา จุ้ยวอน. 2569)

5. รังนก หรือหางนกแขว ส่วนที่อยู่ล่างสุดของธง ช่วยเสริมให้ตัวธูปอ่อนช้อยยามลมพัด

ภาพที่ 10 รังนก หรือหางนกแขว ส่วนชายดัดตั้งที่อยู่บริเวณล่างสุดของธง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

พิธีแขวนธง หรือการถวายธง เป็นอีกหนึ่งอัตลักษณ์สะท้อนศรัทธาอันบริสุทธิ์ของชุมชน โดยในปี พ.ศ. 2569 นี้ พิธีดังกล่าวจัดขึ้นในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งตรงกับวันเสาร์แรกของข้างขึ้น เดือน 6 ตามปฏิทินสุริยคติไทย อันเป็นช่วงเวลาต่อเนื่องกับเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านสู่ปีใหม่ไทย ชาวบ้านมีความเชื่อสืบต่อกันมาว่า การทำธูปถวายเป็นพุทธบูชา คือการสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ โดย “ธูป” นั้นเป็นตัวแทนแห่งความสิริมงคลและกองบุญ ทั้งยังแฝงคติความเชื่อในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย ภูตผีวิญญาณ ตลอดจนจนเป็นการบอกกล่าวบวงสรวงเทพยดา ฟ้าดินให้ลงมาปกป้องคุ้มครองรักษาคนในชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข ในการประกอบพิธีกรรมนั้น ธูปส่วนหนึ่งจะถูกนำมาแขวนประดับเพื่อเฉลิมฉลองเทศกาลสงกรานต์และสืบทอดพระพุทธศาสนา และธูปอีกส่วนหนึ่งจะถูกนำมาถวายแด่เจ้าพ่อถ้าใหญ่ในงานบุญสงกรานต์น้ำพระถ้าใหญ่น้ำหนาว เพื่อแสดงความเคารพศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่มืองอย่างพร้อมเพรียงกัน

ภาพที่ 11 การแขวนธุง ณ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน
(ที่มา : สุจิตรา จัวยอน. 2569)

3.2 พานบายศรีสู่ขวัญ

ถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง อย่างละ 1 ชุด ในพานบายศรีสู่ขวัญ 1 ชุด ประกอบด้วย

1. เหล้าขาว 1 ขวด
2. ข้าวสาร (ข้าวเหนียว)
3. ข้าวเปียก หรือที่เรียกว่า ข้าวนึ่ง
4. กล้วย 1 ลูก

5. อ้อย 1 ท่อน
6. ไก่พื้นบ้าน (ไก่แจ้) ต้มสุก 1 ตัว (ห้ามใช้ป็นหรืออาวุธอื่น ๆ ยิ่ง ห้ามฉีกปาก)
7. ข้าวต้มมัด กำหนดให้ชาวบ้านนำมาสมทบครัวเรือนละ 1 มัด (มี 4 กลีบ)
8. ข้าวปั้น
9. ฝ้ายผูกแขน
10. หวี กระจก นาฬิกา แหวน แป้งกระป๋อง อย่างละ 1 อัน
11. บุหรี่ (มวนยาสูบแบบโบราณ โดยใช้ใบตองแห้งมวนยาสูบ) 1 ม้วน
12. คำหมาก 1 คำ
13. เมี่ยง 1 คำ
14. ฝ้าย หรือผ้าขาว ผ้าแดง
15. เทียนเวียนหัว
16. ดอกไม้ 1 คู่ และเทียน 1 คู่

ภาพที่ 12 พานบายศรีสู่ขวัญ (ซ้ายและกลาง) และเครื่องถวายสักการบูชาอื่น ๆ (ขวา)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ในการประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ นิยมใช้ “ด้ายผูกข้อมือ” ที่ทำจากฝ้ายบริสุทธิ์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งการรับขวัญและเสริมความเป็นสิริมงคลให้แก่ชีวิต ทว่าในปัจจุบัน เนื่องจากเส้นฝ้ายธรรมชาติเริ่มหาได้ยากขึ้น จึงได้มีการประยุกต์นำ “ผ้าขาวและผ้าแดง” มาใช้ทดแทน อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนสิ่งวัสดุนี้ยังคงเพียบพร้อมไปด้วยคุณค่า ความหมาย และความเชื่อดั้งเดิมอย่างไม่เสื่อมคลาย ทั้งในเรื่องการเรียกขวัญและภักดี และการประสาทพรให้เกิดความเป็นสิริมงคลร่มเย็นแก่ผู้เข้าร่วมพิธีเช่นเดิม

3.3 เครื่องร้อย

เครื่องร้อย คือ เครื่องประกอบพิธีกรรมสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น ที่จัดเตรียมขึ้นอย่างประณีตบรรจง โดยยึดหลักการจัดเตรียมสิ่งของมงคลแต่ละชนิดให้ครบอย่างละ 100 คำ หรือ 100 ชิ้น ตามความเชื่อและจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยสิ่งมงคล 11 อย่าง ดังนี้

ภาพที่ 13 เครื่องร้อย ประกอบด้วยสิ่งของมงคลแต่ละชนิดอย่างละ 100 คำ
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

1. **คำหมากพลู** ทำจากหมากเขียว ปูนแดง หรือปูนขาว ห่อด้วยใบพลูอย่างประณีตเป็นคำ ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องแสดงความเคารพสักการะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และดวงวิญญาณของบรรพบุรุษตามวิถีดั้งเดิม
2. **บุหรี** มวนด้วยใบตองกล้วยน้ำว้าตามแบบแผนโบราณอย่างเคร่งครัด ถือเป็นเครื่องเซ่นไหว้สำคัญในพิธีกรรม
3. **คำเมี่ยง (เมี่ยงคำ)** ประกอบด้วยตะไคร้หั่น ชিংหั่นเต๋า และพริกชี้ฟ้าหั่นซอย ห่อด้วยใบมันเป็นคำ ๆ แล้วนำมาเสียบไม้ ไม้ละ 10 คำ
4. **แกงส้ม** แกงโบราณที่เน้นรสเปรี้ยวจากน้ำมะนาว หรืออาจใช้หน่อไม้ดอง มะละกอ และมะเขือส้มเป็นส่วนประกอบ โดยจะไม่ใส่เนื้อสัตว์ ต้มเคี่ยวจนเข้ากัน จากนั้นจึงนำมาบรรจุในกรวยที่พับจาก “ใบขนุน” ด้วยความเชื่อที่ว่า ใบขนุนเป็นสัญลักษณ์แห่งการเกื้อหนุน จุนเจือ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ร่วมพิธีมีผู้ค้ำจุน มีบารมี ทรัพย์สินเงินทอง และมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน
5. **แกงหวาน** ทำจากการเคี่ยวน้ำตาลจนละลาย มีรสหวานละมุน แล้วใส่ลงในกรวยใบขนุนเช่นเดียวกับแกงส้ม
6. **ข้าวขาว** ข้าวเหนียวสุกสีขาวบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ ปั้นเป็นคำ ๆ

7. **ข้าวเหลือง** ข้าวเหนียวสุกที่นำไปคลุกเคล้ากับขมิ้นจนมีสีเหลืองทอง สื่อความหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคล

8. **ข้าวแดง** ข้าวเหนียวสุกที่ผสมปูนเคี้ยวหมากจนเกิดเป็นสีแดงตามความเชื่อโบราณ

9. **ข้าวดำ** ข้าวเหนียวสุกที่ผสมกับผงถ่านธรรมชาติจนมีสีดำสนิท จัดเป็นเครื่องร้อยตามตำราพิธีกรรมโบราณ

10. **อ้อย** หั่นเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมลูกเต๋า แล้วนำมาเสียบไม้ ไม้ละ 10 ชิ้น สื่อถึงความหวานชื่น รื่นรมย์ และความอุดมสมบูรณ์ในชีวิต

11. **กล้วยน้ำว้า** หั่นเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมลูกเต๋า เสียบไม้ ไม้ละ 10 ชิ้น เป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ และความเจริญก้าวหน้าของชีวิต

เครื่องร้อย ทั้งหมดนี้ ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งของในพิธีกรรมเท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา ความเชื่อ และคตินิยมอันลึกซึ้งของชุมชนที่สืบทอดกันมาอย่างช้านาน โดยทุกองค์ประกอบล้วนแฝงความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่มุ่งเน้นการประสาทพรด้านความเป็นสิริมงคล ความอุดมสมบูรณ์ และการเกื้อหนุนคำจูน เพื่อดลบันดาลให้ผู้ประกอบพิธีและครอบครัวประสบแต่ความร่มเย็นเป็นสุขสืบไป

3.4 เครื่องสักการบูชา

เครื่องสักการบูชา ประกอบด้วยสิ่งมงคล 9 อย่าง จัดวางรวมกันในกระทงใบตอง พร้อมปักเทียนบูชา จำนวน 1 เล่ม ประกอบด้วย

1. ข้าวเปลือก
2. ข้าวตอกแตก
3. คำหมาก
4. บุหรี่
5. ถั่วแดง
6. อ้อย
7. กล้วยน้ำว้า
8. งาดำ
9. ทราจจากลำห้วยขอนแก่น

ภาพที่ 14 เครื่องสักการบูชา 9 อย่าง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

3.5 ฝ้ายดินกา หรือประทีปดินกา

ประทีปดินกา เป็นเครื่องบูชาในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นตามภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านนำเส้นฝ้ายมาปั่นเป็นเกลียว โดยปลายแยกออกเป็น 3 แฉก คล้ายลักษณะอุ้งเท้าของนกกา จากนั้นนำไปวางในภาชนะ เช่น ถ้วยสังกะสี หรือถ้วยดินเผา ก่อนจะเติมน้ำมันเพื่อจุดไฟส่องสว่างบูชาในระหว่างประกอบพิธีกรรม คติความเชื่อนี้เป็นสายใยที่เชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับ “ตำนานแมกกาเผือก” ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาพื้นบ้านอันเก่าแก่

ภาพที่ 15 ฝ้ายดินกา ในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ตามตำนานเล่าว่า ในอดีตชาติมีสตรีผู้ทรงศีลและบำเพ็ญคุณงามความดีอย่างแรงกล้า เมื่อละโลกนี้ไปแล้วได้ไปอุบัติเป็น “แมกกาเผือก” อาศัยอยู่บนต้นไม้ใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำ วันหนึ่งแมกกาเผือกได้ให้กำเนิดไข่ 5 ฟอง ทว่าเกิดพายุใหญ่พัดกระหน่ำจนรังแตก ทำให้ไข่ทั้ง 5 ฟองพลัดพรากลอยไปตาม

กระแสน้ำคนละทิศละทาง ต่อมาไขเหล่านั้นได้รับการเลี้ยงดูจากสัตว์และมนุษย์ต่าง ๆ จนฟักออกมาเป็นกุมารทั้ง 5 คน เมื่อเจริญวัย กุมารทั้งหมดต่างมีจิตเลื่อมใสในพระธรรมจึงได้ออกบวช บำเพ็ญบารมีจนสำเร็จเป็นพระพุทเจ้า 5 พระองค์ในกัปนี้ (ภัทรกัป) ด้านแม่กาเผือกเมื่อตรอมใจตายด้วยความรักและคิดถึงลูก ก็ได้ไปเกิดเป็นท้าวภูมิภาคหาพรหมบนพรหมโลก เมื่อพระราชโอรสทั้ง 5 ทรงระลึกถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ของมารดา จึงได้รังสรรค์ประทีปที่มีลักษณะคล้ายรอยเท้าของแม่กาเผือกขึ้นมาเพื่ออุทิศบูชาทดแทนพระคุณ

ประทีปดินกา จึงไม่ได้เป็นเพียงแสงสว่างในพิธีกรรม แต่คือสัญลักษณ์แห่งความกตัญญูตเวทิตาอันบริสุทธิ์ ตัวเชิงประทีปที่มีแขนงยื่นออกมาคล้ายกรงเล็บของแม่กาเผือกนั้น ในบางท้องถิ่นยังนิยมทำเป็น 5 แฉก เพื่อสื่อถึงพระพุทเจ้าทั้ง 5 พระองค์ ผู้ทรงเป็นแสงสว่างส่องทางให้แก่ทางโลกสืบไป

การจุดประทีปดินกาในพิธีกรรม ไม่ใช่เพียงการให้แสงสว่างทางกายภาพ หากแต่แฝงไปด้วยความหมายอันลึกซึ้งและคติธรรม 5 ประการ ดังนี้

1. พุทธบูชาแด่พระพุทเจ้า 5 พระองค์ เพื่อน้อมรำลึกและบูชาพระพุทเจ้าทั้ง 5 พระองค์ในภัทรกัปอันอุดมมงคล
2. รำลึกพระคุณแม่กาเผือก เพื่อระลึกถึงพระคุณอันบริสุทธิ์และการเสียสละของแม่กาเผือกตามตำนานโบราณ
3. ประกาศความกตัญญูตเวทิตา เพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูและตระหนักในพระคุณอันยิ่งใหญ่ของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด
4. บูชาพระรัตนตรัยด้วยแสงแห่งปัญญา เพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา โดยอุปมาแสงไฟจากประทีปเป็นดังแสงสว่างแห่งสติปัญญาที่นำทางชีวิต
5. เสริมสิริมงคลและความเจริญรุ่งเรือง เพื่อเป็นสื่อในการตั้งจิตอธิษฐาน ขอความเจริญก้าวหน้าความร่มเย็นเป็นสุข และความเป็นสิริมงคลให้บังเกิดแก่ตนเองและครอบครัว

3.6 บั้งไฟ

ในอดีต งานบุญสงกรานต์ถ้าใหญ่ น้ำหนาวของตำบลหลักด่านจะขับเคลื่อนด้วยแรงศรัทธาและความสามัคคี โดยชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านจะร่วมแรงร่วมใจกันจัดทำบั้งไฟโบราณจากไม้ไผ่ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 - 2 นิ้ว ความยาว 40 - 50 เซนติเมตร เพื่อนำมารวมกันในงานบุญประจำปี โดยชาวบ้านในตำบลหลักด่าน จะจัดเตรียมบั้งไฟรวม 3 ลำ ประกอบด้วย บั้งไฟเสี่ยงฟ้าเสี่ยงฝน บั้งไฟถวายเจ้าพ่อถ้ำ และบั้งไฟฉลอง อย่างละ 1 ลำ เพื่อนำมาแข่งขันและจุดบูชา

ภาพที่ 16 บั้งไฟที่นำมาเข้าร่วมในพิธีสวดเจริญพระพุทธรมณต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ทว่าในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 รูปแบบวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป การแข่งขันบั้งไฟถูกยกเลิก ชาวบ้านไม่สามารถรวมตัวกันทำบั้งไฟได้เช่นเดิม ประกอบกับความก้าวหน้าทางวัสดุศาสตร์ ในปัจจุบันชุมชนจึงนิยมเปลี่ยนมาใช้ท่อพีวีซี (PVC) ขนาด 1.5 - 2 นิ้ว ซึ่งมีความแข็งแรงทนทานและสะดวกต่อการใช้งานมากกว่าไม้ไผ่ รวมถึงมีการสั่งซื้อบั้งไฟสำเร็จรูปจากต่างพื้นที่มากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ทางตำบลหลักด่านจึงได้มอบหมายให้ช่างผู้เชี่ยวชาญจากบ้านกกก่อ หมู่ที่ 7 เป็นผู้รับผิดชอบจัดทำบั้งไฟในนามของตำบลหลักด่าน จำนวน 8 ลำ เพื่อนำไปจุดถวาย ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญ 3 แห่ง ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ จำนวน 2 ลำ หน้าพระธาตุเก่า วัดคลองยุต จำนวน 2 ลำ และถ้ำใหญ่น้ำหนาว จำนวน 4 ลำ

การทำบั้งไฟเป็นศาสตร์ที่ผสมผสานทั้งศิลปะทางโครงสร้างและหลักวิทยาศาสตร์ของเชื้อเพลิง โดยมีส่วนประกอบสำคัญดังนี้

ส่วนโครงสร้าง ลำบั้งหรือกระบอบั้งไฟ ไม้หางบั้งไฟ (นิยมใช้ไม้ไผ่เลี้ยง ความยาวประมาณ 1.90 - 2.00 เมตร เพื่อถ่วงดุลและควบคุมทิศทางตอนตก) วัสดุตกแต่งลวดลาย เช่น ผ้าแพรหรือกระดาษสี เชือก และอุปกรณ์ยึดประกอบ รวมถึงฐาน หรือค้ำสำหรับตั้งบั้งไฟ

ส่วนเชื้อเพลิง (ดินขับดัน) เป็นส่วนสำคัญที่สุดที่ต้องอาศัยผู้มีความรู้และประสบการณ์สูงในการบรรจุ เพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานความปลอดภัยและข้อกำหนดทางกฎหมาย ลดความเสี่ยงในการเกิดอันตราย

ขั้นตอนการทำ เริ่มจากการเตรียมลำบั้งให้ได้ขนาดและสัดส่วนที่เหมาะสม จากนั้นติดตั้งหางบั้งไฟเพื่อช่วยรักษาสมดุลขณะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า แล้วจึงตกแต่งภายนอกด้วยผ้าแพร กระดาษ

สี หรือสัญลักษณ์ประจำหมู่บ้านให้สวยงาม ก่อนจะทำการตรวจสอบความแข็งแรงของส่วนประกอบทั้งหมดอย่างละเอียดอีกครั้ง ซึ่งกระบวนการผลิตทั้งหมดจะใช้เวลาประมาณ 2 - 3 วัน

ภาพที่ 17 การประกอบบั้งไฟ
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

นายธนกร ขวัญหอม ผู้สืบสานสายใยแห่งภูมิปัญญา หัวใจสำคัญของบั้งไฟตำบลหลักด่านในปัจจุบัน ผู้รับไม้ต่อในการสืบทอดภูมิปัญญานี้ นายธนกรเล่าว่า ตนเองมีความชื่นชอบเรื่องบั้งไฟมาตั้งแต่อายุ 20 ปี จึงได้เดินทางไปศึกษาเรียนรู้จากงานบุญบั้งไฟในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดหนองคาย อาศัยครูพักลักจำ สอบถามผู้มีประสบการณ์ และนำมาทดลองลองผิดลองถูกด้วยตนเอง เนื่องจากตำราโบราณมักเป็นความลับที่ผู้รู้ไม่เปิดเผยโดยง่าย ปัจจุบันนายธนกรประกอบอาชีพรับจ้างทำบั้งไฟเป็นงานอดิเรก โดยบั้งไฟที่ใช้ในงานบุญของตำบลจะมีน้ำหนักประมาณ 2 - 3 กิโลกรัม ความยาวลำบั้งประมาณ 66 - 68 เซนติเมตร มีต้นทุนการผลิตอยู่ที่ประมาณ 700 - 800 บาทต่อบั้ง (หากเป็นบั้งไฟขนาด 2 นิ้ว จะมีมูลค่าประมาณ 2,000 บาท)

ก่อนจะเริ่มลงมือทำบั้งไฟในทุกครั้ง จะต้องมีการประกอบ “พิธียกครู” หรือ “ยกกาย” โดยการจัดขันธ 5 หรือขันธ 8 เพื่อบอกกล่าวและขอขมาครูบาอาจารย์ตามความเชื่อดั้งเดิมเพื่อความเป็นสิริมงคลและความปลอดภัย เมื่อตัวบั้งไฟเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวบ้านจะนำเข้าพิธีสวดมนต์เย็นก่อนวันงานบุญสงกรานต์พระตำหนักภูพานาหาร 1 วัน จากนั้นจึงแห่บั้งไฟเป็นขบวนอย่างยิ่งใหญ่ไปยังวัดคลองยุตและตำหนักภูพานาหารเพื่อทำพิธีจุดถวาย แม้ในปัจจุบัน วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจะทำให้ชาวบ้านไม่ได้ลงมือขุดดินประสิวเหลาไม้ไผ่ด้วยตนเองเหมือนในอดีต แต่การมอบหมายให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นตัวแทนในการจัดทำ ก็ทำให้เปลวไฟแห่งศรัทธายังคงพุ่งทะยานสู่สวรรค์อย่างไม่ดับสูญ ซึ่งนายธนกรยังคงตั้งใจถ่ายทอดองค์ความรู้นี้ให้แก่บุตรหลานและคนรุ่นใหม่ในชุมชน เพื่อให้ภูมิปัญญาและประเพณีอันทรงคุณค่านี้ดำรงอยู่คู่ตำบลหลักด่านตราบนานเท่านาน (ธนกร ขวัญหอม, 23 เมษายน 2569)

3.7 ต้นปราสาทผึ้ง

การทำต้นปราสาทผึ้ง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ เป็นจารีตโบราณที่ชาวบ้านสืบทอดกันมาอย่างช้านาน สะท้อนถึงพลังศรัทธา โดยแบ่งบทบาทหน้าที่ตามวิถีชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะหลัก ๆ ดังนี้

หมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด ร่วมใจกันทำต้นปราสาทผึ้ง จำนวน 2 ต้น ร่วมแห่ต้นปราสาทผึ้งไปพร้อมกับขบวนบังไฟและเครื่องถวายต่าง ๆ ไปยังถ้ำใหญ่น้ำหนาวในพิธีสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว โดยจะถวายต้นปราสาทผึ้ง ณ ถ้ำใหญ่ จำนวน 1 ต้น ส่วนอีก 1 ต้น จะนำกลับมาถวายในช่วงพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น

ภาพที่ 18 ต้นปราสาทผึ้งที่ชาวบ้านนำไปถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ชาวบ้านหมู่ที่ 1 - หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน และหมู่อื่น ๆ หลังจากเสร็จสิ้นพิธีสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ในช่วงเช้าแล้ว ในช่วงบ่ายชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่จุดศูนย์กลาง ณ บ้านพ่อสมุน เพื่อช่วยกันทำโครงต้นปราสาทผึ้งและจำลองผึ้งเพื่อสร้าง “ต้นผึ้งหลัก” รวมถึงต้นผ้าป่า โดยใช้ขี้ผึ้งแท้ทั้งหมด ก่อนจะจัดขบวนแห่จากบ้านพ่อสมุนเคลื่อนไปยังศาลาวัดเก่า (วัดจันทรงษ์) เพื่อถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ในช่วงพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 19 ชาวบ้านช่วยกันจ้ำดอกผึ้งเพื่อสร้างต้นผึ้งหลักของชาวบ้าน บ้านหลักด่าน
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

การทำต้นปราสาทผึ้งของหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด

ในปี พ.ศ. 2569 บ้านโนนชาดได้กำหนดระยะเวลาในการจัดทำต้นปราสาทผึ้งออกเป็น 2 วัน คือ วันแรก (23 เมษายน 2569) กลุ่มผู้ชายในหมู่บ้านจะมารวมตัวกันจัดเตรียมวัสดุและขึ้นโครงสร้างหลักของต้นปราสาทผึ้ง และวันที่สอง (24 เมษายน 2569) จะเป็นวันทำดอกผึ้ง หรือที่เรียกว่า “**การจ้ำดอกผึ้ง**” ซึ่งชาวบ้านจะมารวมตัวกันหล่อดอกผึ้ง เพื่อนำมาประดับตกแต่งซุ้มเรียงเป็นชั้น ๆ บนโครงปราสาทให้งดงามวิจิตร โดยแม่พิมพ์ธรรมชาติจากป่าเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านอันโดดเด่น คือ “แม่พิมพ์” ที่นำมาใช้หล่อดอกผึ้ง ซึ่งทำมาจากผลของไม้เถาเลื้อยในป่า (ลักษณะคล้ายหัวกลอย) มีเนื้อแข็งและผิวภายนอกขรุขระไม่เรียบ ชาวบ้านเรียกผลไม้นี้ว่า “**อีลุบู่เป้า**” โดยจะนำมาแกะสลักลดทอนตามต้องการ และกรรมวิธีการทำดอกผึ้ง ชาวบ้านจะนำแม่พิมพ์อีลุบู่เป้าไปจุ่มลงในน้ำขี้ผึ้ง (ที่ได้จากรังผึ้งป่าธรรมชาติผสมกับเทียนไข) ที่หลอมจนเหลว ยกขึ้นลงประมาณ 2 - 3 ครั้ง เพื่อให้เนื้อขี้ผึ้งเกาะตัวหนากำลึงดี จากนั้นจึงนำไปแช่ในน้ำเย็นทันที เพื่อให้ขี้ผึ้งเซตตัวและหลุดร่อนออกจากพิมพ์ กลายเป็นดอกผึ้งรูปทรงสวยงาม

ภาพที่ 20 การแกะสลักแม่พิมพ์จากลูก “อีลุ๊ปเป้”
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ชุมชนมีความเชื่อร่วมกันอย่างแรงกล้าว่า การทำดอกผึ้งและการจ้ำดอกผึ้งถือเป็นการสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ให้แก่ตนเอง ในระหว่างกระบวนการทำ ชาวบ้านจะตั้งจิตอธิษฐานขอพรไปพร้อม ๆ กัน โดยเชื่อกันว่าหากผู้ทำเป็นผู้มีบุญกุศล มีจิตใจดี และบริสุทธิ์ผุดผ่อง ดอกผึ้งที่หล่อออกมาจะมีความสวยงาม สมบูรณ์ ไร้รอยตำหนิ แต่หากผู้ทำมีจิตใจไม่ผ่องใส ดอกผึ้งที่ได้ก็อาจจะแตกหัก เกิดรอยแหว่ง หรือมีรูปทรงที่บิดเบี้ยวไม่สมบูรณ์

“ดอกผึ้งทำมาจากน้ำผึ้งแท้จากตีมึ้งจากป่าสมเทียมไซ มีความเชื่อว่าใครที่สามารถมาทำดอกผึ้ง มาจ้ำเป็นอันิสงส์แก่ตัวเอง ให้มาจ้ำ ขอพร อธิษฐานและจ้ำลงไป ถ้าดีก็จะได้ดอกสวย ถ้าไม่ดีก็จะมีแหว่ง มีเวอ... การจ้ำให้อธิษฐานแล้วจ้ำ” (เพ็ญ ทองรัตน์, สัมภาษณ์ 23 เมษายน 2569)

ภาพที่ 21 ชาวบ้านช่วยกันจ้ำดอกผึ้งของชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ประเพณีการทำดอกผึ้งนี้สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายาย ในอดีตจะทำเพียง 1 ต้นใหญ่เท่านั้น และต้องใช้แรงงานผู้ชายที่มีร่างกายกำยำแข็งแรงช่วยกันหามแห่ เนื่องจากโครงสร้างมีขนาดใหญ่และน้ำหนักมาก ในปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2569 สถานที่จัดพิธีกรรมมีพื้นที่จำกัด จึงได้ปรับประยุกต์ลดขนาดของต้นปราสาทผึ้งให้เล็กลง กะทัดรัดขึ้น จำนวน 2 ต้น เพื่อความสะดวก และคล่องตัวในการประกอบพิธี และยังคงรักษารากเหง้าแห่งศรัทธาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน

ภาพที่ 22 ชาวบ้านช่วยกันประกอบดอกผึ้งเป็นชั้น ๆ เพื่อนำมาติดกับโครงให้ได้เป็นต้นปราสาทผึ้ง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

3.8. ชั้น 8

ชั้น 8 หรือที่ภาษาถิ่นเรียกว่า “**ชั้นสองแปด**” คือ เครื่องสักการะสำคัญที่ชาวบ้านในแต่ละครอบครัวจะจัดเตรียมมาร่วมพิธีครอบครัวละ 1 ชุด เพื่อนำมาวางรวมกันบริเวณหน้าศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ณ วัดเก่า (วัดจันทร์ขี้) โดยใน 1 ชุด ประกอบด้วยสิ่งมงคลดังนี้

1. ข้าวต้มมัด 1 คู่ (2 มัด) สูตรโบราณดั้งเดิมที่ทำจากข้าวเหนียวขาวและกล้วยสุกเท่านั้น โดยมีข้อห้ามสำคัญคือ ไม่ใส่ถั่วและไม่ใส่กะทิ จากนั้นมัดด้วยไม้ดอกให้แน่นหนาแล้วนำไปต้มจนสุก
2. กรวยดอกไม้ 8 คู่ (รวม 16 กรวย) ในแต่ละกรวยจะบรรจุดอกไม้สีขาว หรือดอกป๊ากไก่อดำ เรียงเป็นคู่เพื่อความเป็นสิริมงคล
3. ผลไม้และขนมหวาน

ภาพที่ 23 ข้าวต้มมัดและกรวยดอกไม้สำหรับถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

3.9 ชั้นหมากเบ็ง

ชั้นหมากเบ็ง คือ เครื่องสักการบูชาชั้นสูงที่มีความสำคัญในพุทธศาสนาพื้นบ้านและประเพณีของชุมชน เป็นงานใบตองที่สะท้อนถึงความประณีตและการหลอมรวมศรัทธา โดยในวันสงกรานต์ พระถ้ำใหญ่น้ำหนาว กลุ่ม “แม่นางแต่ง” จะร่วมแรงร่วมใจกันจัดเตรียมชั้นหมากเบ็ง จำนวน 3 พาน พร้อมด้วยคำหมากและคำพลู เพื่อใช้ประกอบพิธีไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่

ขั้นตอนแรกเริ่มจากการคัดเลือกใบตองที่มีสีเขียวสด ไม่แก่ หรืออ่อนจนเกินไป เนื่องจากใบตองที่มีคุณภาพดีจะมีความยืดหยุ่น พับง่าย และคงรูปได้งดงาม จากนั้นนำมาทำความสะอาด เช็ดให้แห้ง และตัดเป็นชิ้นตามขนาดที่กำหนด พร้อมทั้งจัดเตรียมดอกไม้สด रुपเทียน พานรอง เข็มหมุด และไม้กลัด การจัดเตรียมอย่างรอบคอบนี้ถือเป็นหัวใจสำคัญที่ช่วยให้การประดิษฐ์ลุล่วงไปด้วยดี

การพับกลีบและการประกอบโครงสร้าง แม่นางแต่งจะนำใบตองมาพับเป็นรูปทรงต่างๆ ตามแบบแผนดั้งเดิม เช่น กลีบดอก กลีบซ้อน กลีบแหลม หรือกลีบพุ่ม การพับในแต่ละกลีบต้องอาศัยความละเอียดและสมาธิสูง เพื่อให้ได้รูปทรงที่สมดุลและมีขนาดเท่ากันมากที่สุด จากนั้นจึงตรึงยึดไว้ด้วยไม้กลัดหรือเข็มหมุด เมื่อได้กลีบตามจำนวนที่ต้องการ จึงเข้าสู่ขั้นตอนการประกอบโครงสร้าง โดยจะจัดวางกลีบใบตองรอบฐานพานทีละชั้น เรียงร้อยจากล่างขึ้นบนอย่างเป็นระเบียบ และเชื่อมต่อกันอย่างกลมกลืน จนเกิดเป็นรูปทรงพุ่มคล้ายยอดปราสาทตามลักษณะชั้นหมากเบ็งโบราณ (ซึ่งในบางพื้นที่อาจทำเป็น 5 ชั้น หรือ 8 ชั้น เพื่อเป็นสื่อแทนความหมายเชิงสัญลักษณ์ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา)

ขั้นตอนสุดท้ายคือการประดับตกแต่งด้วยดอกไม้สดที่มีสีสดงดงามและแฝงความหมายเป็นสิริมงคล เช่น ดอกดาวเรือง ดอกมะลิ ดอกบานไม่รู้โรย หรือดอกพุทธรักษา โดยจะนำมาปักแซมตามจุดต่าง ๆ ของชั้นหมากเบ็งอย่างได้สัดส่วน การจัดวางต้องคำนึงถึงความสมดุลของสี สัน รูปทรง และตำแหน่ง เพื่อให้ชั้นหมากเบ็งมีความอ่อนช้อย วิจิตรบรรจง และสมบูรณ์แบบที่สุด สมกับเป็นเครื่องบูชาที่ทำด้วยความเคารพศรัทธาอย่างสูงสุด

ภาพที่ 24 คณะแม่บ้านแต่งช่วยกันจัดเตรียมชั้นหมากเบ็ง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

3.10 พาคาว พาหวาน

พาคาว พาหวาน นำไปถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ฯ ณ บริเวณโถงด้านหลังองค์พระพุทธรูปหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว โดยชาวบ้านในชุมชนจะร่วมแรงร่วมใจกันแบ่งหน้าที่ในการจัดเตรียมเครื่องถวายสักการะ ซึ่งชาวบ้านบ้านห้วยลาด หมู่ที่ 5 รับหน้าที่จัดเตรียมกรวยดอกไม้จำนวน 100 กรวย ชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หลักด่าน และหมู่ที่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว ร่วมกันจัดเตรียมคำหมากพลู บุหรี่ ฯลฯ เครื่องสักการะและอาหารทั้งหมดจะถูกนำมาจัดแบ่งและตกแต่งรวมเป็น ชุดอาหารพาคาวและพาหวาน รวมจำนวนอย่างละ 100 จาน ประกอบด้วย ข้าวต้มมัดที่ จัดวางเรียงลงในจาน จานละ 9 กลีบ พร้อมด้วยขนม 1 คู่ จานผลไม้หลากหลายชนิด กระจกคำหมากพลู บุหรี่ กรวยดอกไม้ และน้ำเปล่า ชุดละ 1 แก้ว ชันซ์ 8 และ เทียนไข 200 เล่ม คือ เทียนขาว 100 เล่ม และเทียนเหลือง 100 เล่ม เพื่อใช้ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์นี้ให้ครบถ้วนตามแนวทางที่สืบทอดกันมา โดยมีความเชื่อว่าการนำเทียนขาว-เทียนเหลือง มาร่วมในพิธีกรรม คือ เทียนขาว (เทียนเงิน) เป็นตัวแทนของ แร่เงิน ความบริสุทธิ์ และศรัทธาอันร่วมเย็น และเทียนเหลือง (เทียนคำ) เป็นตัวแทนของ ทองคำ ความเจริญรุ่งเรือง ความมั่งคั่ง และแสงสว่างอันสูงส่ง ถือเป็นการถวายสิ่งของที่มีค่าสูงสุด (เงินและทอง) เพื่อเป็นพุทธบูชาและเทวบูชา เพื่ออวยชัยให้ชุมชนมีแต่ความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์

ภาพที่ 25 พาคาว พาหวาน อย่างละ 100 จาน
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ภาพที่ 26 เครื่องสักการะ และพาคาว พาหวาน วางกระจายบริเวณภายในโรงประกอบพิธีฯ
(ภาพโดย จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

3.11 กระทงหน้าว้าว

กระทงหน้าว้าว หรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “กระทง 9 ห้อง” คือภาชนะศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นจากกาบกล้วยสด เพื่อใช้บรรจุเครื่องสักการบูชาและสิ่งของมงคลในพิธีกรรม เอกลักษณะอันโดดเด่นของกระทงชนิดนี้คือ การแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น 9 ช่องอย่างเป็นระเบียบ ซึ่งแฝงความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง ความเป็นสิริมงคล และความก้าวหน้า

การทำกระทงหน้าว้าวสะท้อนถึงการหยิบจับวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่นมาสร้างสรรค์งานศิลปอย่างประณีต คัดเลือกกาบกล้วยสดที่มีความหนาและขนาดพอเหมาะ โดยเลือกจากต้นกล้วยที่ไม่อ่อน หรือแก่จนเกินไป เพื่อให้เนื้อมากกล้วยมีความเหนียว ยืดหยุ่น และขึ้นรูปได้ง่าย ไม่แตกหัก ตัดกาบกล้วยเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อใช้เป็นฐาน จากนั้นตัดกาบกล้วยเป็นแถบยาวนำมาตัดพับเป็นขอบกระทงรูปสี่เหลี่ยม แล้วใช้ไม้กลัดยึดมุมทั้งสี่ด้านให้แน่นหนา ตัดกาบกล้วยเป็นแผ่นยาวจำนวน 4

ขึ้น นำมาวางขัดสลับกันในแนวตั้งและแนวนอนคล้ายตารางขนาด 3 x 3 นิ้ว เพื่อแบ่งพื้นที่ภายในกระทงออกเป็น 9 ช่องเท่า ๆ กัน จากนั้นใช้ไม้กลัดยึดผนังกันเข้ากับฐานและขอบกระทงให้มั่นคง และตกแต่งฉลุลาย เพิ่มความวิจิตรบรรจงด้วยการจักสลักขอบกระทงเป็นลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายฟันปลา ลายหยัก หรือลายกลีบดอกไม้ พร้อมทั้งประดับประดาด้วยใบไม้และดอกไม้มงคลสีสด เช่น ดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย หรือดอกพุท เพื่อให้กระทงมีความงดงามสมกับเป็นเครื่องบูชาในพิธีกรรม

เมื่อกระทงเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวบ้านจะนำสิ่งของมงคลและเครื่องสักการบูชาวางในแต่ละห้องอย่างครบถ้วน ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป และเทียน ข้าวขาว (ข้าวเหนียวหนึ่งสุกปั้นเป็นคำ) ข้าวดำ(ข้าวเหนียวสุกผสมผงถ่านธรรมชาติ หรือข้าวกันหม้อ) ข้าวแดง (ข้าวเหนียวสุกผสมปูนแดง เคี้ยวหมาก) ข้าวเหลือง (ข้าวเหนียวสุกผสมขมิ้น) ปลาอย่าง ปลาแห้ง เนื้อย่าง ตามคติความเชื่อของท้องถิ่น

ภาพที่ 27 กระทงหน้าวัด หรือกระทง 9 ห้อง

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ในวันประกอบพิธี ชาวบ้านในแต่ละครอบครัวจะนำสิ่งของมงคลต่าง ๆ มารวบรวม และจัดใส่กระทงร่วมกัน ณ บริเวณด้านหน้าศาลาวัดเก่า (วัดจันทรังษี) หลังจากเสร็จสิ้นพิธีทำบุญตักบาตรเช้าแล้ว พระภิกษุสงฆ์จะประกอบพิธี “สวดสู่ส่งกระทง” ในระหว่างการส่งกระทงจะมีการจุดเทียน 4 เล่ม และจุดธูป 4 ดอก ปักไว้บริเวณมุมทั้งสี่ของกระทง เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาเทพยดาผู้ปกปักรักษาทั้ง 4 ทิศของหมู่บ้าน เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมทางสงฆ์แล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันนำกระทงหน้าวัดนี้ไปวางไว้ตามเส้นทางต่าง ๆ ของหมู่บ้าน โดยนิยมนำไปวางปากทางเข้าออกหมู่บ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลและปกป้องคุ้มครองให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข

ภาพที่ 28 ชาวบ้านนำข้าวขาว ปลาย่าง มาใส่กระทงหน้าวัว
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4. พิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่ น้ำหนาว

ลำดับการประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมในงานบุญสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่ น้ำหนาวประกอบด้วย

4.1 พิธีบายศรีสู่ขวัญและการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีบายศรีสู่ขวัญและการอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ไปประทับ ณ ศาลสำรองพิธีกรรม ณ วัดเก่า (วัดจันทรังษี) จะจัดขึ้นในวันพฤหัสบดี หือวันเสาร์แรกของเดือนหก กรณีที่ไม่สามารถจัดกิจกรรมได้ตามวันที่กำหนด คณะพ่อสมุน ผู้นำหมู่บ้าน กำหนดเรียกประชุมเพื่อพิจารณากำหนดวันอื่นเป็นวันบายศรี โดยวันที่กำหนดขึ้นใหม่นั้นจะต้องอยู่ในเดือนข้างขึ้นของเดือนหก ซึ่งในปี พ.ศ. 2569 ตรงกับ วันพฤหัสบดี ที่ 23 เมษายน 2569 โดยความพร้อมเพรียงของชุมชน พิธีกรรมนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อบอกกล่าว ขอขมา ขออนุญาต และขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองพื้นที่ เพื่อให้การจัดงานบุญสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่ น้ำหนาวสำเร็จลุล่วงและเป็นไปด้วยความราบรื่น

พานบายศรีสู่ขวัญ ประกอบด้วยเครื่องสักการะที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยคณะแม่นางแต่งจำนวน 2 ชุด โดยคณะพ่อสมุนจะเป็นผู้ดำเนินพิธีและกล่าวคำบอกกล่าวขอขมาต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ โดยแจกแจรงถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงาน สถานที่ และกิจกรรมต่าง ๆ และยกพานบายศรีขึ้นถวายพร้อมเครื่องถวายสักการบูชาอื่น ๆ ที่จัดเตรียมไว้ เมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงยกพานบายศรีลง แล้วนำฝ้ายผูกแขนผูกให้กับคณะพ่อสมุน ซึ่งพานบายศรีสู่ขวัญนั้นจัดตามแบบแผนความเชื่อของชุมชน และตามประเพณีท้องถิ่น ซึ่งชุมชนได้กำหนดข้อปฏิบัติในห้วงเวลาที่ประกอบพิธีบายศรี ตั้งแต่เวลา 10.00 น. – 12.00 น. และให้หยุดการปฏิบัติงาน ทำไร่ ทำสวน และงานอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ถือเป็นศูนย์รวมจิตใจที่ชาวบ้านในตำบลหลักด่านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง ใช้เป็นสถานที่กราบไหว้ บนบานศาลกล่าว และถวายเครื่องสักการะมาอย่างยาวนาน โดยในบริเวณพื้นที่เดียวกันยังแฝงไปด้วยความผูกพันของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมหมู่บ้าน ตามความเชื่อของชุมชน เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ทรงเป็นสหายสนิทกับเจ้าพ่อเสือแดง เดิมทีศาลของเจ้าพ่อเสือแดงตั้งอยู่ที่บ้านเลยวังไสย์ ซึ่งในอดีตก่อนถึงช่วงงานบุญ ชาวบ้าน แม่นางแต่ง และพ่อสมุนจะต้องเดินทางไปประกอบพิธีบอกกล่าว ณ พื้นที่เดิมทุกครั้ง ต่อมาเพื่อความสะดวกและเหมาะสมในพิธีกรรม ชุมชนจึงได้ร่วมใจกันสร้างศาลสำรองของเจ้าพ่อเสือแดงไว้เคียงคู่ใกล้กับศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ในปัจจุบัน และนอกจากนั้นยังเป็นที่ตั้งของศาลสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่ชาวบ้านให้ความเคารพกราบไหว้เพื่อความเป็นสิริมงคล

4.2 พิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น

การสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นในช่วงค่ำของวันเดียวกัน เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้เสร็จสิ้นจากการประกอบภารกิจประจำวันและสามารถเข้าร่วมพิธีได้โดยพร้อมเพรียงกันจะมีการประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น ณ วัดเก่า หรือวัดจันทรงษ์ โดยเป็นการสวดต่อเนื่องเป็นระยะเวลา 3 วัน ตรงกับวันขึ้น 7 ค่ำ เดือน 6 ถึงวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งในปี พ.ศ.2569 ตรงกับระหว่างวันพฤหัสบดีที่ 23 เมษายน 2569 - วันเสาร์ที่ 25 เมษายน 2569 พิธีดังกล่าวมีมนต์พระภิกษุสงฆ์และสามเณรจากวัดโนนสว่างสามัคคี วัดใหม่เจริญธรรม และวัดหลักด่านใต้ รวมจำนวน 9 รูป มาประกอบพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อความเป็นสิริมงคล และสร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่คนในชุมชน

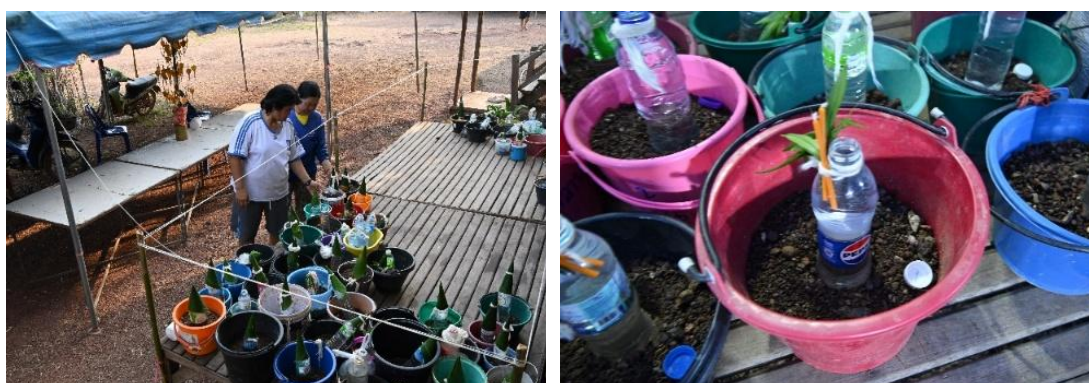
เมื่อถึงเวลานัดหมายสำหรับการประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นชาวบ้านจึงทยอยเดินทางมารวมตัวกัน ณ ศาลาประกอบพิธี เมื่อพระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับกิจนิมนต์เดินทางมาถึง คณะพ่อสมุนซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน จะเดินไปจุดเทียนบูชาที่ศาลสำรองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และศาลเจ้าเสือแดง เพื่อบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้รับทราบถึงการเริ่มต้นประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น ภายหลังจากการจุดเทียนบูชาที่ศาลเจ้าพ่อฯ เสร็จสิ้นแล้ว พ่อสมุนจะขึ้นไปยังศาลาประกอบพิธี และเชิญประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ณ โต๊ะหมู่บูชา จากนั้นพ่อสมุนจะจุดเทียนที่เครื่องสักการบูชา (เครื่องร้อย) และจุดประทีปดินกา เมื่อการจุดธูปเทียนและเครื่องสักการะบูชาต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว พระภิกษุสงฆ์จึงเริ่มเจริญพระพุทธมนต์จนเสร็จสิ้นพิธี ถือเป็นอันเสร็จสิ้นกิจกรรมของวันแรก

ภาพที่ 29 ช่วงค่ำชาวบ้านร่วมพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

อัตลักษณ์ที่น่าสนใจในพิธีกรรมนี้คือ ชาวบ้านจะเดินทางไปเก็บหิน กรวด ทราย จากลำห้วยขอนแก่น หรือลำคลองที่มีต้นน้ำไหลมาจากถ้ำใหญ่น้ำหนาว แล้วนำใส่ภาชนะ หรือถัง พลาสติก ผักแขยง พร้อมกรวยดอกไม้ธูปเทียน มาวางรวบรวมกันไว้บริเวณด้านหน้าศาลาวัดเก่า เพื่อให้พระสงฆ์สวดเจริญพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลตลอดทั้ง 3 คืน โดยเชื่อว่าหินกรวดที่ผ่านพิธีสวดพระพุทธมนต์ จะกลายเป็นของมงคลศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเสร็จพิธีจะนำไปหว่าน หรือโปรยรอบบริเวณบ้านเรือนตามทิศต่าง ๆ ควบคู่กับการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อทำหน้าที่เป็นแนวเขตรั้วป้องกันปัดเป่าสิ่งอัปมงคล เสนียดจัญไร โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนปกป้องคุ้มครองบ้านเรือนจากภูติผีและภัยอันตรายทั้งปวง

ในการประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นมีการจัดเตรียมเครื่องสักการบูชาและเครื่องประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า เครื่องร้อย (สิ่งของมงคลเป็นอย่างละ 100 ชิ้น) ซึ่งถือเป็นเครื่องบูชาสำหรับงานบุญใหญ่ โดยมีกลุ่ม “แม่นางแต่ง” หรือแม่แต่ง เป็นผู้รับผิดชอบหลักในการจัดเตรียมและดูแลรักษาเครื่องสักการะเหล่านี้อย่างประณีตตลอดช่วงเวลาพิธีกรรม

ภาพที่ 30 หิน กรวด ทราย ที่ชาวบ้านนำมาประกอบพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ภาพที่ 31 เครื่องร้อย เครื่องสักการบูชา 9 อย่าง และฝ้ายตีนกา
ในพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

นอกจากนี้ จะมีการทำน้ำพระพุทธมนต์ควบคู่ไปกับการสวดมนต์เย็นในแต่ละคืน โดยการจัดวางภาชนะบรรจุน้ำสะอาดไว้เบื้องหน้าพระสงฆ์ พร้อมทั้งเตรียมภาชนะขนาดใหญ่สำหรับรองรับและกักเก็บน้ำพระพุทธมนต์ตลอดระยะเวลา 3 วัน เพื่อนำไปแจกจ่ายให้แก่ชาวบ้านนำไปประพรมที่บ้าน เพื่อเสริมความเป็นสิริมงคล ความร่มเย็นเป็นสุข และสร้างความมั่นใจทางจิตใจในการดำเนินชีวิต

ภาพที่ 32 การทำน้ำพระพุทธมนต์ควบคู่ไปกับพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

4.3 พิธีทำบุญตักบาตรเช้า

พิธีทำบุญตักบาตรเช้า จัดขึ้นต่อเนื่องเป็นระยะเวลา 3 วัน ตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ - 10 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งในปี พ.ศ. 2569 ตรงกับวันศุกร์ที่ 24 เมษายน ถึงวันอาทิตย์ที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2569 โดยนิมนต์พระภิกษุสงฆ์และสามเณรจากวัดโนนสว่างสามัคคี วัดใหม่เจริญธรรม และวัดหลักด่านใต้รวมจำนวน 9 รูป เข้าร่วมประกอบพิธี ชาวบ้านจะจัดเตรียมข้าวเหนียว ดอกไม้สด ปัจจัยทาน และน้ำดื่ม

สำหรับนำมาใส่บาตร และในช่วงเช้ามีด กลุ่มแม่บ้าน ผู้นำชุมชน และสมาชิก อบต. จะมารวมตัวกันโรงครัวภายในวัดเก่า เพื่อประกอบอาหารคาวหวานสำหรับถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งได้รับสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน ชาวบ้าน และผู้มีจิตศรัทธาต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่

ภาพที่ 33 ชาวบ้านช่วยกันเตรียมอาหารถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ภาพที่ 34 การใส่บาตรและถวายภัตตาหารเช้าแด่พระภิกษุสงฆ์
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ลำดับขั้นตอนพิธีกรรมการตักบาตรเช้า ก่อนเริ่มพิธีตักบาตรในทุกเช้า พ่อสมุนจะไปประกอบพิธีบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ณ ศาลาสำรองที่ตั้งอยู่บริเวณด้านข้างศาลาวัดเก่า

ในการตักบาตรนั้น ชาวบ้านจะถวายดอกไม้ คำข้าวเหนียว ขนมมนเนย และปัจจัยทาน โดยเรียงลำดับตามความสำคัญและอาวุโสในพิธีกรรม เริ่มจากพ่อสมุนเป็นผู้ใส่บาตรคนแรก ตามด้วยคณะแม่นางแต่งผู้นำชุมชน และชาวบ้านตามลำดับ หลังจากเสร็จสิ้นการตักบาตรเช้า จะมีการถวาย “พาข้าวน้อย” แต่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาประมาณ 10 ปี (นับตั้งแต่พ่อสมุนเข้ารับหน้าที่ในปี พ.ศ. 2559) การถวายพาข้าวน้อยจะกระทำเฉพาะวันแรกและวันสุดท้ายของงานเท่านั้น เนื่องจากวันที่ 2 มีขั้นตอนพิธีกรรมค่อนข้างมากและมีข้อจำกัดด้านเวลา ซึ่งพ่อสมุนได้ประกอบพิธีบอกกล่าวขออนุญาตต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ถึงแนวปฏิบัตินี้แล้ว การจัดเตรียมเครื่องสักการบูชาและเครื่องประกอบพิธีในแต่ละวัน ดำเนินการโดยคณะพ่อสมุนทั้ง 3 ท่าน ได้แก่ นายจรัส ขวัญพรหม (หมู่ที่ 1), นายอวน ขวัญเสา (หมู่ที่ 3), นายสำนอง ขวัญเสา (หมู่ที่ 2) พร้อมด้วยคณะแม่นางแต่ง

ในวันที่ 2 ของพิธีตักบาตรเช้า ซึ่งตรงกับวันสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว (วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 ตรงกับวันเสาร์ที่ 25 เมษายน 2569) ชาวบ้านจะจัดเตรียมเครื่องสักการะเป็นพิเศษเพิ่มเติมจากวันอื่น ๆ คือ “ขันสองแปด” หรือขัน 8 ที่ประกอบด้วยข้าวต้มมัดสูตรโบราณ 1 คู่ และกรวยดอกไม้ 8 คู่ (แต่ละกรวยบรรจุดอกป๊ากไก่อดำ 1 คู่) เมื่อชาวบ้านเดินทางมาถึงที่วัดเก่า ก่อนที่จะขึ้นศาลาไปประกอบพิธีตักบาตรเช้านั้น ชาวบ้านจะนำขัน 8 มาถวาย ณ ศาลาธำรงเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ โดยชาวบ้านจะเข้าแถวส่งต่อขัน 8 ให้กับแม่นางแต่ง ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนรับขันสักการะจากมือชาวบ้าน พร้อมกล่าวถ้อยคำอันเป็นสิริมงคล ให้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ปกปักรักษา คุ้มครองลูกหลานให้ประสบความสำเร็จ ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และแคล้วคลาดจากความยากจนและภัยอันตราย

ภาพที่ 35 พ่อสมุนนำพาข้าวน้อยถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ภาพที่ 36 ชาวบ้านนำขึ้น 8 มาถวาย ณ ศาลสารองเจ้าพ่อถั่วใหญ่

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4.4 พิธีบอกกล่าวเจ้าพ่อถั่วใหญ่

พิธีบอกกล่าวเจ้าพ่อถั่วใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง จะจัดขึ้นในเช้าวันสงกรานต์น้ำพระถั่วใหญ่ ซึ่งตรงกับวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 (ในปี พ.ศ. 2569 ตรงกับวันเสาร์ที่ 25 เมษายน 2569) โดยคณะพ่อสมุน แม่นางแต่ง และชาวบ้านมาพร้อมเพรียงกันที่ศาลเจ้าพ่อถั่วใหญ่-เจ้าพ่อเสือแดง เพื่อประกอบพิธีบอกกล่าว ยกกรวยดอกไม้ขึ้น 8 พร้อมด้วยบั้งไฟ ถวายแด่เจ้าพ่อถั่วใหญ่ พิธีกรรมนี้ถือเป็นด้านแรกอันสำคัญยิ่งก่อนที่จะเริ่มดำเนินการจุดบั้งไฟถวายตามจุดต่าง ๆ

ในการนี้ พ่อสมุนจะเป็นผู้แทนของชุมชนในการกล่าวคำบอกกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงาน รายละเอียดของสถานที่ ขบวนแห่พร้อมรถแห่ รายชื่อหมู่บ้านที่นำบั้งไฟมาถวาย จำนวนบั้งไฟที่จะจุดในแต่ละพื้นที่ ตลอดจนทำนํ้ามนต์ปะพรมบั้งไฟ พร้อมทั้งอัญเชิญเครื่องสักการะถวายแด่เจ้าพ่อถั่วใหญ่ และตั้งจิตอธิษฐานขอพรให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ผืนแผ่นดินอุดมสมบูรณ์ ปราศจากความแห้งแล้ง และขจัดภัยพิบัติให้หมดสิ้นไป

ภาพที่ 37 พ่อสมุนบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ถวายเครื่องสักการะ เพื่อทำพิธีจุดบั้งไฟ
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง . 2569)

นอกจากนี้เป็นประจำทุกปี ชาวบ้านจากตำบลห้วยไร่ อำเภอลำสักจะเดินทางมาร่วมสืบสานศรัทธา โดยการนำบั้งไฟมาถวายร่วมด้วยจำนวน 2 ลำ พร้อมจัดขันธ 8 และน้ำดื่มมาน้อมถวายแต่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง

การจุดบั้งไฟในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 แบ่งออกเป็น 3 จุด ตามลำดับพิธีกรรม ดังนี้

จุดที่ 1 บริเวณศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ - เจ้าพ่อเสือแดง (จำนวน 2 ลำ) ภายหลังเสร็จสิ้นการกล่าวคำบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พ่อสมุนจะประกอบพิธีทำน้ำมนต์ศักดิ์สิทธิ์ประพรมบั้งไฟเพื่อเบิกชัยและประพรมให้แก่ชาวบ้านผู้มาร่วมงานเพื่อความเป็นสิริมงคล ก่อนจะเริ่มจุดบั้งไฟเบิกฤกษ์เป็นจุดแรก จำนวน 2 ลำ และสามารถจุดถวายเพิ่มได้ตามกำลังศรัทธา

ภาพที่ 38 จุดบั้งไฟ จุดที่ 1 บริเวณศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ – เจ้าพ่อเสือแดง (จำนวน 2 ลำ)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

จุดที่ 2 บริเวณด้านหลังพระธาตุเก่า วัดคลองยุต (จำนวน 2 ลำ) จุดเมื่อขบวนแห่ เคลื่อนย้ายไปยังลานพิธีบริเวณวัดคลองยุต หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด คณะพ่อสมุนจุดธูปเทียนบูชา ถวาย ชันซ์ 5 และชันซ์ 8 พร้อมนำกล่าวคำถวายบังไฟ ณ บริเวณพระธาตุ และนิมนต์คณะพระภิกษุสงฆ์ ให้ ศีล ไหว้พร และคณะพระภิกษุสงฆ์ คณะพ่อสมุน แม่นางแต่ง ร่วงทรง และลูกฟั้งลูกเทียน ประกอบพิธี สรงน้ำพระธาตุตามลำดับ เมื่อเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว จึงจะทำการจุดบังไฟ ณ บริเวณด้านหลังองค์ พระธาตุ จำนวน 2 ลำ และสามารถจุดถวายเพิ่มได้ตามกำลังศรัทธา

ภาพที่ 39 พ่อสมุนบอกกล่าวที่พระธาตุ เพื่อสรงน้ำพระธาตุและจุดบังไฟ ณ วัดคลองยุต
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ภาพที่ 40 จุดบังไฟ จุดที่ 2 บริเวณด้านหลังพระธาตุ วัดคลองยุต (จำนวน 2 ลำ)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

จุดที่ 3: บริเวณหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว (จำนวน 4 ลำ และบั้งไฟเสี่ยงตาย) เป็นจุดสุดท้ายของพิธีกรรม โดยหลังจากที่ชาวบ้านร่วมกันประกอบพิธีสงฆ์พระพุทธรูปบริเวณถ้ำใหญ่น้ำหนาวเสร็จสมบูรณ์แล้ว จะมีการแขวนธงบริเวณหน้าถ้ำใหญ่ และร่วมกันจุดบั้งไฟถวาย ณ พิกัดหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาวอีกจำนวน 4 ลำ ควบคู่กับการจุด “บั้งไฟเสี่ยงตาย” เพื่อพยากรณ์ฟ้าฝนและความเป็นไปของชุมชนตามประเพณีโบราณ และสามารถจุดถวายเพิ่มได้ตามกำลังศรัทธา

ภาพที่ 41 จุดบั้งไฟ จุดที่ 3 บริเวณหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว (จำนวน 4 ลำ และบั้งไฟเสี่ยงตาย)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4.5 ขบวนแห่งานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว

ขบวนแห่ในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 (ตรงกับวันเสาร์ที่ 25 เมษายน 2569) จะเริ่มตั้งขบวนแห่ในช่วงเวลาประมาณ 08.00 น. โดยมีรถแห่ดนตรีนำขบวน ตามด้วยขบวนรถยนต์ที่บรรทุกเครื่องสักการะและเครื่องถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ได้แก่ บั้งไฟ ต้นปราสาทผึ้ง ธง ผ้าป่าสามัคคี และขันหมากเบ็ง โดยขบวนจะเคลื่อนย้ายจากจุดรวมพลวัดเก่า (วัดจันทรังษี) หมู่ที่ 2 บ้านหลักด่าน มุ่งหน้าไปยังลานพิธีหน้าพระธาตุเก่า วัดคลองยุต หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด ก่อนจะเคลื่อนขบวนต่อไปยังถ้ำใหญ่น้ำหนาวตามลำดับ

ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีกรรม ณ พระธาตุเก่า วัดคลองยุตแล้ว ขบวนแห่ทั้งหมดจะเดินทางมาถึงบริเวณลานจอดรถหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว จากนั้นชาวบ้านและคณะผู้นำพิธีจะร่วมกันตั้งขบวนเดินเท้าเพื่อเคลื่อนเข้าสู่บริเวณถ้ำใหญ่น้ำหนาว โดยมีการจัดเรียงลำดับขบวนตามจารีตประเพณีอย่างเป็นระเบียบ ประกอบด้วย คณะพ่อสมุนเดินนำหน้าเป็นประธานขบวนถือพานบายศรี จำนวน 1 คู่ (ซึ่งมีพ่อสมุน 2 ท่าน เป็นผู้ถือประกอบอย่างประณีต) ตามด้วยคณะแม่นาง

แต่ง ผู้ดูแลเครื่องสักการบูชา บั้งไฟที่เตรียมจุดถวายเพื่อขอฟ้าฝน ธงสีสังฆมณฑลแห่งกองบุญ ต้นปราสาทผึ้งจำนวน 2 ต้น (จากชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด) ชนหมากเบ็ง งานใบตองประดิษฐ์อันวิจิตร กรวยดอกไม้ จำนวน 100 กรวย (จัดเรียงเป็น 50 คู่) กระถางเครื่องถวาย กระถางสำหรับบรรจุคำหมากพลูและบุหรี (ภายในประกอบด้วย คำหมาก 1 คำ และบุหรี 1 ม้วน เป็นต้น) และ พาคาว พาหวาน และผลไม้ จำนวนอย่างละ 100 จาน เทียนขาว 100 เล่ม เทียนเหลือง 100 เล่ม และ น้ำดื่ม 100 ชุด

ภาพที่ 42 ตั้งขบวนเดินเท้าเพื่อเดินทางไปเข้าสู่โถงถ้ำใหญ่น้ำหนาว
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

สำหรับอาหารคาว หวาน และผลไม้ จัดเป็นพาคาว พาหวาน จำนวนอย่างละ 100 จานนั้น ชาวบ้านและคณะแม่เฒ่าบางส่วนจะทำการขนย้ายและนำขึ้นไปจัดเตรียมไว้ ณ บริเวณ

โถงถ้ำก่อนล่วงหน้าแล้ว เนื่องจากสภาพเส้นทางเข้าสู่ถ้ำใหญ่มีความลาดชัน จึงต้องบริหารจัดการเวลาในการลำเลียงเครื่องถวายสักการบูชา เพื่อให้พิธีกรรมดำเนินไปอย่างราบรื่นที่สุด

4.6 พิธีสงฆ์พระธาตุและพระพุทธรูป

4.6.1 การสงฆ์พระธาตุเก่า ณ วัดคลองยุต

เมื่อขบวนแห่เดินทางมาถึงวัดคลองยุต (หมู่ที่ 5 บ้านห้วยลาด) คณะพ่อสมุนและแม่นางแต่งจะเดินไปยังหน้าองค์พระธาตุเพื่อประกอบพิธีบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยจัดวางเครื่องสักการะอันประกอบด้วย เทียนขาว 1 คู่ ชันธ 5 และขันสำหรับทำนํ้ามนต์ไว้บริเวณหน้าพระธาตุ เมื่อเสร็จสิ้นพิธีบอกกล่าวแล้ว คณะภิกษุสงฆ์จำนวน 9 รูป และพระภิกษุสงฆ์ที่เดินทางมาจากพื้นที่ด้านล่างพร้อมกับญาติโยม จะร่วมกันประกอบพิธีสงฆ์ ณ ลานพิธี โดยมีขั้นตอนตามจารีตสงฆ์ ได้แก่ อาราธนาศีล รับพรจากพระภิกษุสงฆ์ การกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศล และการกราบพระเพื่อความเป็นสิริมงคล จากนั้นจึงเข้าสู่พิธีสงฆ์หน้าองค์พระธาตุเก่า โดยเรียงลำดับผู้เข้าสงฆ์ตามลำดับ เรียงจาก พระภิกษุสงฆ์ คณะพ่อสมุน คณะแม่นางแต่ง ชาวบ้าน และผู้ร่วมงาน ในโอกาสนี้จะทำการจุดบั้งไฟถวาย ณ บริเวณด้านหลังองค์พระธาตุ จำนวน 2 ลำ (ถือเป็นการจุดบั้งไฟครั้งที่ 2 ของวัน) ในอดีตย้อนไปเมื่อ 50 ปี ในวัยเยาว์ พ่อสมุนจลัด ขวัญพรม ได้มีส่วนร่วมในการติดตามขบวนแห่โดยใช้เส้นทางเดินเท้าลัดเลาะตามแนวเนินเขา จากชุมชนบ้านหลักด่านมุ่งหน้าสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุเก่า ก่อนจะเดินทางต่อเนื่องไปยังถ้ำใหญ่หน้าหนาว

ภาพที่ 43 คณะพระภิกษุสงฆ์สวดให้ศีล ให้พร
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ภาพที่ 44 พระภิกษุสงฆ์ร่วมสร้งน้ำพระธาตุ (เรียงตามลำดับ)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4.6.2 การสร้งน้ำพระพุทธรูป ณ โถงถ้ำใหญ่น้ำหนาว

หลังจากเคลื่อนขบวนเข้าสู่ถ้ำใหญ่น้ำหนาว คณะพระภิกษุสงฆ์นั่งพัก บริเวณโถงด้านหน้าพระพุทธรูป ชาวบ้านนำต้นปราชิตผึ่ง ต้นผ้าป่าสามัคคี บั้งไฟ และเครื่องถวายต่าง ๆ เข้ามาวางสักครูหนึ่ง คณะพ่อสมุนจะประกอบพิธีกรรมถวายพาคาว พาหวาน และเครื่องสักการบูชาคณะพระภิกษุสงฆ์ ชาวบ้าน เข้าไปยังโถงด้านหลังพระพุทธรูป ฯ เพื่อสวดมนต์และสวดแผ่เมตตานั่งสมาธิร่วมกันเพื่่อตั้งจิตให้สงบ

ภาพที่ 45 คณะพระภิกษุสงฆ์ ชาวบ้าน เข้าไปยังโถงด้านหลังพระพุทธรูป
ร่วมกันสวดมนต์ สวดแผ่เมตตา และนั่งสมาธิร่วมกัน
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

จากนั้นชาวบ้านตำบลหลักด่านและต่างพื้นที่อย่างเช่น ตำบลห้วยไร่ จะร่วมกันถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสงฆ์ พร้อมทั้งประกอบพิธีถวายผ้าป่าสามัคคีและต้นปราชิตผึ่ง เมื่อเสร็จสิ้นการถวายภัตตาหารเพล คณะภิกษุสงฆ์จะสวดเจริญพระพุทธมนต์เพื่อปลุกเสกน้ำพระพุทธรูปมนต์ศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นชาวบ้านจะอัญเชิญและนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ร่วมสร้งน้ำพระพุทธรูปหน้าถ้ำใหญ่

โดยมีลำดับขั้นตอนสร้างน้ำต่อนี้คือ คณะพระภิกษุสงฆ์ คณะพ่อสมุน ร้างทรง แม่นางแตง และชาวบ้านตามลำดับ

ภาพที่ 46 พ่อสมุน ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน ประกอบพิธีกรรม ณ บริเวณโถงด้านหน้าถ้ำใหญ่
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ภาพที่ 47 พระภิกษุสงฆ์ร่วมสร้างน้ำพระพุทธรูปหน้าถ้ำใหญ่ (เรียงตามลำดับ)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4.7. พิธีถวายพาคาว พาหวาน

ก่อนเริ่มพิธีถวายพาคาว พาหวาน และเครื่องสักการบูชา นั้น ชาวบ้านจะร่วมกันจุดเทียนไขเพื่อสร้างแสงสว่างส่องทางภายในโถงถ้ำใหญ่น้ำหนาว เมื่อทุกอย่างพร้อมแล้ว คณะพระภิกษุสงฆ์ ชาวบ้าน เข้าไปยังโถงด้านหลังพระพุทธรูป ร่วมกันสวดมนต์ สวดแผ่เมตตา และนั่งสมาธิร่วมกันเป็นเวลาหนึ่งเพื่อตั้งจิตให้สงบและเป็นสิริมงคล ก่อนจะกราบลาพระรัตนตรัย จากนั้น คณะพ่อสมุนและแม่นางแดงจะนำเครื่องถวายสักการบูชาแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ซึ่งประกอบด้วย พาคาว พาหวาน อย่างละ 100 จาน พร้อมด้วยขันธ 8 ที่ชาวบ้านน้อมนำมาร่วมใจกันจัดถวาย นำไปจัดวางกระจายตามจุดต่าง ๆ ให้ทั่วบริเวณภายในโถงถ้ำในทุกพื้นที่ที่สามารถเดินเข้าถึงได้ เพื่อส่องแสงสว่าง ศรัทธา และบวงสรวงเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ให้ปกปักรักษาชุมชนสืบไป

ภาพที่ 48 คณะพ่อสมุนนำถวายพาคาว พาหวาน แด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

4.8 การรำถวายเจ้าพ่อถ้ำใหญ่

การรำถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ เป็นหนึ่งในกิจกรรมสะท้อนวัฒนธรรมอันงดงามที่ริเริ่มจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2543 โดยการนำของ นายกสมาลี แสงนก (นายกน้อย) นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่านในขณะนั้น ซึ่งทางองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่านได้รับหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ทั้งในเรื่องการประดิษฐ์ท่ารำ การคัดเลือกบทเพลง และการจัดเตรียมชุด

แต่งกายสำหรับคณะนางรำถวายอย่างประณีต การแสดงรำถวายสักการะแด่เจ้าพ่อถ้าใหญ่จะใช้บทเพลงในการประกอบการแสดงจำนวน 2 บทเพลง ได้แก่ 1. เพลงรำบวงสรวงน้ำหนาว และ 2. เพลงสาวน้ำหนาวคอยอ้าย

พิธีรำถวายนี้จะจัดขึ้น ณ บริเวณลานจอดรถหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว ซึ่งจะเริ่มทำการแสดงในช่วงหลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมที่พระธาตุเก่า วัดคลองยุต และเป็นกิจกรรมสำคัญที่จัดขึ้นก่อนที่จะมีการตั้งขบวนเดินเท้าเพื่อเคลื่อนเครื่องสักการบูชาจากลานจอดรถเข้าสู่บริเวณหน้าถ้าใหญ่น้ำหนาวต่อไป

ภาพที่ 49 รำถวายเจ้าพ่อถ้าใหญ่ บริเวณลานจอดรถหน่วยพิทักษ์อุทยานฯ หน้าถ้าใหญ่น้ำหนาว
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

4.9 มหรสพสมโภช

การแสดงมหรสพสมโภช เพื่อเฉลิมฉลองงานบุญอย่างยิ่งใหญ่ จัดขึ้นในคืนสุดท้ายของพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นโดยได้รับงบประมาณสนับสนุนหลักจากองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน พร้อมทั้งทุนทรัพย์ร่วมสมทบจากผู้มีจิตศรัทธา และภาคีเครือข่ายภาคส่วนต่าง ๆ

ภาพที่ 50 การแสดงมหรสพสมโภช ณ วัดเก่า (วัดจันทรงษ์)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ในอดีตนั้น ภายหลังจากที่ชาวบ้านเสร็จสิ้นพิธีสงฆ์พระพุทธรูป ณ โถงถ้ำใหญ่น้ำหนาวในช่วงกลางวันแล้ว จะมีการจัดการแสดงมหรสพพื้นบ้านและการรำถวายเพื่อสักการะแต่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ณ บริเวณหน้าถ้ำใหญ่ฯ จากนั้นเมื่อเข้าสู่ช่วงเวลากลางคืน จึงจะย้ายมาจัดพิธีรำฉลองและการแสดงมหรสพสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ ณ วัดเก่า (วัดจันทรงษ์) การจัดงานมหรสพสมโภชนี้นับเป็นศูนย์รวมใจที่ชาวบ้านในชุมชนจะร่วมกันเรียรและสนับสนุนค่าใช้จ่ายตามกำลังศรัทธา สะท้อนให้เห็นถึงความพร้อมเพรียง ความร่วมแรงร่วมใจ และพลังศรัทธาอันแรงกล้าที่มีต่อประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานของชาวตำบลหลักด่าน

4.10 พิธีถวายต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี

การแห่ต้นปราสาทผึ้งและต้นผ้าป่าสามัคคีจะเริ่มต้นเคลื่อนขบวนเดินเท้าจากบ้านพอสมน มุ่งหน้าไปยังวัดเก่า (วัดจันทรงษ์) โดยจัดลำดับขบวนนำโดยคณะพอสมน แต่ละท่านจะถือต้นผึ้งขนาดเล็กที่ทำขึ้นมาเองคนละต้น เพื่อเป็นนิมิตหมายนำทาง ตามด้วยคณะแม่นางแต่ง และขบวนต้นปราสาทผึ้งของหมู่ที่ 1 บ้านพอสมนเป็นลำดับแรก จากนั้นตามด้วยต้นปราสาทผึ้งและต้นผ้าป่าสามัคคีของหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลหลักด่าน ตลอดจนพลังศรัทธาของชาวบ้านจากตำบลห้วยไร่ อำเภอลำสัก เดินทางมาร่วมงานบุญในทุกปี

ภาพที่ 51 ขบวนแห่ต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี

(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

เมื่อขบวนแห่เดินทางมาถึงวัดเก่า (วัดจันทรังษี) คณะพ่อสมุนจะอัญเชิญต้นปราสาท ผึ้งและต้นผ้าป่าไปจัดตั้งไว้บริเวณหน้าศาลสารองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง เพื่อประกอบพิธี บอกกล่าวแก่ดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อทั้งสอง ให้ได้รับรู้รับทราบถึงศรัทธาในการแห่ต้น ปราสาทผึ้ง การแสดงดนตรีสมโภชน์ ตลอดจนอานิสงส์แห่งกองผ้าป่าสามัคคีในครั้งนี้ หลังจากเสร็จ สิ้นพิธีบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่แล้ว จะจัดระเบียบขบวนเพื่อทำการเดินเวียนรอบศาลาวัดเก่า จำนวน 3 รอบ โดยกำหนดให้ต้นปราสาทผึ้งและต้นผ้าป่าจัดตั้งเป็นคู่เคียงกันไปตลอดทั้งขบวน ซึ่งจารีตการ เวียนศาลา 3 รอบนี้ มีนัยจำเพาะเพื่อบอกกล่าวและน้อมขอพรจากเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ ให้ช่วยแผ่บารมีปก ปักรักษา ค้ำครองประชากรราษฎร์ในพื้นที่ตำบลหลักด่านและตำบลห้วยไร่ ให้ประสบแต่ความร่มเย็น เป็นสุขและความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

พิธีทอดถวายผ้าป่าสามัคคี เมื่อเวียนรอบศาลาครบ 3 รอบแล้ว ผู้เข้าร่วมงานทั้งหมด จะขึ้นสู่ศาลาการเปรียญเพื่อประกอบศาสนพิธีทอดถวายผ้าป่าสามัคคีร่วมกัน โดยจุดประสงค์หลัก ของการทอดผ้าป่าในปีนี้ คือการรวบรวมปัจจัยไปสมทบทุนในการบูรณปฏิสังขรณ์และก่อสร้างองค์ พระธาตุ ณ วัดคลองยุต เพื่อให้องค์พระธาตุมีความมั่นคง ถาวร และเป็นศูนย์รวมจิตใจอันสง่างามคู่ ชุมชนสืบไป โดยรายได้ทั้งหมดหลังจากหักค่าใช้จ่ายในงานและค่าถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ แล้ว จะถูกนำไปใช้เพื่อการก่อสร้างพระธาตุตามวัตถุประสงค์นี้ทั้งหมด ซึ่งในอดีตปัจจัยที่ได้จากการ ทอดผ้าป่าสามัคคีจะถูกนำเข้ากองกลางในการบริหารจัดการ ภายใต้การดูแลของสภาวัฒนธรรมตำบล หลักด่าน เพื่อใช้เป็นงบประมาณหลักในการขับเคลื่อนงานประเพณีสำคัญ 3 งานที่เกี่ยวข้องกับเจ้า พ่อถ้ำใหญ่ตลอดทั้งปี ได้แก่ งานประเพณีสงกรานต์ของชุมชน งานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ (เดือน 6) งานเลี้ยงปีเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง (เดือน 8) สำหรับงบประมาณที่ใช้จัดงาน ประเพณีทั้ง 3 นี้ ในอดีตจะมาจาก 2 แหล่งหลัก ๆ ด้วยกัน คือ เงินที่ชาวบ้านในตำบลหลักด่าน ช่วยกันบริจาคเรียกรวบรวม และอีกส่วนหนึ่งได้รับการสมทบมาจากเงินทอดผ้าป่าสามัคคีในงานบุญ สงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว ผ้าป่าสามัคคีจึงไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของการทำนุบำรุงศาสนสถานใน ปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงรากเหง้าความร่วมมือของคนในชุมชนหลักด่าน ที่ใช้พลังศรัทธา พัฒนาท้องถิ่นและหล่อเลี้ยงประเพณีดั้งเดิมให้คงอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน

สำหรับต้นปราสาทผึ้งหลังใหญ่ของแต่ละหมู่บ้าน จะถูกนำขึ้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ในช่วงพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีสงฆ์บนศาลาการเปรียญแล้ว คณะพ่อสมุน จะอัญเชิญต้นปราสาทผึ้งขนาดเล็กที่จัดทำขึ้น ไปน้อมถวายแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ ศาลสารอง โดยถวายแด่ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ จำนวน 1 ต้น และศาลเจ้าพ่อเสือแดง จำนวน 1 ต้น เพื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมอย่าง สมบูรณ์

นอกจากต้นปราสาทผึ้งและผ้าป่าสามัคคีแล้ว บั้งไฟที่ปรากฏในงานส่วนหนึ่งจะมาจากกำลังศรัทธาของชาวบ้านที่นำมาสมทบถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่เพิ่มเติมตามกำลัง โดยการจุดบั้งไฟ

ในมิตินี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝน และเป็นเครื่องบูชาพญาแถน ตามคติโบราณ เพื่อดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล อันจะส่งผลให้พืชผลทางการเกษตรของชาวบ้านเจริญงอกงาม ได้รับผลผลิตอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย สามารถจำหน่ายได้ราคาดี นำมาซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนน้ำหนาวอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 52 พิธีถวายต้นปราสาทผึ้ง และผ้าป่าสามัคคี ณ วัดเก่า (วัดจันทรงษ์)
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

ภาพที่ 53 ต้นผึ้งของคณะพ่อสมุนนำมาถวายไว้ ณ ศาลสำรองเจ้าพ่อถ้ำใหญ่-เจ้าพ่อเสือแดง
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

4.11 พิธีสวดสู่ส่งกระทงหน้าวัว

พิธีสวดสู่ส่งกระทงหน้าวัว (หรือกระทงเก้าห้อง) จะประกอบขึ้นควบคู่กับพิธีทำบุญ ตักบาตรในช่วงเช้า ณ ศาลาวัดเก่า (วัดจันทรังษี) โดยชาวบ้านจะพร้อมใจกันจัดเตรียมของถวายของ มงคลต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าวดำ ข้าวเหลือง ข้าวขาว และข้าวแดง ปลาย่าง บรรจุลงในกระทงหน้าวัวที่ ประดิษฐ์ขึ้นอย่างประณีต จากนั้นจะร่วมกันอาราธนาและนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ประกอบศาสนพิธี สวดสู่ส่ง กระทงหน้าวัว เพื่อเป็นเครื่องสักการบูชาและบอกกล่าวแต่เทพดาผู้ปกปักรักษาทั้ง 4 ทิศประจำหมู่บ้าน

เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมทางสงฆ์เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะร่วมกันนำกระทงหน้าวัวที่ ผ่านพิธีแล้วแยกย้ายนำไปวางไว้ตามเส้นทางคมนาคมสำคัญและบริเวณทางออกของหมู่บ้าน เพื่อเป็น แนวเขตรั้วทางความเชื่อในการปิดเป่าสิ่งชั่วร้าย ค้ำครองป้องกันภัย และสร้างความเป็นสิริมงคลให้แก่ ชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข และภายหลังเสร็จสิ้นการทำบุญตักบาตรและการส่งกระทง คณะพ่อสมุนจะ แจกจ่ายน้ำพระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์ที่ผ่านการสวดเจริญพระพุทธมนต์ตลอดทั้ง 3 วันให้แก่ชาวบ้าน เพื่อนำไปปกปักรักษาครอบครัว โดยการตักแบ่งน้ำพระพุทธมนต์จากโอ่งใหญ่บรรจุลงในขวด เพื่อ แจกจ่ายให้แก่คณะลูกหลานต้นฝั่งต้นเทียม ตลอดจนชาวบ้านนำไปประพรมบ้านเรือน เพื่อความเป็น สิริมงคล

หิน กรวด ทรายมงคล ชาวบ้านที่นำหิน กรวด ทราย ที่นำมาเข้าร่วมพิธีตลอดการ สวดมนต์ นำกลับไปยังบ้านเรือนของตนเพื่อใช้หว่านโปรยรอบบริเวณบ้านตามทิศต่าง ๆ ซึ่งเป็นภูมิ ปัญญาความเชื่อในการทางอาณาเขตรั้วป้องกันอันตราย สิ่งอัปมงคล และสิ่งไม่ดีทั้งหลายไม่ให้เข้ามา กล้ำกรายคนในครอบครัว

ด้ายสายสิญจน์ฝ้ายผูกแขน มีการแจกจ่ายฝ้ายผูกแขนเสกเพื่อเป็นเครื่องรางคุ้มครอง ภัยและเสริมมงคลขวัญชีวิตในการดำเนินชีวิตตลอดปีใหม่ไทย

ภาพที่ 54 คณะพระภิกษุสงฆ์ประกอบพิธีสวดสู่ส่งกระทงหน้าวัว
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมพ์ทอง. 2569)

ภาพที่ 55 ชาวบ้านนำหิน กรวด ทราย ที่ผ่านพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็น
กลับไปยังบ้านเรือนของตน
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

4.12 พิธีอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ - เจ้าพ่อเสือแดง กลับไปประทับ ณ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่

พิธีอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง ถือเป็นพิธีกรรมสุดท้ายอันเป็นนิมิตหมายของการเสร็จสิ้นงานประเพณีอย่างสมบูรณ์ โดยคณะพ่อสมุน พร้อมด้วยแม่นางแต่ง และชาวบ้าน ร่วมกันประกอบพิธีน้อมอัญเชิญดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง จากศาลสำโรงที่จัดตั้งขึ้นเป็นการชั่วคราวภายในวัดเก่า (วัดจันทรังษี) เพื่อนำเสด็จกลับไปประดิษฐาน ณ ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ เป็นสถานที่สถิตถาวร พิธีกรรมนี้จัดขึ้นตามคตินิยมและจารีตความเชื่อของชุมชน เพื่อเป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด ส่งเสด็จสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองกลับคืนสู่ทิพยสถานประทับ และเป็นการปิดงานประเพณีบุญสงกรานต์น้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาวประจำปีอย่างเป็นทางการด้วยความร่มเย็นเป็นสุขของชาวบ้านชาวทุกคน

ภาพที่ 56 คณะพ่อสมุน นำชาวบ้านประกอบพิธีอัญเชิญเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ - เจ้าพ่อเสือแดง
กลับมายังศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ หมู่ที่ 1 บ้านหลักด่าน
(ที่มา : จิรภา เหมือนพิมทอง. 2569)

5. ความเชื่อที่แสดงออกผ่านทางพิธีกรรม

5.1 ความเชื่อเรื่องการจตุบูชาเพื่อขอฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์

การจตุบูชา ชาวบ้านเชื่อว่าการจตุบูชาไฟถวายแด่เจ้าพ่อถ้ำใหญ่และพญาแถนตามคติโบราณ เป็นการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ผืนแผ่นดินอุดมสมบูรณ์ พืชผลการเกษตรเจริญงอกงาม และป้องกันภัยพิบัติความแห้งแล้ง และมีการจตุ “บั้งไฟเสี่ยงทาย” บริเวณหน้าถ้ำใหญ่น้ำหนาว เพื่อพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนและความเป็นไปของชุมชนในรอบปี

5.2 ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการคุ้มครองป้องกันภัย

ธุง (ธุงดำและธุงแมงกะเบียบ) เชื่อว่าการทำธุงถวายเป็นพุทธบูชาและการแขวนธุงตามแนวอาณาเขตหมู่บ้าน ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ และลำห้วย จะช่วยเสริมสิริมงคล เป็นสัญลักษณ์แห่งกองบุญ ช่วยปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และบอกกล่าวเทพดาฟ้าดินให้ลงมาปกป้องคุ้มครองคนในชุมชน

หิน กรวด ทรายมงคล ชาวบ้านนำหิน กรวด ทราย จากลำห้วยมาเข้าพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์ 3 คั่น แล้วนำไปโปรยรอบบ้านตามทิศต่าง ๆ เพื่อสร้าง “เขตรั้วทางความเชื่อ” ป้องกันสิ่งอัปมงคล เสนียดจัญไร โรคภัย และภูตผีไม่ให้กล้ำกลายบ้านเรือน

พิธีสวดสู่สังกระทงหน้าว้าว (กระทง 9 ห้อง) บรรจุเครื่องสักการะ ข้าว 4 สี (ขาว, ดำ, แดง, เหลือง) นำเข้าพิธีสงฆ์แล้วนำไปวางตามทางเข้าออกหมู่บ้าน เพื่อบอกกล่าวเทพดาผู้ปกปักรักษาทั้ง 4 ทิศ ให้ช่วยปัดเป่าภัยพิบัติและคุ้มครองชุมชนตำบลหลักด่านให้อยู่เย็นเป็นสุข

5.3 ความเชื่อเรื่องกตัญญูกตเวทิตาและสิริมงคลชีวิต

ประทีปดินกา สัมพันธ์กับ “ตำนานแม่กาเผือก” ในพุทธศาสนาพื้นบ้าน โดยการผั้นฝ้ายเป็น 3 หรือ 5 แฉกคล้ายรอยตีนนกกาแล้วจุดไฟบูชา เป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ บูชาพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ และสื่อถึงแสงสว่างแห่งปัญญาที่นำทางชีวิต

เครื่องร้อย (สิ่งของมงคลอย่างละ 100 ชิ้น) เช่น การใส่แกงส้มและแกงหวานในกรวยใบขนุน สื่อถึงการมีผู้ค้าจุน เกื้อหนุน หนุนดวงชะตา มีบารมี ทรัพย์สินเงินทอง และความก้าวหน้า ส่วนการเสียบอ้อยและกล้วยสื่อถึงความหวานชื่นและความงอกงามของชีวิต

การจ้ดดอกผึ้ง (ต้นปราชิตผึ้ง) ชาวบ้านเชื่อว่าการทำและจ้ดดอกผึ้งถวายเป็นพุทธบูชาคือการสร้างบุญใหญ่อันสูงส่ง หากผู้ทำมีจิตใจบริสุทธิ์ ผ่องใส และตั้งจิตอธิษฐาน ดอกผึ้งที่หล่อออกมาจะสวยงามสมบูรณ์ ไร้ออยแตกหัก

5.4 ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง

เจ้าพ่อถ้ำใหญ่และเจ้าพ่อเสือแดง เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวตำบลหลักด่าน ในพิธีกรรมจะมีการประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ บอกกล่าว ขอขมา และอัญเชิญดวงวิญญาณมาประทับ ณ

ศาลสำรองเพื่อร่วมงานบุญประเพณีฯ ตลอดจนถวายเครื่องสักการะ ชั้น 8 พาคาว พาหวาน อย่างละ 100 จาน และรับวงสรวงถวาย ก่อนจะประกอบพิธีอัญเชิญกลับสู่ศาลเจ้าพ่อถ้ำใหญ่เมื่อเสร็จสิ้นงานประเพณีฯ เพื่อความสงบร่มเย็นของชุมชนตำบลหลักด่าน

6. บทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมในงานประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้ำใหญ่ น้ำหนาว

6.1 ด้านจิตใจ เป็นศูนย์รวมความศรัทธาและที่พึ่งทางใจ พิธีกรรมการอัญเชิญและบอกกล่าวเจ้าพ่อถ้ำใหญ่-เจ้าพ่อเสือแดง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ช่วยสร้างความมั่นใจ ร่มเย็นเป็นสุข และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน การสร้างขวัญและสิริมงคล การประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ การรดน้ำพระพุทธรูป และการผูกผ้าฝ้ายข้อมือ ช่วยเสริมขวัญกำลังใจ คลายความกังวล และสร้างความหวังในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการปลูกฝังความกตัญญู การจุดประทีปดินกาสีถึงความกตัญญูต่อดวงตาต่อบรรพบุรุษ (แม่กาเผือก) รวมทั้งการเข้าร่วมสวดมนต์ แผ่เมตตาและนั่งสมาธิ ณ โถงถ้ำใหญ่ น้ำหนาว ช่วยฝึกจิตใจของคนในชุมชนให้สงบผ่องใส

6.2 ด้านสังคม สร้างความสามัคคีและการร่วมแรงร่วมใจ ชาวบ้านจากหลากหลายหมู่บ้านในตำบลหลักด่าน รวมถึงชุมชนใกล้เคียง ได้มารวมตัวกันทำกิจกรรมส่วนรวม ตั้งแต่การทำความสะอาดสถานที่ การร่วมกันถักทอธุง การจำลองขบวนทำต้นปราสาทผึ้ง และการจัดเตรียมพาคาวพาหวาน เป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์และการสืบทอดภูมิปัญญา ช่วงเวลาเตรียมงานเป็นพื้นที่ให้คนต่างวัย ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มแม่บ้าน และเยาวชน ได้มาล้อมวงพูดคุย สารทุกข์สุกดิบ และถ่ายทอดทักษะเชิงช่างหรือคติความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น การบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐและชุมชน มีการประสานงานอย่างแน่นแฟ้นระหว่างผู้นำชุมชน (อบต.หลักด่าน สมาชิก อบต.) ผู้นำประกอบพิธีกรรม (คณะพ่อสมุน, แม่นางแต่ง) และกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ ในการบริหารจัดการงบประมาณโรงครัว และมหรสพสมโภช

6.3 ด้านสิ่งแวดล้อม การสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พิธีจุดบั้งไฟถวายพญาแถนและเจ้าพ่อถ้ำใหญ่เพื่อขอฝน สะท้อนถึงความพยายามปรับตัวและตั้งรับกับสภาพฤดูกาลเพื่อให้พืชผลทางการเกษตรเจริญงอกงามตามระบบนิเวศท้องถิ่น การใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า การใช้วัสดุจากธรรมชาติในท้องถิ่นมาประกอบพิธีกรรม เช่น การใช้ขี้ผึ้งป่า ไม้ไผ่ กาบกล้วย ใบตอง ใบขนุน และการนำผลไม้ป่าอย่าง “อีลุบู่เป่า” มาแกะสลักเป็นแม่พิมพ์ดอกผึ้ง สะท้อนถึงความผูกพันและการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตามวิถีชุมชน การสร้างอาณาเขตความปลอดภัยทางจิตวิญญาณต่อพื้นที่ การนำหิน กรวด หวาย จากลำห้วยขอนแก่นมาเข้าพิธีพิธีสวดเจริญพระพุทธมนต์เย็นนำไปโปรยรอบบ้าน หรือการนำกระทงหน้าวัวไปวางตามเส้นทางเข้า-ออกหมู่บ้าน เป็นการสร้างแนวเขตรั้วความเชื่อเพื่อปกป้องพื้นที่อาศัยให้ปลอดภัย

6.4 ด้านอัตลักษณ์ สะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประจำถิ่น งานประเพณีมีองค์ประกอบและสัญลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวตำบลหลักด่าน เช่น รูปแบบ “ธุงดำ” (ธุงทอ) และ “ธุงแมงกะเป๋ย” (ธุงใยแมงมุม) การจัดเตรียม “เครื่องร้อย” อย่างละ 100 ชิ้น และการทำ “กระทงหน้าวัว” (กระทง 9 ห้อง) การคงอยู่ของโครงสร้างผู้นำแบบดั้งเดิม ชุมชนยังคงรักษาบทบาทหน้าที่ของผู้นำทางจิตวิญญาณเฉพาะถิ่นไว้ได้อย่างเหนียวแน่น เช่น “คณะพ่อสมุน” ผู้ดำเนินพิธีกรรมหลัก และ “คณะแม่นางแต่ง” ผู้ดูแลเครื่องสักการบูชาชั้นสูง การสร้างความภาคภูมิใจและการยอมรับในระดับพื้นที่ โดยการจัดกิจกรรมรำบวงสรวงสักการะเจ้าพ่อถ้ำใหญ่ (เพลงรำบวงสรวงน้ำหนาว และ เพลงสาวน้ำหนาวคอยอ้าย) รวมถึงการที่ชาวบ้านจากพื้นที่อื่น (เช่น ตำบลห้วยไร่) เดินทางมาร่วมสืบสานศรัทธาทุกปี ช่วยตอกย้ำภาพจำและความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอำเภอน้ำหนาว

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว) ของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว) และ 2) ศึกษาความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาวของชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์ โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 30 คน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน 9 คน, ปราชญ์ท้องถิ่น 1 คน, ผู้ประกอบพิธี (พ่อสมุน/ จ๊า, ผู้จัดเตรียมเครื่องบูชา, มัคทายก) 6 คน และชาวบ้านผู้เข้าร่วมพิธีกรรม 14 คน นำข้อมูลมาทำการตรวจสอบความถูกต้อง วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอผลการวิจัยแบบบรรยายวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และให้ข้อเสนอแนะได้ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ที่มาของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว (ประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว) จากการศึกษาพบว่า ชุมชนตำบลหลักด่าน อำเภอ น้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์ ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตเชื่อมต่อทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างภาคเหนือตอนล่างและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ประชากรส่วนใหญ่อพยพมาจากหลากหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ และพื้นที่รอยต่อภาคอีสาน จึงเกิดการหลอมรวมทางวัฒนธรรม

ถ้าใหญ่ น้ำหนาว หรือภูน้ำริน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตบ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน ถือเป็นแหล่งอารยธรรม โบราณคดี และผืนป่าต้นน้ำป่าสักที่สำคัญ ในอดีตเนื่องจากพื้นที่เต็มไปด้วยป่าทึบและภูเขาสูง ความไม่แน่นอนทางธรรมชาติ โรคระบาด และความท้าทายในการทำมาหากิน ทำให้ชาวบ้านยึดมั่นในสิ่งเหนือธรรมชาติ เกิดเป็นตำนานบอกเล่าสืบต่อกันมาถึงความศักดิ์สิทธิ์ของ “เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว” ซึ่งเป็นผีอารักษ์/ เทพารักษ์ประจำถิ่นผู้ปกป้องรักษาถ้า ผืนป่า ตลอดจนแหล่งน้ำ

พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว หรือประเพณีบุญสงฆ์น้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว ได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือน 6 (ตามฮีตสิบสอง) ก่อนฤดูกาลทำไร่ทำนา สืบทอดต่อเนื่องกันมากกว่า 100 ปี มีพัฒนาการจากการเซ่นสรวงผีอารักษ์ดั้งเดิม มาสู่การผสมผสานอย่างกลมกลืนกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ภายในถ้าใหญ่ น้ำหนาว โดยมีสื่อกลาง

ทางพิธีกรรม เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม คือ พ่อสมุน ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างชุมชนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อแสดงความเคารพตักเตือน ขอความคุ้มครอง ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และปิดป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากชุมชน

2. ความเชื่อของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาว ผลการศึกษาความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรม สามารถจำแนกได้เป็น 3 มิติหลัก ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพลังเหนือธรรมชาติ (ผีอารักษ์ พญาแถน และพญานาค) ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาวเป็นผู้ปกปักรักษาคุ้มครอง หากกระทำความผิดจารีต บุกรุกทำลายป่า หรือไม่จัดพิธีบวงสรวง จะส่งผลให้เกิดภัยพิบัติ เกิดโรคระบาด หรือฝนแล้ง ในทางกลับกัน หากเช่นไหว้ถูกต้อง เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาวจะบันดาลความอยู่เย็นเป็นสุข ความอุดมสมบูรณ์ และพืชผลทางการเกษตรที่เจริญงอกงาม

2. ความเชื่อเรื่องการสรงน้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาวและพุทธคุณ เป็นการผสมผสานความเชื่อพุทธ - ผี โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปภายในถ้ำใหญ่ น้ำหนาวมีความศักดิ์สิทธิ์ น้ำที่ผ่านการสรงพระพุทธรูปและหยดน้ำศักดิ์สิทธิ์ภายในถ้ำใหญ่ ถือเป็นน้ำมนต์ที่นำไปประพรมร่างกาย หรือพืชผลเพื่อความเป็นสิริมงคล เสริมขวัญและกำลังใจในการเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูก

3. ความเชื่อเรื่องกุศโลบายการอนุรักษ์ธรรมชาติและสร้างความสามัคคี พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นข้อตกลงทางสังคม ชุมชนกำหนดให้พื้นที่ถ้ำใหญ่ น้ำหนาวและป่ารอบ ๆ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามตัดไม้ ทำลายหิน หรือล่าสัตว์ ส่งผลให้เกิดการดูแลรักษาธรรมชาติอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือศูนย์รวมจิตใจที่ดึงดูดให้สมาชิกในชุมชนและคนรุ่นหลังกลับมารวมตัวกัน สร้างความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยนำประเด็นสำคัญมาอภิปรายผลร่วมกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้ดังนี้

1. พิธีกรรมในฐานะกลไกทางสังคมและความสามัคคี ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้าใหญ่ น้ำหนาวมิได้เป็นเพียงความเชื่อเรื่องความมั่งงาย หากแต่เป็นโครงสร้างทางสังคมที่ทำหน้าที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Social Solidarity) ตามแนวคิดทฤษฎีโครงสร้าง - หน้าที่ของ Émile Durkheim และสอดคล้องกับแนวคิดของประมวล ดิคคินสัน (2521) ที่ระบุว่าพิธีกรรมเป็นเครื่องรวมจิตใจของมนุษย์ เมื่อชาวตำบลหลักด่านร่วมกันจัดงานบุญสรงน้ำพระถ้าใหญ่ น้ำหนาว สมาชิกในชุมชน หมู่บ้านต่าง ๆ ได้แก่ หมู่ที่ 1, 2, 3, 4, 5 และหมู่ที่ 7 ได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน

เกิดการแบ่งหน้าที่และสร้างความรู้สึกร่วมกัน ช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้แก่คนในชุมชน

2. การผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อ (Syncretism: พุทธ - ผี - ธรรมชาติ)

ความเชื่อของชาวตำบลหลักด่าน สะท้อนภาพการผสมผสานความเชื่อแบบท้องถิ่นดั้งเดิม (การนับถือผีอารักษ์/ พญานาค) เข้ากับพระพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน สอดคล้องกับแนวคิดของ ธวัช ปุณโณทก (2530), จรัส พัทธมราชศักดิ์ (2534) และ อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534) ที่อธิบายว่า สังคมอีสานและพื้นที่เชื่อมโยงวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ไม่ได้แยกความเชื่อเรื่องผีออกจากพุทธศาสนา แต่ใช้พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ (การสรงน้ำพระ, การทำบุญ) ร่วมกับพิธีเซ่นสรวงผีอารักษ์ประจำถิ่น โดยมี สื่อกลางทางพิธีกรรม หรือเจ้า/ พ่อสมุน ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ สอดคล้องกับแนวคิดของ ยศ สันตสมบัติ (2544) และ สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร (2514) ที่อธิบายว่าคนกลางทางพิธีกรรมช่วยสร้างความชอบธรรมและความตระหนักร่วมในจารีตประเพณี

3. ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยพบว่า ความเกรงกลัวและเคารพต่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว ถูกใช้เป็นกุศโลบายทางสังคมในการควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ไม่ให้ล่วงละเมิดธรรมชาติ สอดคล้องกับงานวิจัยของ นวลแสง และเทพวงศ์ศิริรัตน์ (2015) ที่ระบุว่าพื้นที่ถ้ำใหญ่น้ำหนาวมีลักษณะเป็น ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Landscape) ชุมชนใช้ความศรัทธากำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันในการอนุรักษ์ผืนป่าและป่าต้นน้ำป่าสัก และตรงตามแนวคิดของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2550) และ ประคอง นิมนานนิตย์ (2555) ที่มองว่าความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ผู้ปกปักรักษาถ้ำและแหล่งน้ำ ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางสังคมในการบรรเทาความวิตกกังวลและควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเกษตรกรรมอย่างสมดุล

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในสำหรับชุมชน

1.1 การจัดทำคลังข้อมูลสารสนเทศวัฒนธรรมดิจิทัล (Digital Cultural Database) โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.หลักด่าน) อำเภอภูน้ำหนาว และหน่วยงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ ควรร่วมมือกับสถาบันการศึกษา นำองค์ความรู้ เรื่องเล่า ตำนาน และขั้นตอนพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวที่ได้จากการวิจัย จัดทำเป็นสื่อดิจิทัล (เช่น คลิปวิดีโอสาธิตพิธีกรรม, E-book, หรือ QR Code ข้อมูลประเพณี) เพื่อจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ป้องกันการเลือนหายเนื่องจากการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ

1.2 ยกย่องประเพณีบุญสรงน้ำพระถ้ำใหญ่น้ำหนาว และเส้นทางธรรมชาติถ้ำใหญ่น้ำหนาว ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสัมผัสประสบการณ์ความเชื่อ โดยนำเทคนิคการเล่าเรื่อง

(Storytelling) มาสร้างมูลค่าเพิ่มแก่สินค้าท่องเที่ยวชุมชน เช่น การฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อย/มัคคุเทศก์ท้องถิ่น เพื่อถ่ายทอดความสำคัญของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์อย่างถูกต้อง โดยไม่กระทบต่อคุณค่าและความศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของพิธีกรรม

1.3 การสร้างการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ในชุมชน สถานศึกษาในพื้นที่ตำบลหลักด่านและอำเภอน้ำหนาว ควรนำเนื้อหาประวัติศาสตร์และจารีตความเชื่อเจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาว บรรจุเข้าสู่หลักสูตรท้องถิ่น (Local Curriculum) และเปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดเตรียมเครื่องสักการบูชา เพื่อสร้างความภาคภูมิใจและการสืบทอดอัตลักษณ์ชุมชนอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Study): ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบโครงสร้างความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องผีอารักษ์ถ้ำในพื้นที่รอยต่อภาคเหนือตอนล่างและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น เพชรบูรณ์ เลย และชัยภูมิ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในระดับภูมิภาค

2.2 การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมการท่องเที่ยว ควรศึกษาวิจัยเชิงปริมาณหรือผสมผสานวิธี (Mixed Methods) เกี่ยวกับผลกระทบของการพัฒนาประเพณีไหว้เจ้าพ่อถ้ำใหญ่น้ำหนาวไปสู่การท่องเที่ยวเชิงความเชื่อ (Faith - based Tourism) ที่มีต่อรายได้และโครงสร้างวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนตำบลหลักด่าน

2.3 การวิจัยและพัฒนาสื่อสร้างสรรค์ (Research and Development): ควรมีการวิจัยต่อยอดเพื่อออกแบบและสร้างสรรค์สื่อดิจิทัลอินเทอร์แอคทีฟ (Interactive Media) หรือแอปพลิเคชันนำเที่ยวถ้ำใหญ่น้ำหนาว เพื่อประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพชรบูรณ์ในระดับสากล

บรรณานุกรม

- ชนิษฐา ตันติพิมล. (2541). **ประเพณีการไหว้เจ้าปู่ฤๅษี อำเภอน้ำหนาว จังหวัดร้อยเอ็ด : การวิเคราะห์เชิงหน้าที่นิยม รายงานการวิจัย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. (2560). แนวคิดมานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย. **วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์** 25(47) : 173-197.
- ประคอง นิมนานนิตย์. (2555). **คติความเชื่อและศาสนาในวรรณกรรมท้องถิ่นไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิยพงษ์ วังศิริ, เอื้อมพร ทิพย์เดช, บัณฑิต ทิพย์เดช, และวัชรินทร์ แก่นจันทร์. (2568). พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อมหายักษ์สามพันตน วัดศรีล้อม จังหวัดลำปาง: การสื่อความด้วยสัญลักษณ์. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้** 13(1) : 113-126.
- พรหมปพร นวลแสง, และไพศาล เทพวงศ์ศิริรัตน์. (2558). ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์แห่งพื้นที่ต้นน้ำกับการเป็นเครื่องมือจัดการสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง : กรณีลำใหญ่น้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. **Kasem Bundit Journal** 16(1) : 32-54.
- พระชัยเจริญ อานนโท, พระมหามิตร ฐิตปัญโญ และโสวิทย์ บำรุงภักดี. (2563). วิเคราะห์คุณค่าความเชื่อของพิธีกรรมในการบูชาหลวงพ่อดำ-ชุมเย็นของชาวมุขมณฑลเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์. **Journal of Modern Learning Development** 5(5) : 169-181.
- พระเรวัตร์ พินันต์. (2555). **พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ของสามหมื่น ตำบลบ้านแก่ง อำเภอกุฉิหว จังหวัดชัยภูมิ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สำนักบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ยศ สันตสมบัติ. (2544). **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2550). **ความหมายของผี พราหมณ์ พุทธ ในพิธีกรรมชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- สภาวัฒนธรรมอำเภอน้ำหนาว. (2542). **ประวัติอำเภอน้ำหนาว**.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2514). **สารานุกรมไทย**. กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2548). **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ : สถาบันวนศาสตร์ชุมชนเพื่อประชาชน.

- สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเพชรบูรณ์. (2542). **ประวัติหมู่บ้าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์**. เอกสารประกอบการเรียนการสอนท้องถิ่นของเรา
- สุมิตร สุวรรณ และคณะ. (2558). **การสืบทอดและปรับเปลี่ยนบทบาทของประเพณีท้องถิ่นในสังคมร่วมสมัย**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). **มิติวัฒนธรรมของการพัฒนา: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่ : ชાયขอบ.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

- คำเขียว ขวัญหอม. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 25 เมษายน.
- จลิต ขวัญพรหม. (2569). ผู้นำประกอบพิธีกรรม. หมู่ 1 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.
- ทวีโชค วงศ์ศิริ. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- ทองเลื่อน ขวัญเดิน. (2569). ส.อบต.หมู่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- ทองใส บุญศรี. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- ธนกร ขวัญหอม. (2569). ปราชญ์ชาวบ้านทำบั้งไฟหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- นงค์ ขวัญเสา. (2569). ชาวบ้านหมู่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- นาลอน ไชยคำ. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- บ่วย คัมภีร์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- บัวลัน กันยาประสิทธิ์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.
- บุญมี ขวัญหอม. (2569). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.
- บุญมี ฤาชา. (2569). ชาวบ้านหมู่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- ป่น ขวัญล้อม. (2569). หมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- ประจักษ์ วงศ์ศิริ. (2569). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 บ้านห้วยน้ำหนาว ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัด เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.

- ปริญญ์ ภาชา. (2569). สารวัตรกำนันหมู่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- ปิ่น ขวัญพรม. (2569). หมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- พนม ขวัญเงิน. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- เพ็ญ ทองรัตน์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- เลียง ขวัญหอม. (2569). หมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- วรวิธินันท์ ขวัญดี. (2569). ครูโรงเรียนบ้านห้วยกะโปะ (มัคทายก) ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 26 เมษายน.
- วิระวัตร หมื่นทศน์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- สมคิด ขวัญเงิน. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- สมจิตร คัมภีร์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- สมพงษ์ ขวัญพรม. (2569). ผู้ช่วยพ่อสมุน (จ๊า) หมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 25 เมษายน.
- สังเวียน พงษ์พิพัฒน์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- สำเริง กันยาประสิทธิ์. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.
- สีไพร ขวัญพรม. (2569). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 4 เมษายน.
- สุชาติ ดั่งมูล. (2569). ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านกกก่อ ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 23 เมษายน.
- แสง ขวัญพรม. (2569). ชาวบ้านหมู่ 1 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 18 เมษายน.

ไสว ตรีแจ่ม. (2569). ชาวบ้านหมู่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.

สัมภาษณ์, 23 เมษายน.

หนูลี ขวัญหอม. (2569). ชาวบ้านหมู่ 2 บ้านหลักด่าน ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.

สัมภาษณ์, 18 เมษายน.

อรนภา ขวัญพรม. (2569). หมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.

สัมภาษณ์, 18 เมษายน.

อวน ขวัญเสา. (2569). ผู้ช่วยพ่อสมุน (เจ้า). บ้านห้วยน้ำหนาว ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว

จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 25 เมษายน.

เอกพรรณ คำนา. (2569). นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหลักด่าน. สัมภาษณ์, 26 เมษายน.

เอกรัตน์ พิลาบุตร. (2569). ชาวบ้านหมู่ที่ 4 บ้านโนนชาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว

จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.

เอี้ยง ขวัญหอม. (2569). ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 บ้านห้วยลาด ตำบลหลักด่าน อำเภอน้ำหนาว

จังหวัดเพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 24 เมษายน.

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

1.1 ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี

อาชีพ.....

1.2 ชื่อหมู่บ้าน.....ที่อยู่บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....

ชื่อย/ถนน/ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ตอนที่ 2 การสัมภาษณ์

This image shows a full page of white paper with horizontal dashed lines, typical of primary-ruled notebook paper. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

ข้อสังเกต

.....

.....

.....

สถานที่สัมภาษณ์.....

ผู้สัมภาษณ์.....

วัน/เวลา สัมภาษณ์.....

